

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Ieva Vaskelienė

POLITINIŲ REPRESIJŲ LIETUVOJE
ILGALAIKĖS PSICHOLOGINĖS PASEKMĖS
ANTRAJAI KARTAI

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, psichologija (06 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2008–2012 metais Vilniaus universitete

Mokslinė vadovė:

prof. habil. dr. Danutė Gailienė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

Konsultantas:

doc. dr. Evaldas Kazlauskas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
1. ĮVADAS.....	9
1.1. Vartojami terminai	9
1.2. Politinės represijos Lietuvoje: potencialiai traumuojanti XX a. istorija.....	11
1.3. Politinių represijų pasekmės išgyvenusiems.....	13
1.4. Trauminių pasekmių perdavimo antrajai kartai būdai	19
1.4.1. Tėvų – vaikų santykis: prierašumas, identifikacija ir atsiskyrimas	19
1.4.2. Komunikacija, bendravimo būdas	24
1.4.3. Kiti trauminių pasekmių perdavimo antrajai kartai būdai.....	27
1.4.4. Trauminių pasekmių perdavimo būdų antrajai kartai apibendrinimas	30
1.5. Antrosios kartos tyrimai: išgyvenusiųjų nacių holokaustą vaikai ..	30
1.6. Antrosios kartos tyrimai: kitų politinių represijų, genocido, karo tarpgeneracinės pasekmės.....	43
1.6.1. Politinių represijų tarpgeneracinės pasekmės: išgyvenusiųjų antroji karta	43
1.6.2. Politinių represijų tarpgeneracinės pasekmės: karo vaikai.....	47
1.6.3. Antrosios kartos tyrimai: sovietų represijų pasekmės	51
1.6.4. Antrosios kartos tyrimai: politinės represijos Lietuvoje.....	53
1.7. Apibendrinimas: antrosios kartos tyrimų problemos.....	57
1.8. Tyrimo aktualumas ir naujumas.....	60
1.9. Tyrimo tikslai, uždaviniai ir ginami teiginiai	64
2. TYRIMO METODIKA.....	67
2.1. Kokybinio ir kiekybinio tyrimo metodų derinimas	67
2.2. Tyrimo dalyviai.....	68

2.2.1. Išgyvenusių politines represijas Lietuvoje suaugę vaikai...	68
2.2.2. Palyginamosios grupės.....	70
2.3. Tyrimo metodai.....	72
2.4. Tyrimo eiga.....	75
2.5. Duomenų apdorojimas.....	77
2.5.1. Kokybinių duomenų analizė.....	77
2.5.2. Kiekybinių duomenų analizė.....	79
3. REZULTATAI.....	80
3.1. Tėvų politinių represijų ir jų poveikio vertinimas.....	80
3.1.1. Komunikacija apie patirtas politines represijas: represijų faktas, komunikacijos dažnumas, represijų tema šeimoje.....	80
3.1.2. Politinių represijų poveikis tėvams ir tėvų taikyti įveikos būdai.....	86
3.1.3. Tėvų politinių represijų ilgalaikės psichologinės pasekmės antrajai kartai.....	88
3.2. Represuotųjų antrosios kartos savijautos vertinimas.....	92
3.2.1. Represuotųjų antrosios kartos trauminis patyrimas ir potrauminės reakcijos.....	92
3.2.2. Psichinės sveikatos rodikliai: represuotųjų antrosios kartos ir palyginamųjų grupių potrauminės reakcijos, neviltis, vidinės darnos jausmas.....	96
3.2.3. Represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos rodiklių sąsajos.....	102
3.2.4. Represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos sąsajos su demografiniais ir tėvų šeimos veiksniais.....	103
3.2.5. Represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos ryšys su tėvų sveikatos rodikliais.....	107
4. REZULTATŲ APTARIMAS.....	111
4.1. Tėvų politinių represijų ir jų poveikio vertinimas.....	111
4.1.1. Komunikacija apie patirtas politines represijas: represijų faktas, komunikacijos dažnumas, represijų tema šeimoje.....	111

4.1.2. Politinių represijų poveikis tėvams ir tėvų taikyti įveikos būdai	116
4.1.3. Tėvų politinių represijų pasekmės antrajai kartai	118
4.2. Represuotųjų antrosios kartos savijautos vertinimas	122
4.2.1. Represuotųjų antrosios kartos trauminis patyrimas ir potrauminės reakcijos.....	122
4.2.2. Psichinės sveikatos rodikliai: represuotųjų antrosios kartos ir palyginamųjų grupių potrauminės reakcijos, neviltis, vidinės darnos jausmas.....	124
4.2.3. Represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos rodiklių sąsajos	127
4.2.4. Represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos sąsajos su demografiniais ir tėvų šeimos veiksniais	129
4.2.5. Represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos ryšys su tėvų sveikatos rodikliais	131
4.3. Apibendrinimas	136
4.4. Tyrimo ribotumai ir metodologiniai sunkumai.....	137
4.5. Tyrimų gairės ir praktinė tyrimo reikšmė	140
IŠVADOS	144
LITERATŪRA	145

Pratarmė

Antrasis pasaulinis karas ir dviejų totalitarinių režimų okupacijos buvo reikšmingas patyrimas XX a. Lietuvos istorijoje. Politinės represijos vienaip ar kitaip palietė daugelį šalies gyventojų. Sovietų ar nacių vykdyta persekiojimo politika, nors ir nukreipta prieš konkrečius asmenis, iš tiesų turėjo platų poveikį. Politines represijas išgyvenusiu kalinių, tremtinių šeimos nariai, vaikai, gyvendami okupacinio režimo sąlygomis, susidūrė su šio tėvų patyrimo dviprasmiškumu. Viena vertus tremtis ar gyvenimas lageryje buvo reikšmingi tėvų gyvenimo įvykiai. Kita vertus viešai kalbėti apie politines represijas buvo draudžiama, išgyvenę asmenys buvo laikomi nusikaltėliais, „liaudies priešais“ (Anušauskas, 1996; Baker, Gippenreiter, 1998; Burinskaitė, 2006). Antroji represijas išgyvenusiujų karta sovietinės valdžios atstovų taip pat buvo vertinama nepalankiai ir įtariai. Tad per 50 sovietinės okupacijos metų politinių represijų psichologinės pasekmės negalėjo būti pamatuotos ir įvertintos.

Politinių represijų metu susiduriama su grėsme sveikatai ir gyvybei, pažeminimu, diskriminacija ir kitomis smurto formomis - tai atitinka psichologinės traumos sąvoką. Trauminis patyrimas yra susijęs su intensyviais ir sunkiai pakeliamais neigiamais jausmais, nes susidūrus su grėsme sveikatai ar gyvybei žmogus jaučiasi bejėgis ir negalintis kontroliuoti savo gyvenimo (Brewin, 2003). Net ir pasibaigus traumai intensyvūs jausmai ir nemalonios potrauminės reakcijos išlieka ilgai. Dėl tokio neigiamo emocinio krūvio aplinkiniams gali kilti noras vengti bet kokio sąlyčio su trauma ir nukentėjusiuoju bei jo prisiminimais. Šios vengimo tendencijos ne kartą pasireiškė ne tik individualiame, bet visuomeniniame lygmenyje (Herman, 2006). Nuo P. Janet ir S. Freud laikų į traumų istoriją įsiterpdavo užmaršties laikotarpiai. Manome, kad užmarštis yra palietusi ir politinių represijų Lietuvoje temą, net ir atkūrus nepriklausomybę.

Iš šalies žiūrint, gali susidaryti įspūdis, kad trauminių prisiminimų vengimas yra tinkamas būdas gydyti istorinių permainų sukeltas žaizdas, tačiau tokia nuostata psichologine prasme mažai perspektyvi. Kaip teigia J. Herman (2006): „*Tiesos apie siaubingus įvykius prisiminimas ir pasakojimas yra socialinės tvarkos atstatymo bei individualių aukų išgijimo prielaidos.*“ (p.19).

Neįveiktos traumos gali turėti ilgalaikes visą visuomenę paliečiančias pasekmes, sutrikdančias istorinės atminties tęstinumą iš kartos į kartą (Gailienė, 2008). Nukentėjusiųjų nuo traumų socialinis pripažinimas yra reikšmingas trauminio patyrimo įveikai, sąlytis su trauma ir kalbėjimas apie tai yra vienas iš pagrindinių sėkmingo sveikimo veiksnių (Ehlers, Clark, 2000; Gersons ir kt., 2000; Lindauer ir kt., 2005; Shapiro, 2002; Shapiro, Maxfield, 2002). Kadangi psichologinės traumos paveikia ne tik pačius nukentėjusius, bet ir jų šeimos narius, kurie tiesiogiai su tuo nesusidūrė (Major, 1996a; Yehuda ir kt., 1998; Arzi ir kt., 2000; Dekel, Zahava, 2006), kartais net keliamo prielaida apie ilgalaikį traumų poveikį trečiajai kartai, tai yra nukentėjusiųjų vaikaičiams (Fossion ir kt., 2003), manome, jog labai svarbu kalbėti apie represijas išgyvenusiųjų Lietuvoje antrosios kartos patyrimą.

Politiniai kaliniai, tremtiniai ar kitaip nuo buvusių režimų Lietuvoje nukentėję asmenys jau sulaukė psichologinio įvertinimo (Gailienė, Kazlauskas, 2004; Kazlauskas, 2006; Gailienė, 2008). Nuosekliai analizuojant politinių represijų ilgalaikį palikimą, prieita ir prie antrosios kartos. Antroji karta – tai nukentėjusiųjų nuo politinių traumų vaikai, dabar jau suaugę žmonės, kurie gimė po tėvų represijų. Kilus klausimui, kaip juos paveikė šis tėvų patyrimas, buvo atlikta antrosios kartos studija. Į tyrimą buvo pakviesti dalyvauti nuo sovietų ir nacių represijų nukentėjusių vaikai, o taip pat holokausto antrosios kartos atstovai. 1941-1944 m. Vokietijos nacių vykdyto holokausto metu Lietuvoje buvo nužudyta didžioji dauguma Lietuvos žydų (Bubnys, 1998), o tai taip pat dar nėra sulaukę psichologinio įvertinimo.

1. ĮVADAS

1.1. Vartojami terminai

Politinės represijos – šiame darbe tai reiškia 1939-1990 metų okupacinių Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos režimų vykdytą fizinio ir dvasinio genocido politiką (Valstybės Žinios, 1997).

Nuo okupacijų nukentėję asmenys (nukentėjusieji, išgyvenusieji) – tai asmenys, kurie okupacinių režimų buvo įkalinti, ištremti, nutremti arba kuriems dėl politinių ar kilmės motyvų kitokiais būdais buvo atimta laisvė; okupacijų metais dėl okupacinio režimo represinių ir kitų struktūrų bei okupavusių valstybių slaptųjų tarnybų veiksmų yra suluošinti, praradę sveikatą ar turtą; prievarta paimti į okupavusių valstybių karinius dalinius arba priverstiniai darbai; persekiojami dėl politinių motyvų ir pan. (Valstybės Žinios, 1997). Į šią grupę įeina politiniai kaliniai, tremtiniai ir kiti represuoti asmenys.

Trauma, trauminis įvykis apibrėžiamas remiantis DSM-IV kriterijais – tai yra toks įvykis, kurį žmogus pats patyrė arba buvo liudininkas arba patyrė jam artimas žmogus (American Psychiatric Association, 2000; Brewin, 2003). Šio įvykio metu kilo reali grėsmė žmogaus sveikatai ar gyvybei, ir tai sukėlė intensyvius baimės, bejėgiškumo, siaubo jausmus. Kartais kaip sinonimas vartojama sąvoka „potencialiai traumuojantis patyrimas, įvykis“, nes nebūtinai visi trauminiai įvykiai sukelia kenksmingas neigiamas pasekmes (Weisæth, 2005).

Politinės represijos paprasta apima daug trauminių įvykių: Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos režimai persekiojo, kankino, taikė fizinį, emocinį ir seksualinį smurtą, trėmė, žudė Lietuvos gyventojus.

Antroji karta. Terminas „*antroji karta*“ mokslinėje literatūroje vartojamas nevienareikšmiškai. Psichologijoje dažniausiai jis yra siejamas su nacių holokausta išgyvenusiu vaikais – „holokausto antroji karta“ („*second generation of Holocaust*“, „*second generation of Holocaust*“).

survivors“, „*offspring of Holocaust survivors*“) arba su emigracija – „antros kartos emigrantas“ („*second generation imigrant*“). Mūsų tyrime antroji karta bus apibrėžiam per politinių represijų, genocido patyrimą. *Antroji karta* - tai yra išgyvenusiųjų politines represijas suaugę vaikai, kurie patys tiesiogiai nenukentėjo nuo okupacinių režimų vykdytų represijų, yra gimę po jų.

Tarpgeneracinis traumos perdavimas – tėvų trauminio patyrimo poveikis vaikams, kai pastarieji nėra tiesiogiai susidūrę su šiuo trauminiu patyrimu (Danieli, 1998a; Kaitz ir kt., 2009).

Potrauminės reakcijos – dėl traumos pasireiškiantys DSM-IV apibrėžti simptomai - dirglumas, įkyrumai ir su trauminių įvykiu susijusių stimulų vengimas, o taip pat disociacijos, nerimo, somatizacijos, tarpasmeninių ir miego sunkumų, depresiškumo požymiai (Briere, Runtz, 1989; American Psychiatric Association, 2000). Potrauminiai simptomai sudaro *potrauminio streso sutrikimą* (PTSS).

Neviltis – kognityvinių schemų visuma, kurias vienija neigiami lūkesčiai ateities atžvilgiu (Beck, Steer, 1988).

Vidinės darnos jausmas – visuotinė orientacija, kuri apima visur pasireiškiantį, ilgalaikį, tačiau dinamišką tikrumo, pasitikėjimo jausmą, kad vidinė ir išorinė aplinka yra nuspėjama ir kad yra didelė tikimybė, jog viskas bus taip gerai, kaip galima pagrįstai to tikėtis (Antonovsky, 1979). Pagrindiniai vidinės darnos skalės komponentai yra suprantamumas, valdomumas ir prasmingumas. Suprantamumas reiškia, kiek asmuo suvokia iš vidinės ar išorinės aplinkos kylančius stimulus, su kuriais susiduria, kaip turinčius prasmę, kaip informaciją, kuri yra tvarkinga, nuosekli, struktūruota ir aiški (Antonovsky, 1987). Valdomumas reiškia, koku mastu asmuo suvokia, kad jo žinioje turimi ištekliai yra pakankami, kad atitiktų reikalavimus, keliamus jį atakuojančių stimulų. Prasmingumas reiškia, koku mastu asmuo suvokia, kad gyvenimas turi emocinę prasmę, kad bent jau į kai kuriais problemos ir reikalavimus, keliamus gyvenimo, verta

investuoti energiją, jie yra verti išsipareigojimo, greičiau yra laukiami iššūkiui nei našta, kurių geriau nebūtų.

Komunikacija – informacijos perdavimas žodžiu arba neverbaliai (VandenBos, 2007). Tai yra bendravimas, kuris susieja žmones, leidžia keistis idėjomis, žiniomis, jausmais, patyrimu ir kita. Tarpasmeninėje komunikacijoje gali dalyvauti nesąmoningi veiksniai, o komunikacijos rezultatas gali skirtis nuo ketinimų ir gali sukelti nesupratimų (Danziger, 1976).

1.2. Politinės represijos Lietuvoje: potencialiai traumuojanti XX a. istorija

XX a. Lietuvos istorija pasižymėjo reikšmingomis politinėmis permainomis. Nuo 1940 m. šalis patyrė net tris viena kitą sekusias okupacijas: 1940-1941 m. pirmąją sovietų okupaciją, 1941-1944 m. Lietuva buvo okupuota nacistinės Vokietijos, nuo 1944 m. - vėl Sovietų Sąjungos. Antroji, 1944 metų, sovietų okupacija, kuomet Lietuva buvo prievarta įjungta į Sovietų Sąjungą, tęsėsi daugiau nei 50 metų. Nuo šių okupacijų nukentėjo apie trečdalis Lietuvos gyventojų (Kuodytė, 2004). Dalis gyventojų repatriavo ar pasitraukė iš Lietuvos. Tiksliai politinių režimų aukas sunku suskaičiuoti, nes tai buvo slepiama. Sovietų Sąjunga stengėsi taip pateikti dokumentuotą medžiagą, kad būtų pateisinti represiniai veiksmai (Anušauskas, 1996).

Politinės represijos Lietuvoje prasidėjo iš karto su pirmąja sovietine okupacija, po jos sekė nacių okupacija. Nuo nacistinės Vokietijos vykdyto holokausto nukentėjo dauguma Lietuvos žydų bendruomenės - daugiau nei 90% visos populiacijos. Dalis žydų tautybės žmonių emigravo iš Lietuvos.

Prasidėjus sovietų okupacijai, 1941 m. birželio mėnesį vos per keletą dienų tūkstančiai lietuvių buvo suimti ir ištremti į tolimas Sovietų Sąjungos vietas, Sibirą (Kuodytė, 2004). Pirmiausia buvo deportuojami kariškiai, tarnautojai, politiniai lyderiai, intelektualai. Tremiant šeimos vyrai buvo dažniausiai atskiriami nuo kitų šeimos narių. Daugumą, tai yra apie 70%,

tremtinių sudarė moterys ir vaikai iki 16 metų. Nuo 1941 iki 1953 metų buvo deportuota daugiau nei 148 tūkst. lietuvių, beveik 30% iš jų mirė dėl nežmoniškų gyvenimo sąlygų tremties vietose. Tie, kurie išgyveno, pasibaigus tremties laikui taip pat ne visuomet galėjo sugrįžti į Lietuvą. Apie 50 tūkst. tremtinių ilgą laiką negalėjo sugrįžti arba taip niekada ir negrižo atgal į Lietuvą (Anušauskas, 1996).

Pokario metais buvo nužudyta apie 22 tūkst. partizanų, ginkluoto pasipriešinimo okupaciniam režimui dalyvių, mažiausiai 50 tūkst. buvo įkalinta (Kuodytė, 2004). Politiniai kaliniai patirdavo pažeminimus, kankinimus, smurtą, naudojamą tardymų metu.

Sovietų Sąjungos vartota terminologija atspindėjo nuostatą į persekiojamus Lietuvos gyventojus. Pasipriešinimas okupaciniam režimui vadintas „kriminaline, nelegalia veikla“, partizanai – „banditais“, atsisakiusieji tarnauti sovietų armijoje – „dezertyrais“, tremtiniai, politiniai kaliniai visuomenėje laikyti „liaudies priešais“ (Anušauskas, 1996).

Intensyviausias sovietų vykdytas politinis persekiojimas vyko iki Sovietų Sąjungos lyderio J.Stalino mirties 1953 m. Po to kai kurie politiniai kaliniai ir tremtiniai galėjo palapsniui sugrįžti į Lietuvą. Šis sugrįžimas taip pat nebuvo lengvas, sugrįžusieji dažnai nerasdavo savo turto, neatgaudavo turėtos nuosavybės, kuri jau būdavo išparduota (Anušauskas, 1996). Be to, buvę tremtiniai, politiniai kaliniai ir toliau buvo persekiojami. Totalitarinis sovietų režimas tęsėsi 50 metų po karo, ir net sumažėjus politinėms represijoms, diskriminacija vyko visus tuos metus. Šnipinėjimas, apklausos palaikė baimės ir įtampos atmosferą.

Nekyla abejonės, kad politinės ir socialinės permainos, Vokietijos nacių ir Sovietų Sąjungos komunistų vykdytas lietuvių tautos genocidas plačiu mastu palietė jos gyventojus ir sukėlė reikšmingų ir ilgalaikių psichologinių pasekmių. Labiausiai nuo šių istorinių įvykių nukentėjo politiniai kaliniai, tremtiniai, žydų tautybės Lietuvos gyventojai ir kt., kurie buvo tikslingai ir sistemingai persekiojami vieno ar kito okupacinio režimo.

Net ir tie, kurie tiesiogiai nenukentėjo nuo totalitarinių režimų vykdytų represijų, vienaip ar kitaip buvo paveikti okupacijų. Dauguma dėl karo, tremčių, įkalinimų ar emigracijos neteko savo artimųjų, nes, kaip minėta, nukentėjo apie trečdalis visų Lietuvos gyventojų (Kuodytė, 2004). Žmonės taip pat prarado savo turtą, socialinę padėtį, turėjo prisitaikyti prie represinio režimo. Sovietų Sąjungoje politiniais tikslais buvo naikinama privati nuosavybė, nacionalizuojamas turtas (Truska, 2007). Pagal žemės reformą visa žemė buvo paskelbta valstybės nuosavybe, o buvę jos savininkai tapo žemės valdytojais, su ribotomis teisėmis.

Lietuva nėra išskirtinė savo traumuojančia istorija. Antrasis pasaulinis karas palietė didžiąją dalį Europos šalių, taip pat JAV, Japoniją ir kitas. XX a. pabaigoje Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos šalys buvo įsitraukę į karą. Ruandoje, Kambodžoje ir kitose valstybėse buvo vykdomas genocidas. Visų šių potencialiai traumuojančių įvykių patyrimas paliko ilgalaikes psichologines pasekmes. Traumų tyrėjai pirmiausia atkreipė dėmesį į Vietnamo karo veteranus, holokausto aukas, o ilgainiui neigiamas politinių traumų poveikis pradėtas tyrinėti vis plačiau.

1.3. Politinių represijų pasekmės išgyvenusiems

Politinės represijos, persekiojimas tautybės, religijos, politiniu pagrindu, tautos genocidas yra vienos iš sunkiausių psichologinių traumų. Dažniausiai toks trauminis patyrimas būna ilgalaikis, tikslingas, apimantis grėsmę sveikatai ir gyvybei, jų metu masiškai pažeidžiamos žmogaus teisės. Traumų psichologijoje ilgalaikės politinių represijų pasekmės yra tyrinėjamos dėl jų stipraus žalojančio poveikio asmens psichologinei sveikatai (Phuong ir kt., 2004; Bichesku ir kt., 2005; Schaal, Elbert, 2006; Vojvoda ir kt., 2008; Hinton ir kt., 2009; Meffert, Marmar, 2009; Fridman ir kt., 2011). Karą ir genocidą išgyvenę asmenys pasižymi ne tik potrauminio streso sutrikimu, bet ir platesnio spektro sunkumais: prastesniu psichologiniu funkcionavimu, blogesniu savęs vertinimu, mažesniu

pasitenkinimu gyvenimu ir socialine parama (pvz., Morina, Ford, 2008). Nuo Sudano genocido nukentėję pabėgėliai Egipte pasižymėjo įvairiais depresijos, traumos simptomais, tarpasmeniniais konfliktais (Meffert, Marmar, 2009). Jiems būdinga neviltis, apatija, sumažėjusi koncentracija, miego, valgymo sutrikimai, taip pat trauminiai simptomai - prisiminimų apie traumų blyksniai, įkyrios mintys, pykčio proveržiai, emocinis sąstingis, kaltės jausmai ir kiti požymiai. Be abejo, tai trukdo kasdieniam gyvenimui, adaptacijai kitoje šalyje.

Net praėjus daug laiko nuo traumavimo, vyresniame amžiuje, dažnesnės disociacijos reakcijos, prastesnis kognityvinis funkcionavimas, patyrus pakartotinį stresą savo gyvenime, mažesnis psichologinis atsparumas (Fridman ir kt., 2011).

Norvegijoje atlikta buvusių politinių kalinių ir rezistencijos dalyvių studija, kurioje dalyvavo nuo Vokietijos nacių Antrojo pasaulinio karo metu nukentėję asmenys (Major, 2003). 91% iš 109 buvusių politinių kalinių įkalinimo metu patyrė įvairius sveikatos sutrikimus, 71% - kankinimus. Kaip rodo gauti rezultatai, politiniams kaliniams būdinga statistiškai reikšmingai daugiau potrauminių simptomų nei asmenims, dalyvavusiems rezistencinėje veikloje, susidūrusiems su grėsme gyvybei, tačiau nekaltėjusiems. Norvegijos politiniai kaliniai pasižymėjo prastesne sveikata (somatine ir psichine) ir dažniau (90%) nurodė, kad ji yra tiesiogiai susijusi su jų patyrimu karo metais (palyginamosiose grupėse tai tiesiogiai siejo 44% ir 33% tiriamųjų).

Buvusių politinių kalinių, nukentėjusių nuo Rumunijos komunistinio režimo, ($n = 59$) psichinė sveikata palyginta su kontroline grupe ($n = 39$) (Bichescu ir kt., 2005). Nustatyta, kad politiniams kaliniams būdinga daugiau potrauminio streso sutrikimo, depresijos, nerimo atvejų, 97% pasireiškia potrauminiai simptomai, iš kurių dažniausi traumos prisiminimai (78%), stresas, kai primenamas trauminis patyrimas (68%), su tai susiję košmarai (64%).

Bosnių pabėgėlių į JAV imtyje potrauminės reakcijos per 3,5 metų gyvenant JAV linkusios mažėti, tačiau išlieka stiprūs pasikartojantys prisiminimai, o PTSS diagnozuojamas 24% tiriamųjų (Vojvoda ir kt., 2008). Išliekančios potrauminės reakcijos, be abejo, trukdo asmens funkcionavimui ir adaptacijai. Moterų potrauminės reakcijos intensyvesnės, netgi kai trauminis patyrimas yra toks pats kaip vyrų. Ypač stipriai yra traumuojami vaikai, kurie net praėjus dešimtmečiui po genocido gali pasižymėti aukštais PTSS rodikliais.

Vienos iš dažniausių potrauminių reakcijų yra mintys apie trauminį įvykį ir jo vaizdai bei vengimas galvoti ir kalbėti apie tai – tai būdinga net 87% jaunimo, kurie prieš dešimt metų būdami vaikais nukentėjo nuo Ruandoje vykdyto genocido (Schaal, Elbert, 2006). Kitame Ruandos genocido tyrime nustatyta, kad politinių traumų paveikti tiriamieji, kuriems būdingas PTSS, pasižymi neigiamu požiūriu į teisingumo atstatymą (teisminius procesus prieš genocido vykdytojus), mažesniu tikėjimu bendruomene genocidą patyrusioje šalyje (Phuong ir kt., 2004).

Neretai nuo genocido nukentėję asmenys pasižymi pykčiu, kuris yra susijęs su potrauminėmis reakcijomis ir kyla dėl trauminių prisiminimų (Hinton ir kt., 2009). Šis pyktis yra nukreipiamas į artimiausius žmones – sutuoktinį ar partnerį ir vaikus. Daroma išvada, kad traumuotiems pabėgėliams šeimoje pasireiškiantis pyktis yra viena iš reikšmingiausių problemų. Galima samprotauti, kad tokiais atvejais perdėtos išgyvenusiujų traumas tėvų pykčio reakcijos turi neigiamą ir galbūt kartais ilgalaikį poveikį vaikams - antrajai kartai.

Patyrusiems politines represijas Lietuvoje, net praėjus daug metų po patirtų sukrečiančių išgyvenimų, būdingi potrauminio streso simptomai, tokie kaip košmarai, prisiminimų blyksniai, įtampa, ir jie pasitaiko dažniau nei kontrolinei grupei (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Tai nustatyta atlikus atsitiktinai atrinktos politinių kalinių ir tremtinių imties studiją, apklausus 1598 tiriamuosius. Vidutinis tiriamųjų amžius – 73 metai. Statistinė analizė parodė, kad geriausiai potraumines reakcijas numato, kaip ir galima tikėtis,

trauminis patyrimas, o taip pat prastesnė fizinė sveikata, žemesnis vidinės darnos jausmas, demografiniai kintamieji (moterims, tiriamiesiems su žemesniu išsilavinimu ir netekusiems sutuoktinio pasireiškia intensyvesnės potrauminės reakcijos) (Kazlauskas, 2006).

Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių dažniausiai taikyti įveikos veiksniai buvo tikėjimas Dievu (72%), šeimos ir artimųjų parama (62%), dvasinė stiprybė (56%), politinis aktyvumas (32%) (Kazlauskas, 2006). Be to, net 78% tiriamųjų nurodė, kad trauminio patyrimo metu įgijo naujų įveikos būdų, kurie padėjo ir tebebėdėda, susidūrus su sunkumais.

Latvijoje taip pat atliktas tremtinių, deportuotų į Sovietų Sąjungos tolimas vietas, tyrimas (Vidnere, Nucho, 1996). Latvija kaip ir Lietuva susidūrė su panašia okupacine politika: per daugiau nei 50 metų trukusią okupaciją nukentėjo apie ketvirtadalis šalies gyventojų. Atlikus atsitiktinę atranką paštu siunčiant anketas buvo apklausti 600 latvių tremtinių (24% visų pakviestų). Suimti ir ištremti jie buvo dėl to, kad priklausė Latvijos ginkluotoms pajėgoms (35,8%), turėjo giminių, kurie buvo įkalinti dėl politinių priežasčių (16,3%), priklausė tam tikrai socialinei – ekonominei klasei (buvo žemvaldžiai, turėjo verslą) (12,3%) – tik ketvirtadalis buvo suimti dėl aktyvios antisovietinės veiklos.

Sunkiausias Latvijos tremtinių patyrimas buvo šaltas klimatas (88% tiriamųjų), alkis (86%), pažeminimas (74%), sunkus darbas (71%) (Vidnere, Nucho, 1996). Įveikti šiuos sunkumus, išgyventi tremtį jiems labiausiai padėjo viltis sugrįžti į Latviją (83%), valios jėga (62%), fizinė stiprybė (55%), tikėjimas Dievu (50%). Kaip žinome iš Lietuvos istorijos, net ir pasibaigus tremties laikui, buvo sudėtinga sugrįžti namo, o sugrįžus laukė kiti sunkumai. Latvijos tremtiniai prarado savo namus, negalėjo susirasti gyvenamos vietos, patyrė tolimesnį persekiojimą. Vis dėlto šiame tyrime pastebimi ir teigiami represijų patyrimo padariniai: dalis tiriamųjų teigė, kad sustiprėjo jų tikėjimas (39%), kad jie yra labiau užjaučiantys (19%), be to, dauguma (72%) nesijautė labiau materialiai skurstantys nei

bendra populiacija. Tik 15% tiriamųjų nurodė, kad tremtis į Sibirą juos palaužė.

Panašūs rezultatai, tiek apie neigiamas, tiek apie teigiamas traumos pasekmes, potrauminį augimą, gauti ir Vokietijos politinių kalinių, asmenų, nukentėjusių nuo holokausto, tyrimuose (Kruse, Schmitt, 1999; Maercker, Schützwohl, 1997; Maercker ir kt., 2000; Maercker, Herrle, 2003; Major, 2003; Schützwohl, Maercker, 2004; Trappler ir kt., 2007).

Politinio įkalinimo Vokietijos Demokratinėje Respublikoje tyrime apklausta neklinikinė buvusių politinių kalinių grupė ($n = 146$) ir kontrolinė grupė, buvusios Rytų Vokietijos piliečiai, nepatyrę politinių represijų ($n = 75$) (Schützwohl, Maercker, 2005). Rezultatai parodė, kad buvusių kalinių grupėje statistiškai reikšmingai didesni potrauminių reakcijų, depresijos, nerimo, bendrųjų psichiatrinių simptomų balai. PTSS tyrimo metu patyrė 30%, dalinį PTSS 29% buvusių politinių kalinių. Greta šio sutrikimo daugumai buvo būdingi gretutiniai sutrikimai – dažniausiai įvairios fobijos, pvz., klaustrofobija. Taip pat nustatyta prastesnė buvusių kalinių psichosocialinė adaptacija: žemesnis išsilavinimo lygis, prastesnė profesinė karjera, daugiau skyrybų.

Lenkijoje vykdytų sovietų represijų ilgalaikės pasekmės buvo analizuojamos apklausiant 329 tiriamuosius (Rutkowsky, 2007). Dažniausias trauminis represijų patyrimas buvo deportacija į Sovietų Sąjungos tolimus regionus, įkalinimas dėl politinių priežasčių ar priverstinis išvykimas iš šalies (egzilis). Tiriamieji buvo suskirstyti į dvi grupes pagal amžių: represijas patyrusius ankstyvoje vaikystėje, iki 5 m., ir represijas patyrusius suaugusiame amžiuje. Nei vienos grupės tiriamieji nebuvo konsultuoti specialistų dėl šio trauminio patyrimo. Tiriamųjų buvo prašoma pasirinkti pagal svarbą pateiktas vertybes. Nustatyta, kad ankstyvoje vaikystėje patyrę represijas asmenys labiau vertino gyvenimo gerovę ir komfortą, nepriklausomybę, drąsą, plačias pažiūras, paslaugumą. Tuo tarpu represuoti suaugusieji labiau vertino laisvę, pasiaukojimą, meilę,

laime, vaizduotę, savikontrolę. Vertybių pasirinkimas yra siejamas su represijų patyrimu, tai yra su tomis vertybėmis, kurių neteko.

Ne visada represijų patyrimas ir dėl jo kenčiami simptomai gali sukelti adaptacijos gyvenime sunkumus. Lietuvos politinių represijų aukų tyrimas atskleidė, kad išgyvenusieji yra pakankamai gerai prisitaikę, sukūrę šeimas, užauginę vaikus (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Dauguma, tai yra apie 78% iš jų, nurodė ir teigiamus trauminio patyrimo aspektus, jie nurodo daugiau nei palyginamoji grupė veiksnių, padėjusių įveikti sunkumus. Tai patvirtina ir japonų, internuotų stovyklose Antrojo pasaulinio karo metu JAV, tyrimas: išgyvenusieji traumas geba įveikti jų pasekmes ir integruotis į visuomenę, gerai jaustis emocine, fizine prasme, sukurti sau finansinę gerovę (Nagata, Cheng, 2003).

Apibendrinimas. Taigi ilgalaikio traumavimo neigiami padariniai išgyvenusiems apibrėžiami potrauminio streso sutrikimu, depresija, adaptacijos ir kitais sunkumais. Po ilgo ir sunkaus traumavimo gali pasireikšti ir asmenybės sutrikimai - ilgalaikis asmenybės pakitimas po katastrofinių pergyvenimų (TLK-10, 1997). Net ir praėjus daug metų po traumavimo išgyvenusieji gali jausti neigiamas fiziologines, psichologines ir socialines šio patyrimo pasekmes, turėti pakitusias vertybes, požiūrį į pasaulį, jausti asmens tapatumo ir tarpasmeninių santykių pokyčius (Weisæth, 2005; Gailienė, 2008).

Tėvų sunkaus ir ilgalaikio traumavimo patyrimas, turintis reikšmingos įtakos jų asmenybei bei savijautai, turi ir tęstinį tarpgeneracinį poveikį (Major, 1996a; Danieli, 1998a). Išgyvenusiųjų politines represijas vaikai per tėvų pasakojimus, palyginimus, elgesį ir kitais tarpasmeninės sąveikos būdais susiduria su šiuo trauminiu patyrimu. Net kai tėvai nesidalina prisiminimais, stengiasi nusišluoti ar nutylėti skaudžią patirtį, ji vis tiek turi įtakos šeimos santykių dinamikoje. Taigi vertinant ypač sunkaus traumavimo pasekmes, organizuoto smurto patyrimą, pradėta tyrinėti antrosios kartos grupė. Tai asmenys, kurių bent vienas iš tėvų nukentėjo nuo politinių represijų, su kuriomis jie patys tiesiogiai nesusidūrė.

Nepaisant to, šis patyrimas turi įtakos jų gyvenimui ir savijautai. Traumų psichologijoje taip pat daugėja studijų apie galimus tarpgeneracinio traumų poveikio mechanizmus.

1.4. Trauminių pasekmių perdavimo antrajai kartai būdai

Skirtingi autoriai nevienodai žvelgia į tarpgeneracinį perdavimą ir akcentuoja labiau vienus ar kitus perdavimo kelius (Kellermann, 2001). Bet kuriuo atveju svarstoma, kad tėvų trauminio patyrimo poveikis vaikams yra neišvengiamas, vykstantis nepaisant to, ar apie šiuos išgyvenimus atvirai kalbama šeimoje, ar nutylima (Rowlanda-Klein, Dunlop, 1997). Keliami hipotezė, kad tai yra tėvų nesąmoningai vykstančio trauminio gijimo dalis, kuriame betarpiškai dalyvauja vaikai. Vis dėlto šis reiškinys nėra patologija – autorių nuomone, tai sudaro kontinuumą, kur tik patys kraštutiniai atvejai galbūt ir būtų sutrikimas, nes nei išgyvenusieji, nei antroji karta nėra homogeniškos grupės.

Toliau remiantis literatūra bus apžvelgiami trauminio patyrimo perdavimo mechanizmai, suskirstyti į kelias grupes. Daugiausiai dėmesio skirta santykiui su tėvais ir komunikacijai.

1.4.1 Tėvų – vaikų santykis: prierašumas, identifikacija ir atsiskyrimas

Pirmosios publikacijos apie antrąją kartą rėmėsi klinicine darbo su holokausto aukomis patirtimi. Vienoje iš pirmųjų studijų antrosios kartos sunkumai, su kuriais susidurta psichoterapijoje, vertinti analizuojant separacijos – individuacijos procesą (Barocas ir Barocas, 1980). Autoriai teigia, kad išgyvenusieji holokaustą nepraėjo gedulo proceso, neišsilaisvino iš kaltės ir baimės jausmų, o jų vaikai taip pat tapo holokausto aukomis. Tokiose šeimose vaikai yra suvokiami kaip pakaitalas prarastiems artimiesiems, įprasminantis netektis. Formuojasi simbiotiški ankstyvieji

tėvų – vaiko santykiai, paremti baime atsiskirti, o vaiko aš raida ir individuacija kelia įtampą šeimoje, nes tėvų yra suvokiama kaip dar vienas praradimas. Tad atitinkamai antroji karta jaučia kaltę. Konfliktų metu išgyvenusieji vaikus įvardina kaip „nacius“, „priešus“, o tai taip pat paskatina vaikų kaltės jausmą. Toks artimų santykių patyrimas apsunkina santykius už šeimos ribų, skatina nepasitikėjimą savimi.

Tėvų neįveiktas trauminis patyrimas ir gedulas gali veikti ryšį su vaikais, tėvų reakcijas. Neišsprendę gedulo tėvai gali reaguoti netikėtai, bejėgiškai, gąsdinančiai, ir tai trukdo formuotis saugiam tėvų – vaiko ryšiui. Tokiais atvejais nesaugus prierašumas tampa trauminio patyrimo perdavimu (Bar-On ir kt., 1998b). Vaikams tenka atsakomybė emociškai palaikyti savo tėvus. Atitinkamai neadekvatūs tėvų lūkesčiai apsunkina atsiskyrimą nuo tėvų ir identiteto formavimąsi, ir pastebima, kad tokia tendencija empiriniuose tyrimuose yra statistiškai reikšmingai būdingesnė holokausto aukų vaikams nei kontrolinei grupei (Felsen, 1998).

Australijoje atliktoje studijoje buvo siekiama išanalizuoti trauminio patyrimo perdavimą kitai kartai, remiantis psichodinaminiu (objekto ryšių teorija) požiūriu (Rowlanda-Klein, Dunlop, 1997). Tyrimo rezultatai patvirtino, kad holokausto patyrimas sutrikdo tėvų – vaikų santykius: trūksta ribų šiame santykyje, santykio pastovumo – kartais tėvai perdėtai globėjiški, kartais – emociškai nutolę. Remiantis interviu išskiriamos kelios pasikartojančios temos: perdėta antrosios kartos identifikacija su tėvų patyrimu, auklėjimo stilius, padidintas suvokimas tėvų kaip „išgyvenusiųjų“, baimės ir nepasitikėjimo perdavimas.

Trijų šalių, Olandijos, Kanados ir Izraelio, holokausto antrosios kartos tyrimai, pristatyti vienoje publikacijoje, analizuoja tarpgeneracines žydų genocido pasekmes remiantis prierašumo teorija (Bar-On ir kt., 1998b). Su tiriamaisiais buvo atliekami interviu, jiems pateikiami klausimynai, o taip pat buvo atlikta biografinė analizė. Visose šiose trijose studijose prierašumas, atsiskyrimas ir netektis buvo svarbūs veiksniai. Olandijos tyrime dalyvavo atsitiktine tvarka atrinkti holokausto antrosios

kartos atstovai ($n = 30$) ir palyginamoji grupė ($n = 30$), kurių tėvai gyveno per karą, tačiau nebuvo koncentracijos stovyklose, nesislapstė, nedalyvavo rezistencinėje veikloje. Remiantis duomenimis, žydai tėvai nesiskyrė pagal jausmų demonstravimą, suteiktą emocinę paramą vaikams, tačiau nuo holokausto nukentėjusiose šeimose vaikams būdavo sunkiau atsiskirti nuo tėvų – siekis išlaikyti kartu šeimą trukdė separacijos ir individuacijos procesui, be to pastebėta, kad tėvai labiau priklausomi nuo vaikų emocinės paramos, vaikai labiau globėjiški santykiuose su tėvais. Nors palyginamosios grupės tiriamieji detalčiau nei antroji karta žinojo apie tėvų karo patyrimą, tačiau būtent antroji karta vertino šį patyrimą kaip labiau reikšmingą jų dabartiniame gyvenime.

Išgyvenusių holokaustą susitikimuose Kanadoje buvo apklausti asmenys, kurie karo metu buvo vaikais, ir jų vaikai, tai yra antroji karta (Bar-On ir kt., 1998b). Analizuojant atsakymus, išryškėjo kelios temos. Antroji karta jautė, jog vaikystėje turėjo saugoti tėvus nuo neigiamų emocijų, pvz., pasakoti tik geras naujienas, neklausinėti apie holokaustą, o taip pat vardino jausmus, kuriuos galima pavadinti išgyvenusiojo kalte – antroji karta jautė, jog negali būti laimingi ir džiaugtis, gretindami savo ir tėvų patyrimą. Nors tėvai siekė, kad genocido patyrimas nedalyvautų auginant vaikus, tai vis tiek netiesiogiai veikė šeimos gyvenimą.

Vieno atvejo analizė, atlikta Izraelio studijoje, pratęsia idėją apie nekalbėjimą (Bar-On ir kt., 1998b). Vengimas kalbėti apie holokaustą yra abipusis, tiek iš išgyvenusiujų, tiek iš antrosios kartos pusės, bet, nepaisant vengimo, šis patyrimas atsispindi biografiniame pasakojime. Apibendrinami pastaruosius tris tyrimus, autoriai grįžta prie prieraišumo teorijos ir teigia, kad gauti rezultatai – iš tėvų pusės perdėtas vaikų saugojimas ir rūpestis, iš vaikų pusės tėvų globojimas ir jų lūkesčių įgyvendinimas - atitinka nesaugią prieraišumo orientaciją. Holokaustą išgyvenusių šeimoms būdinga tai, kad tėvai nepadedą vaikams atsiskirti, nesureaguoja į jų separacijos ir individuacijos poreikius. Pastebėjimą, kad tėvai nekalba apie holokaustą, autoriai taip pat interpretuoja kaip veiksnį,

prisidedantį prie tėvų - vaikų ryšio susiformavimo. Kita vertus, pasak autorių, svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad nesaugus prierašumas vaikystėje dar nelemia psychopatologijos vėlesniame amžiuje.

Ilgalaikės holokausto pasekmės ir prierašumas tarp antros ir trečios kartos (išgyvenusiųjų vaikų ir vaikaičių) buvo analizuojamas Izraelyje atliktoje studijoje (Sagi-Schwartz ir kt., 2003). Autoriai kėlė prielaidą, kad holokausto šeimoms būdinga daugiau nerimo ir trauminio streso reakcijų, kurios perduodamos antrajai kartai, taip pat būdingas nesaugus prierašumas ir labiau dezorganizuotas motiniškas elgesys tarp tų tiriamųjų, turinčių 1-1,5 metų vaikus, kurių motinos patyrė holokaustą.

Nustatyta, kad motinos, kurios būdamos vaikais išgyveno holokaustą, pasižymi mažiau saugiomis prierašumo reprezentacijomis ir didesniu nerimu bei traumišku stresu – holokausto patyrimo neigiamos pasekmės pastebimos praėjus net 50 metų (Sagi-Schwartz ir kt., 2003). Tačiau holokausto grupė, tiek pirma, tiek antra karta, neišsiskyrė iš palyginamųjų grupių pagal tarpasmeninių santykių kokybę ir socialinę adaptaciją. Tad autoriai apibendrina, kad holokaustą išgyvenusios motinos, nepaisant savo prierašumo reprezentacijų, sugebėjo apsaugoti savo vaikus nuo galimų neigiamų pasekmių ir pasižymėjo psichologiniu atsparumu. Antrosios kartos atstovės, jų dukros, nesiskyrė nuo palyginamosios grupės pagal savo nerimo, trauminio streso reakcijas ir prierašumo reprezentacijas bei motinišką elgesį su savo vaikais.

Remdamiesi šio tyrimo rezultatais, autoriai svarsto, kad galbūt trauminės pasekmės nebuvo perduotos kitai kartai, nes trauminį patyrimą sukėlė ne jų tėvai – ne ankstyvojo prierašumo figūros, bet naciai, svetimi (Sagi-Schwartz ir kt., 2003). Todėl neįvyko nusivylimas šiomis prierašumo figūromis. Kitas susijęs paaiškinimas yra tai, kad žydų genocidas prasidėjo vėliau, praėjus tėvų, pirmos kartos, pirmiesiems normalaus gyvenimo metams, kurie turėjo reikšmingos įtakos baziniam saugiam prierašumui susiformuoti.

Literatūros apžvalgoje H.Starman svarsto, kaip susiformuoja toks tėvų – vaikų santykis (Starman, 2006). Autorė pastebi, kad viena iš įveikos strategijų ir priežasčių, padedančių išgyventi būnant koncentracijos stovykloje, buvo viltis vėl susitikti ir susijungti su savo šeima. Dažniausiai šiai vilčiai žlugus, išgyvenusieji kartais siekdavo sukurti naujas šeimas, kurios turėdavo kompensuoti patirtas netektis, o gimę vaikai, tai yra antroji karta, kartais net pavadinami žuvusių artimųjų vardais. Tėvų lūkesčiai bei reikalavimai, tenkantys vaikams, kelia stiprų kaltės jausmą dėl to, kad antroji karta nekenėto kaip tėvai ir nepateisina tėvų lūkesčių, skaudina juos. Stipriai traumų paveiktose šeimose vyksta pasikeitimas vaidmenimis, o sutrikus šeimos riboms, vaikai ir tėvai sukuria pernelyg emociškai artimus santykius, antroji karta gali stipriai įsijausti į tėvų trauminį patyrimą (Rowlanda-Klein, Dunlop, 1997). Dėl to atžaloms suaugus tampa sunku atsiskirti nuo tėvų. Tai pastebima ir buvusių nacių tarpgeneracinių pasekmių tyrime (Hardtmann, 1998).

Emociškai nebrandūs ir pusiausvyros stokojantys tėvai, neįveikę trauminio patyrimo, gali nesugebėti tinkamai sureaguoti į savo vaikų poreikius. Kita vertus, pernelyg globėjiškas genocido traumotų tėvų auklėjimo stilius irgi gali veikti neigiamai. Pastebėta, kad pernelyg globėjiškas santykis yra tarpinis veiksnys tarp tėvų traumos simptomų ir antrosios kartos depresijos bei nerimo Kambodžos genocido imtyje, įvertinus 200 studentų depresijos, nerimo ir tėvų auklėjimo stiliaus rodiklius (Field ir kt., 2011). Kitoje studijoje nustatyta, kad remiantis tėvų, politinių pabėgėlių iš Pietryčių Azijos, trauminiu patyrimu galima numatyti tėvų – vaikų ryšio, prieraišumo stiprumą, o remiantis juo galima prognozuoti antrosios kartos vidinės darnos jausmą (Han, 2005).

Apibendrinimas. Taigi prieraišumo teorija padeda suprasti ir paaiškinti kai kuriuos gaunamus rezultatus antrosios kartos tyrimuose. Su represijoms susijęs netekties jausmas, reikšmingų asmenų praradimas turi įtakos tėvų – vaikų santykių dinamikai.

1.4.2 Komunikacija, bendravimo būdas

Per pasakojimus, prisiminimus, kalbėjimą apie tremtį, įkalinimą ir kitą represijų patyrimą antroji karta susipažįsta su šia šeimos istorija. Kalbėjimas represijų tema formuoja antrosios kartos nuostatas, vertinimą, veikia jų savijautą. Slepiamas šeimos trauminis patyrimas gali turėti gilų poveikį šeimos funkcionavimui, vaikų savijautai (Felsen, 1998; Hardtmann, 1998). Tačiau vienas iš reikšmingų politinių represijų bruožų ir yra nekalbėjimas represijų tema, dar vadinamas „*tylos sutartimi*“ (*conspiracy of silence*). Svarstoma, kad tai yra vienas iš labiausiai paplitusių ir efektyvių traumos tarpgeneracinio perdavimo mechanizmų (Danieli, 2009). Tyla gali būti destruktivi, nerandant žodžių įvardinti trauminį patyrimą ir nesugebant jį integruoti tiek individo, tiek šeimos, bendruomenės, tautos lygmenyje. Vaikams nekalbėjimas apie tėvų trauminį patyrimą gali didinti nerimastingumą, emocinį nestabilumą (Gailienė, 2008). Be to, komunikuojant dalis perduoto poveikio gali likti sąmoningai nesuvokto (Danziger, 1976). Tai reiškia, kad komunikuojantis asmuo tarpasmeninės komunikacijos atveju, pavyzdžiui, šeimoje, pilnai sąmoningai nekontroliuoja perduodamo poveikio, o komunikaciją priimantis asmuo nepilnai sąmoningai suvokia visą tai, kas yra perduodama.

Empiriškai tėvų komunikacijos apie holokausto patyrimą ryšys su antrosios kartos psichologine gerove buvo analizuotas Lichtman studijoje (1984). Šioje studijoje vertinta 64 tiriamųjų asmenybė, depresija, nerimas, hipochondrija, paranoja, kaltė, empatija, ego stiprumas. Tiriamųjų tėvai buvo įkalinėti nacių koncentracijos stovyklose, slapstėsi arba pabėgo į kitą šalį nuo persekiojimo. Nustatyta, kad kaltinanti komunikacija (pvz., „Ar dėl to aš išgyvenau Aušvicą/Hitlerį“, kai vaikai netinkamai pasielgia) ar netiesioginė komunikacija (pvz., „Šiandien lijo taip, kaip tą dieną, kai mus išvežė iš geto.“) statistiškai reikšmingai koreliuoja su antrosios kartos moterų psichologine gerove: nerimu, paranoja, hipochondrija, ego stiprumu. Motinų komunikacija bendrai ir abiejų tėvų netiesioginė

komunikacija buvo reikšmingai susiję su dukrų minėtais savijautos veiksniais. Analogiško ryšio su kaltinančio pobūdžio komunikacija nenustatyta antrosios kartos vyrų imtyje, čia netiesioginė komunikacija koreliuoja su žemesniais depresijos rodikliais ir didesnėmis pajamomis.

JAV atliktame antrosios holokausto kartos tyrime taip pat vertinta tėvų komunikacija (Sorscher, Cohen, 1997). Remiantis rezultatais, nustatyta, kad motinų trauminio patyrimo lygis teigiamai koreliuoja su emocionalia ir negatyvia komunikacija apie holokaustą. Tai reiškia, kad motinų, patyrusių sunkesnę traumavimą, komunikacija yra labiau emocionali arba sukelianti kaltę, dažniau netiesioginė, neverbalinė.

Netiesioginė komunikacija atsiranda dėl to, kad tėvams gali būti sunku tinkamai ir laiku išreikšti savo jausmus (Starman, 2006). Dažnai tokiam bendravimui būdinga tylą arba fragmentiški ar simboliški prisiminimai. Nesugebėjimas perduoti ir tinkamai prie situacijos priderinti jausmų atžaloms gali kelti baimę, nerimą ir nuolatinę emociškai slegiančią atmosferą šeimoje. Karo patyrimo traumuoti tėvai ir patys gali jausti gėdos, kaltės jausmus ir dėl to vengti pokalbių su vaikais šia tema (Op den Velde, 1998). Taigi tokia tėvų – vaikų sąveika paskatina tylėjimą: tėvai vengia dalintis su vaikais savo trauminiais išgyvenimais, o vaikai vengia klausinėti, domėtis tėvų praeitimi, nenorėdami jų skaudinti (Brown, 1998).

Kartais komunikacija šeimoje apie trauminį patyrimą gali pasižymėti labai dažnu holokausto istorijų pasakojimu, kartais – nekalbėjimu, tylą šia tema (Baranowsky ir kt., 1998). Nutylėjimais ir nekalbėjimu tėvai gali stengtis apsaugoti antrąją kartą nuo emociškai sunkaus patyrimo. Antra vertus tai vis tiek gali kelti gąsdinančius apmąstymus apie tėvams, kitiems artimiesiems tekusius išbandymus, trauminio patyrimo perdavimas vyksta šeimoje nepaisant to, ar apie jį kalbama, ar vengiama šios temos ir nutylima (Rowlanda-Klein, Dunlop, 1997). Vengimas kalbėti apie trauminį patyrimą su antrąja karta arba trumpi pokalbiai motyvuojami noru išvengti diskomforto, nemalonių jausmų (Nagata, Cheng, 2003). Be to, vengimo

tendencijoms netiesiogiai turi įtakos ir socialiniai veiksniai – trauminio patyrimo nepripažinimas valstybiniu lygiu.

Nors Norvegijos nacių represijų ilgalaikių pasekmių tyrime nerasta neigiamų reikšmingų pasekmių antrajai kartai, tačiau patyrusių politines represijas grupė išsiskyrė komunikacijos ypatumais (Major, 1996a). Dalis Norvegijos pasipriešinimo naciams antrosios kartos tiriamųjų, palyginus su kontroline grupe, pokalbius su tėvais apie jų patyrimą vertino kaip mažiau atvirus ir keliančius baimę. Tad politines traumas patyrusių šeimose pats sąveikos būdas tarp tėvų ir vaikų gali būti kitoks, bet nebūtinai sukeliantis neigiamas psichologines pasekmes. Norvegijoje atliktas kitos grupės, holokausto antrosios kartos, tyrimas atskleidė, kad nors ši imtis nėra labiau sutrikusi, pasižyminti labiau išreikšta psychopatologija, tačiau atviros komunikacijos trūkumas kartais reiškė mažiau harmoningą vaikystę (Major, 1996b). Panašūs rezultatai apie komunikacijos reikšmę savijautai gauti ir Izraelyje atliktame tyrime (Wiseman ir kt., 2002). Atviros komunikacijos apie holokaustą šeimoje trūkumas yra susijęs su suaugusių antrosios kartos atstovų patiriamu stresu tarpasmeniniuose santykiuose: santykiuose jie patiria daugiau nerimo, kitus asmenis vertina kaip labiau pažeidžiamus, bet taip pat ir labiau kontroliuojančius.

Atsiskleidimas – pasidalinimas informacija, mintimis ir jausmais apie asmeniškus ir reikšmingus išgyvenimus turi teigiamas psichologines pasekmes sveikatai (Frattaroli, 2006). Gebėjimas pasidalinti savo patyrimu palengvina psichologinę adaptaciją traumų atveju (Pielmaier, Maercker, 2011), tinkamas socialinis pripažinimas neigiamai koreliuoja su potrauminio streso sutrikimu (Mueller ir kt., 2008).

Efektyvios traumų terapijos taip pat remiasi kalbėjimu apie trauminį patyrimą, sąlyčiu su trauma – tai vienas iš pagrindinių terapinių veiksnių (Ehlers, Clark, 2000; Gersons ir kt., 2000; Lindauer ir kt., 2005; Shapiro, 2002; Shapiro, Maxfield, 2002). Net ir pačiose traumų paliestose šeimose psichoedukacija gali padėti atstatyti sutrikusį tarpgeneracinį traumos naratyvą (pasakojimą) (Lin ir kt., 2009).

Apibendrinimas. Taigi analizuojant komunikaciją šeimose, patyrusiose politines represijas, pasirodė svarbūs įvairūs aspektai: komunikacijos dažnumas ir atvirumas, taip pat kokybinis komunikacijos veiksnys – tai yra pokalbių apie represijas emocinis krūvis ar neutralumas, domėjimasis ar šios temos vengimas ir kita.

1.4.3 Kiti trauminių pasekmių perdavimo antrajai kartai būdai

Išmokimas. Y. Danieli siūlomas tarpgeneracinio traumos perdavimo paaiškinimas remiasi išmokimo teorija (Danieli, 1985). Tėvai, mėgindami paruošti vaikus kaip išgyventi, jeigu vėl įvyktų holokaustas, neapdairiai ir galbūt nesąmoningai kaip prisitaikymo būdą gali perduoti savo karo patyrimą. Išgyvenusieji gali stengtis paruošti vaikus tam, kam patys nebuvo pasirengę – galimoms represijoms (Rowlanda-Klein, Dunlop, 1997; Baranowsky ir kt., 1998). Tėvų koncentracijos stovyklose naudoti išgyvenimo, gynybos mechanizmai nėra tinkami įprastame kasdiniame gyvenime (Starman, 2006), tačiau tėvų reakcijos, nors ir neadaptyvios, gali būti kaip pavyzdys vaikams, perduodamos remiantis išmokimo principais. Tėvų, tiksliau motinų, gebėjimas atvirai išreikšti savo emocijas, susijusias su trauminiu įvykiu, siejasi su atitinkamu vaikų atvirumu (Lutz ir kt., 2007). Vaikai išmoksta, perima iš tėvų komunikavimo stilių, o komunikacija yra svarbus traumų įveikos veiksnys.

Kita vertus, nors tėvai turi įtakos vaikų pasaulėžiūros susiformavimui, vertybių tyrimas tarp trijų žydų kartų parodė, jog kartos skiriasi pagal pasirenkamas prioritetines vertybes (Chaitin, 2000). Tėvai, išgyvenusieji holokaustą, vertina šeimos vienybę, tačiau tai nėra taip reikšminga vėlesnėms kartos. Taigi antroji karta neperima visko tiesiogiai iš tėvų, bet išmokimo teorija leidžia paaiškinti kai kurias tarpgeneracines sąsajas.

Neurobiologija. Biologiniai, genetiniai faktoriai taip pat turi įtakos psichologinei sveikatai tarpgeneraciniame kontekste. Nervų sistemos

ypatumi ir didesnis jautrumas bei polinkis psichikos sutrikimams yra iš dalies paveldėti, tai yra, perduoti tėvų. Nustatytas ryšys tarp potrauminio streso sutrikimo ir paveldimumo (Mushtaq ir kt., 2012). Tam tikros genų kombinacijos padidina pažeidžiamumą patiriant stresą. Genetinis polimorfizmas, turintis įtakos serotonino veiklai, yra siejamas su PTSS (Morey ir kt., 2011). Genų indėlis yra svarbus ir jis sąveikauja su aplinkos poveikiu potrauminio streso atvejais (Yehuda ir kt., 2011). Taigi iš dalies jautrumas trauminiam patyrimui gali būti perduodamas kitai kartai fiziologiniu keliu.

Taip pat nustatyta, kad neigiamas patyrimas vaikystėje gali lemti neurobiologinius pokyčius – galvos smegenų pažeidimus (Delima, Vimpani, 2011). Ilgalaikis ir nekontroliuojamas gyvenimo stresorius gali aktyvuoti biologinį streso atsaką, kuris veikia neuroniniu ir hormoniniu keliu. Besivystančios smegenys yra ypač jautrios tokiam poveikiui. Pastebimi ir neuroendokrininės sistemos pokyčiai, susiję su potrauminio streso sutrikimu (Olf ir kt., 2007b). Kita vertus smegenims būdingas ir neuroplastiškumas – neuroninis audinys gali keisti smegenų funkcijas ir atsaką.

Visa tai rodo žmogaus vientisumą ir tai, kad tarpgeneracinė sąveika ir psichologinės pasekmės yra susijusios su fiziologija. Tiek tėvų trauminės pasekmės, tiek atsparumas gali būti perduodami ne vien tik psichologiniais mechanizmais.

Socialinės aplinkos reikšmė. Dar vienas reikšmingas veiksnys yra socialinė aplinka - tarpgeneracinis traumos perdavimas neapsiriboja vien tik šeima. Visuomenė ir kultūra, sureikšminanti „aukas“, neskatina nutraukti aukos vaidmens tęstinumo ir taip pat gali prisidėti prie ilgalaikių neigiamų represijų padarinių (Starman, 2006). Aukos statuso akcentavimas kai kuriais atvejais gali turėti antrinę naudą (Finkelstein, 2004). Tuomet, sąveikaujant tiek psichologiniams, tiek socialiniams veiksniams, gali būti didesnis dėmesys tėvų trauminiam patyrimui, išsamesnė šio patyrimo poveikio analizė.

Literatūrą turbūt galima pavadinti vienu iš komunikavimo visuomenėje būdų. Holokausto patirties liudijimai ir poveikio antrajai kartai vertinimas literatūroje tapo ypač populiarūs paskutiniajame XX amžiaus dešimtmetyje (Starman, 2006). Atlikta antrosios kartos atstovų kūrybių literatūrinė analizė atskleidžia tarpgeneracines sąsajas (Alphen, 2006). Stipri identifikacija su tėvų praeitimi turi įtakos holokausto pasekmių tęstinumui.

Analizuojant valgymo sutrikimus Izraelyje atliktoje studijoje buvo vertintas sąlytis su holokaustu antroje ir trečioje holokausto kartoje, o taip pat palyginamojoje grupėje (Zohar ir kt., 2007). Pasirodė, kad sąlytis su holokaustu reikšmingai koreliuoja su valgymo ypatumais visiems tiriamiesiems, o trečiojoje kartoje sąlyčio su holokausto patyrimu balai aukštesni nei antroje kartoje. Viena vertus vaikaičių kartai yra lengviau kalbėti apie senelių trauminį patyrimą, tai emociškai yra labiau nutolę nuo jų. Kita vertus visuomenės dėmesys šiai temai, minėjimo renginiai, organizuojamos ekskursijos į genocido vietas ir kita greičiausiai turi įtakos tokiems, iš pirmo žvilgsnio, netikėtiems rezultatams.

Trauminio patyrimo perdavimas jaunesnei kartai sąveikauja ir su kultūrine aplinka. Pavyzdžiui, pabėgėlių šeimose iš Centrinės Amerikos apie traumas kalbama aiškiau ir atviriau nei pabėgėlių šeimose iš Pietryčių Azijos (Rousseau, Drapeau, 1998).

Taigi socialinis kontekstas yra svarbus ilgalaikiam trauminio poveikiui. Galbūt tai nėra pagrindinis tarpgeneracinis mechanizmas, tačiau jis gali pastiprinti ar sumažinti trauminio patyrimo neigiamą krūvį. Todėl mūsų tyrime taip pat svarstoma, kad socialinės politinės aplinkybės sovietinės okupacijos metais turėjo įtakos tarpgeneracinėms represijų pasekmėms.

1.4.4 Trauminio patyrimo perdavimo būdų antrajai kartai apibendrinimas

Taigi trauminio patyrimo pasekmės kitai kartai perduodamos per prieraišumą, identifikaciją ir atsiskyrimą, tai yra, per santykį su tėvais. Šiame procese taip pat yra svarbi komunikacija, kurią galima vertinti kaip vieną iš tėvų – vaikų santykių aspektų. Atvira, emociškai subalansuota komunikacija apie trauminį patyrimą yra susijusi su geresne antrosios kartos savijauta, palyginus su tyla ar komunikacija su kaltinančiomis užuominomis. Svarstoma, kad ne faktas, jog tėvai buvo represuoti, o komunikacijos ypatumai apie represijas turi įtakos vėlesniems suaugusių antrosios kartos atstovų santykiams (Wiseman ir kt., 2002).

Šioje tėvų trauminio patyrimo ir vaikų savijautos sąveikoje svarbūs gali būti genetiniai, neurobiologiniai veiksniai, kurie kol kas mažai tyrinėti, o taip pat socialinė aplinka, kuri gali padėti įveikiant traumą, bet gali būti ir nepalanki sveikimui.

Remiantis literatūra, galima teigti, kad trauminis perdavimas vyksta per tai, kokie tėvai yra, o ne per tai, ką tėvai netinkamo padarė. Tai yra, sunkiai traumuotų tėvų savijauta, natūraliai kylantis elgesys, nuostatos yra potencialūs trauminių pasekmių perdavimo keliai. Dažnai tyrimai rodo, kad tėvai kaip tik sąmoningai stengiasi apsaugoti vaikus nuo šio sunkaus patyrimo, nekalba apie jį, nes siekia nesukelti nemalonių jausmų ir neperduoti savo traumos neigiamų pasekmių. Ir vis dėlto, tokio reikšmingo patyrimo kaip politinės represijos perdavimas tarp kartų vyksta šeimoje. Kaip matysime toliau, ne visuomet jis yra vien neigiamas.

1.5 Antrosios kartos tyrimai: išgyvenusiųjų nacių holokaustą vaikai

Kaip minėjome, tarpgeneracinio traumų perdavimo idėja kilo holokausto aukų tyrimuose. Iki šiol šios grupės tyrimai yra gausiausi.

Holokausto antrosios kartos tyrimus paskatino psichoterapija, pastebėjus klientų savijautos sąsajas su tėvų trauminiu holokausto patyrimu. Tad ir pirmosios publikacijos šia tema rėmėsi klinikinio darbo patirtimi ir atvejų analize.

Jau pristatytoje 1980 m. publikacijoje, autoriai pastebi ilgalaikes holokausto pasekmės (Barocas ir Barocas, 1980). Išgyvenusiujų vaikai yra pažeidžiami, nes jie turi vykdyti tėvų reikalavimus, atitikti lūkesčius ir stengtis išlaikyti šeimos vieningumą, kuris yra labai svarbus represuotiems ir daug netekčių patyrusiems tėvams. Dėl to antroji karta gali atidėti savo asmeninį gyvenimą, jiems gali atsirasti panikos, nerimo sutrikimai, fobijos kaip ego kompensacija, o santykių su tėvais simbiozė kelti slopinamą agresiją.

Metais vėliau, 1985 m., A. Nadler su kolegomis publikavo antrosios holokausto kartos agresyvumo tyrimą, atliktą Izraelyje. Tyrime dalyvavo neklinikinė imtis, jauni suaugę, kurių tėvai, gimę Lenkijoje, gyveno nacių okupuotose šalyse ir buvo koncentracijos stovyklose ($n = 19$) ir kontrolinė grupė, kurių tėvai emigravo iš Lenkijos į Palestiną iki 1939 m. Tiriamieji atliko projekcinę metodiką, kuri vertina reakciją į frustruojančią situaciją ir buvo apklausti struktūruoto interviu metu. Tiriamųjų atsakymai vertinti ekspertų metodu. Nustatyta, kad išgyvenusiujų vaikai statistiškai reikšmingai mažiau išreiškia agresiją, linkę labiau internalizuoti agresyvias tendencijas ir jaustis kalti. Vertinant tėvų ir vaikų santykį, antrosios kartos atstovai jautėsi labiau atsakingi už tėvų gerovę, privalantys pateisinti tėvų lūkesčius, be to labiau jautė, kad tėvai kišasi į jų asmeninę erdvę ir kad patys yra mažiau emociškai atviri su tėvais. Vis dėlto, nors ir nustatę skirtumus tarp tyrimo grupių, autoriai atkreipia dėmesį, kad jie nerodo psichopatologijos.

Siekiant nustatyti, kuo skiriasi neklinikinė holokausto antroji karta nuo kontrolinės grupės, atlikti interviu ir apklausa (Russell ir kt., 1985). Tyrime buvo vertinama atvirumas holokausto temai, individuacija, separacija nuo tėvų, su holokaustu siejamas tapatumas, altruizmas ir

pasaulėžiūra, susiformavusi po holokausto. Tikslinės grupės tėvai buvo įkalinti koncentracijos ar darbo stovyklose, dalyvavo rezistencijoje ar slapstėsi karo metu. Apklausus 68 antrosios kartos ir 51 kontrolinės grupės atstovą, nustatyta, kad antroji karta išsiskyrė stipria pasiekimų motyvacija, siekiant kompensuoti holokausto netektis, o taip pat labiau išreikštu altruizmu – būdami žydais, kurių tėvai išgyveno holokaustą, jie jautė, kad gali labiau padėti kitiems.

Pastarojo tyrimo trūkumas yra tas, kad kai kurie vyriausi antrosios kartos atstovai, dalyvavę tyrime, taip pat buvo ir patys nukentėję nuo holokausto kartu su tėvais. Autoriai šį faktą nurodo prie demografinių duomenų, tačiau toliau neanalizuoja (Russell, 1985). Todėl kyla klausimas, kaip asmeninis holokausto patyrimas galėjo paveikti rezultatus.

Toliau tęsiant holokausto tyrimus, buvo kreipiamas dėmesys ir į specifines imtis. Izraelio kariai, kurie dalyvavo 1982 m. Libano kare ir patyrė su mūšiu susijusį stresą, dėl kurio negalėjo toliau kariauti, buvo vertinami longitudinalinėje studijoje (Solomon ir kt., 1988). Tyrėjai 3 matavimų studijoje siekė įvertinti karo veteranus, kurie prieš dalyvavimą kare buvo visiškai sveiki psichologine prasme. Tyrime dalyvavo antrosios holokausto kartos atstovai ($n = 44$) ir kontrolinė grupė ($n = 52$). Buvo keliama prielaida, kad antrosios kartos potrauminio streso sutrikimo reakcijos, susijusios su mūšio patirtimi, bus stipriau išreikštos. Nustatyta, kad PTSS buvo statistiškai reikšmingai dažnesnis praėjus 3 metams po karo tarp antrosios kartos atstovų (64%) nei tarp kontrolinės grupės (39%), netgi kai buvo kontroliuojamas tiriamųjų amžius, išsilavinimas, šeiminė padėtis ir iki karo buvusi adaptacija. Be to, pastebėta, kad PTSS reakcijos po 1, 2 ir 3 metų greičiau mažėjo kontrolinėje grupėje. Ieškodami paaiškinimo, autoriai svarsto, kad sunkus stresinis patyrimas galėjo atskleisti antrosios kartos latentinį pažeidžiamumą, latentinį potrauminį sindromą, sukeltą holokausto patyrimo. O taip pat gali būti, kad antroji karta jautriau sureagavo į nesėkmę (patyrė su mūšiu susijusį stresą), nes labiau yra

orientuoti į pasiekimus – tarsi kompensaciją holokausto sukeltai žalai, arba nuo holokausto nukentėjusios šeimos veiksniai trukdė traumos įveikimą.

L.Baider su kolegomis atliko krūties vėžiu sergančių moterų tyrimą (Baider ir kt., 2000). Holokausto antrosios kartos atstovės jautė daugiau streso, susieto su liga, nei kontrolinė grupė. Jos išgyveno daugiau įkyrumų ir dažnesnes vengimo reakcijas. Taip pat pastebėtas tiriamųjų savijautos ryšys su holokausta išgyvenusiomis motinomis – dažnesni įkyrumų simptomai buvo tarp tų tiriamųjų, kurių motinos buvo dar gyvos. Šis rezultatas, autorių nuomone, rodo ryšį tarp motinų ir dukrų psichologinio funkcionavimo.

Tęsdami onkologinių pacientų tyrimus, dalis pastarosios studijos autorių nutarė analizuoti ne tik stresą, bet ir adaptaciją gyvenime. Tyrime apklaustos sveikos holokausto antros kartos atstovės ir sergančios krūties vėžiu bei sveikos ir sergančios krūties vėžiu moterys, kurių tėvai nepatyrė holokausto (Baider ir kt., 2006). Nustatyta, kad onkologinė liga ir antrosios holokausto kartos statusas yra reikšmingi patiriamo streso lygiui, ir didesnę svorį turi pastarasis veiksnys. Autoriai tai aiškina tuo, kad vėžio diagnozė nustatyta prieš mažiausiai 9 mėn., tad ne tokia aktuali. Be to, abu šie veiksniai sąveikauja su depresiškumu ir psichotiškumu. Antrosios holokausto kartos vėžio sutrikimą turinčios moterys taip pat pasižymėjo prastesne adaptacija prie šios ligos - didesniu nevilties ir bejėgiškumo lygiu. Įdomu tai, kad tiriamosios, gimusios Izraelyje, palyginus su imigravusiomis pasižymėjo mažesniu streso lygiu.

Siekiant nustatyti, ar psichikos sutrikimai yra dažnesni tarp holokausto antrosios kartos grupės, buvo analizuojami ir epidemiologinių tyrimų, atliekamų Izraelyje, duomenys (Schwartz ir kt., 1994). Duomenys parodė, kad antroji karta nesiskiria pagal psichikos sveikatos simptomų ir sutrikimų paplitimą, pvz., depresijos ir nerimo sutrikimų per pastaruosius metus, tačiau reikšmingai daugiau patiria psichikos sutrikimų per gyvenimą. Potrauminės reakcijos, netgi kai į analizę įtraukiami tik vyrai, dalyvavę kare, taip pat nebuvo reikšmingai intensyvesnės. Neatitikimą tarp

dabartinės psichinės būklės, kuri nesiskiria, ir aukštesnių praeityje buvusių sutrikimų rodiklių autoriai linkę aiškinti holokausto patyrimu. Jų nuomone, gali būti, kad dėl traumotų tėvų nuotaikos ir kitų ypatumų antroji karta augdama patyrė daugiau stresinių situacijų, kurios paskatino psichikos sutrikimus dabar jau likusius praeityje.

Taigi susidaro išpūdis, kad holokausto antroji karta yra prastesnės savijautos arba labiau pažeidžiama psichologine prasme. Vis dėlto kitų imčių tyrimai ne visuomet patvirtina šias prielaidas.

Norvegijoje per Antrąjį pasaulinį karą, nacistinės Vokietijos okupacijos metu, žydai buvo persekiojami ir uždaromi į koncentracijos stovyklas. Šio patyrimo ilgalaikės pasekmės analizuotos dviejų kartų studijoje (Major, 1996b). Autorė atliko visų išgyvenusių koncentracijos stovyklas ir tebegyvenančių Norvegijoje žydų ($n = 5$) ir jų vaikų, antrosios kartos ($n = 19$) tyrimą – tyrime sutiko dalyvauti 100% visų pakviestųjų. Palyginamoji grupė buvo žydai, kurie karo metu pabėgo į Švediją ($n = 18$, 78% pakviestųjų) ir jų vaikai ($n = 37$, 80% pakviestųjų).

Kalbant apie šios studijos antrąją kartą, nustatyti įdomūs skirtumai. Visų pirma holokausto antrosios kartos tiriamieji savo tėvus (vyrus) vertino kaip labiau introvertiškus, mamas – turinčias mažesnius lūkesčius jų atžvilgiu ir mažiau vadovaujančias jiems, o apskritai vaikystės namus kaip mažiau harmoningus, palyginus su į Švediją pabėgusių antrąja karta (Major, 1996b). Nors tėvų kartoje žydiško tapatumo skirtumų nerasta, tačiau išgyvenusiųjų antroji karta pasižymėjo silpniau išreikštu žydišku tapatumu, dažniau neturėdavo ryšio su žydų bendruomene. Taip pat jie nurodė, kad rečiau namuose kalbėdavo apie holokaustą – atvirai kalbėdavo apie pusė tiriamųjų (50%). Tuo tarpu emigravusių antrosios kartos grupėje atvira komunikacija buvo dažnesnė (78%). Atvira komunikacija nukentėjusiųjų šeimose yra svarbi, nes jos trūkumas buvo siejamas su mažiau harmoningu vaikystės namų vertinimu, labiau introvertiškais mamomis ir labiau pesimistiškais tėvais (vyrais).

Vertinant psichinės sveikatos ypatumus Norvegijos tyrime, tiesiogiai nacių represijas išgyvenusiujų antroji karta skyrėsi nuo emigravusių antrosios kartos (Major, 1996b). Pirmieji dažniau pasižymėjo depresija ir su mokykla susijusiomis elgesio problemomis, be to, pasižymėjo didesniu atsakingumo jausmu, dažniau išitraukdavo į socialinės pagalbos profesiją, organizacijų veiklą. Kita vertus, antroji holokausto karta nesiskyrė nuo palyginamosios grupės pagal su holokaustu susijusius ypatumus: košmarus, nerimą, agresiją, dirglumą, suicidines mintis, streso reakcijas į su karu susijusius stimulus, separacijos konfliktą, psichosomatinius skundus, valgymo sutrikimus, psichikos sveikatos paslaugų naudojimą. Autorė pastebi, kad vertinant antrąją kartą randami dideli skirtumai – vieni adaptavosi ir gyvena gerai, kitų funkcionavimas labiau sutrikęs. Pastarieji atvejai rodo, kad tėvų koncentracijos stovyklų patyrimas ir potrauminės reakcijos turėjo jiems neigiamos įtakos. Daroma išvada, kad išgyvenusiujų antroji karta yra labiau pažeidžiama psichologine prasme. Vis dėlto, taip pat pastebima, jog rezultatai neleidžia apibendrinti, kad tėvų koncentracijos stovyklų patyrimas lemia antrosios kartos psichopatologiją.

Ilgalaikės nacių holokausto pasekmės antrajai žydų kartai buvo analizuojamos ir JAV atliktoje studijoje (Sorscher, Cohen, 1997). 40 suaugusių tiriamųjų, gimusių JAV arba Kanadoje, kurių abu tėvai nukentėjo nuo holokausto, buvo lyginami su 38 Amerikos žydais (tėvai nepatyrė holokausto). Tarp motinų trauminio patyrimo lygio ir emocionalios, netiesioginės, keliančios kaltės jausmus komunikacijos nustatyta teigiama koreliacija. Kaip ir galima tikėtis, holokausto antrajai kartai būdinga daugiau su holokaustu susijusių vaizdinių. Tiesa, šioje studijoje holokausta išgyvenusiujų apibrėžimas yra gana platus: į šią grupę įėjo ne tik išgyvenusieji koncentracijos ir darbo stovyklas, bet ir pabėgėliai, partizanai, asmenys, kurie slapstėsi.

Vieną pirmųjų antrosios holokausto kartos studijų, kurioje buvo išskirta klinikinė ir neklinikinė antrosios kartos imtis ir palyginimas su kontroline grupe, atliko Yehuda su kolegomis JAV (1998). Tyrime

dalyvavo 100 holokausto antrosios kartos atstovų ir 44 palyginamosios grupės atstovai – žydai, kurių tėvai nenukentėjo nuo nacių vykdyto holokausto. Tikslinė grupė buvo suskirstyta į klinikinę, kurie dalyvavo išgyvenusiujų holokaustą ir jų šeimų grupinėje psichoterapijoje, ir neklinikinę imtį, pasiektą per žydų bendruomenę ir skelbimus. Nustatyta, kad antroji karta, netgi įtraukus klinikinę imtį, nesiskyrė savo trauminiu patyrimu. Klinikinė imtis išsiskyrė tik tuo, kad buvo patyrusi daugiau stresinių (ne trauminių) įvykių savo gyvenime. Tuo tarpu skirtumas tarp potrauminio streso sutrikimo paplitimo tarp grupių buvo statistiškai reikšmingas - 15% šiuo metu (31% per gyvenimą), o palyginamojoje grupėje – 2% šiuo metu (9% per gyvenimą). Į analizę neįtraukus klinikinės imties, skirtumas tarp grupių pagal PTSS paplitimą per gyvenimą išliko statistiškai reikšmingas, o pagal dabar esantį PTSS, pasak autorių, beveik reikšmingas. Vis dėlto, toliau publikacijoje autoriai nurodo, kad skirtumas tarp potrauminio streso sutrikimo paplitimo per gyvenimą, nors ir dvigubai dažnesnis antrosios holokausto kartos grupėje, nėra statistiškai reikšmingas, kai PTSS buvo vertinamas pagal griežtesnius reikalavimus – kai PTSS diagnozės A kriterijus (trauminis patyrimas) atitiko DSM-IV klasifikaciją.

Analogiška tendencija šioje studijoje būdinga ir vertinant kitus psichikos sutrikimus: antroji holokausto karta dažniau pasižymėjo depresijos, nerimo, nuotaikos, valgymo sutrikimais, piktnaudžiavimu psichoaktyviomis medžiagomis (Yehuda ir kt., 1998). Apie ketvirtadalį antrosios kartos atstovų, kalbėdami apie stresinį patyrimą, patys spontaniškai nurodė, kad jų vaikystė siejosi su holokaustu: paprastai tai reiškė, kad tėvai buvo emociškai arba fiziškai sužeisti, vaikai patyrė emocinę ar fizinę nepriežiūrą iš tėvų pusės, nuo ankstyvo amžiaus turėjo rūpintis tėvais, patyrė savo patyrimo nuvertinimą lyginant su holokaustu, turėjo kompensuoti tėvų netektis, buvo išmokyti bijoti aplinkos ir reaguoti perdėtai budriai ir nepasitikinčiai. Vertinant psichikos sveikatos sąsajas su holokausto patyrimu, 7% antrosios kartos atstovų tėvų pasakojimai apie

holokaustą keldavo didelį stresą. Studijos autoriai, apibendrinami rezultatus, daro išvadą apie didesnę holokausto antros kartos jautrumą.

Pastarojoje studijoje išgyvenusiųjų holokaustą apibrėžimas taip pat yra platus – tai asmenys, kurie buvo įkalinti koncentracijos ar darbo stovyklose, slėpėsi ar turėjo bėgti iš Vokietijos nacių okupuotų teritorijų nuo 1939 m. Kaip matome, E. Major studijoje (1996b) priskyrimo nukentėjusių nuo holokausto grupei kriterijai yra griežtesni, skiriasi ir gaunami rezultatai: išgyvenusių koncentracijos stovyklas savijauta skiriasi nuo emigravusių, pabėgusių žydų tiriamųjų savijautos.

A. B. Baranowsky ir kolegos (1998), apžvelgdami antrosios holokausto kartos tyrimus, svarsto apie potrauminio sutrikimo perdavimą ir antrinio potrauminio streso sutrikimo diagnozę. Publikacijoje teigiama, kad kai kuriais atvejais tėvų trauma gali tapti ir vaiko trauma. Tokiu atveju PTSS būtų rodiklis, parodantis, ar trauminis patyrimas yra perduotas kitai kartai, o jeigu perdavimas įvyko, tuomet, kokie simptomai.

Siekiant plačiau suprasti holokausto prasmę trims kartoms atliktas kokybinis tyrimas (Chaitin, 2000). Išanalizavus 10 šeimų gyvenimo istorijas, pastebėta, kad pirmoji karta (išgyvenusieji) akcentuoja šeimos vienybę, bet antrojoje kartoje rasta mažiau konformizmo ir daugiau ekspresyvumo santykiuose su kitais ir savo šeima. Trečiojoje kartoje tarpasmeninių vertybių įvairovė buvo dar didesnė nei jų tėvų kartoje.

Atsitiktinai atrinktos holokausto antrosios kartos imties studija, vertinanti komunikaciją represijų tema, buvo atlikta Izraelyje (Wiseman ir kt., 2002). Nustatyta, kad nepaisant komunikacijos šeimoje ypatumų, holokausto antroji karta nesiskiria nuo palyginamosios grupės pagal psichinę sveikatą. Taigi šiame tyrime gaunami priešingi rezultatai nei ankstesniame (Yehuda ir kt., 1998).

Psichopatologija ir kitos antrosios nacių holokausto sveikatos dimensijos buvo analizuojamos remiantis Izraelio nacionalinio tyrimo duomenimis (Levav ir kt., 2007). Buvo lyginamos dvi didelės imtys: holokausto grupė, t.y. asmenys, kurių bent vienas iš tėvų gyveno nacių

okupuotose šalyse ($n = 430$), ir palyginamoji grupė ($n = 417$). Vertindami tyrimo rezultatus, autoriai apibendrina, kad šios dvi grupės nesiskiria pagal matuotus sveikatos rodiklius. Nustatyta, kad šios grupės tokios pačios pagal emocinį distresą, nerimo ir nuotaikos sutrikimus, suicidinį elgesį, miego sutrikimus, rūkymą, pagal subjektyvų savo psichinės ir somatinės sveikatos vertinimą, o taip pat pagal somatinės sveikatos rodiklius: viršsvorį, fizines problemas, chronišką skausmą, miokardo infarktą, insultą, padidėjusį kraujospūdį, astmą, diabetą. Įdomu, jog buvo vertintas ir sveikatos paslaugų poreikis, ir vėlgi abi grupės nesiskyrė pagal kreipimosi dažnumą į psichikos ar somatinės srities specialistus.

Ši studija yra reikšminga visų pirma dėl didelio dalyvių skaičiaus, holokausto antrosios kartos sugretinimo su palyginamąja grupe, neklinikinės imties tyrimo. Tai leidžia daryti pagrįstus apibendrinimus, kalbant apie ilgalaikes pasekmes. Antra, šio tyrimo rezultatai rodo, kad tėvai sugebėjo apsaugoti vaikus nuo neigiamo trauminio patyrimo.

Platesnį mokslininkų žvilgsnį į ilgalaikes nacių holokausto pasekmes iliustruoja valgymo sutrikimų tyrimai. Valgymo sutrikimus tyrinėjantys autoriai pastebėjo, kad tarp antrosios kartos atstovų yra dažnesnės valgymo problemos – maisto ribojimas arba persivalgymas (Chesler, 2005). Žvalgomajame tyrime JAV, atlikus interviu su 11 holokausto antrosios kartos atstovų, neturinčių valgymo sutrikimų, nustatyta, kad tėvų holokausto patyrimas galėjo būti rizikos faktorius valgymo ir viršsvorio problemoms. Valgymo ypatumai buvo susiję su tėvų įsitikinimais apie valgymą ir jų elgesiu patiriant represijas, o tėvų poveikis yra siejamas su jų traumine patirtimi ir nepriteklumi. Tiesa, tiriamieji šioje studijoje atrinkti iš holokausto antrosios kartos grupės, įkurtos holokausto centre, tad tikėtina, kad tiriamieji, suvokiantys save kaip holokausto antrą kartą, sieja savo gyvenimą su šiuo patyrimu, ir gauti rezultatai tendencingi.

Kitame tyrime analizuotas sąlyčio su nacių holokaustu patyrimas (tai yra, holokausto patyrimas šeimoje) ir valgymo sutrikimai antroje ir trečioje (išgyvenusiųjų nacių holokaustą vaikaičių) kartoje (Zohar ir kt., 2007).

Tyrimė dalyvavo motinos (antroji karta) ir dukros (trečioji karta) – iš viso 108 diados. Kaip antrosios kartos problemos tyrimo laukas, taip ir antrosios kartos apibrėžimas šiame tyrime yra išplečiami. Antrąją kartą vadinamos motinos, kurių vienas arba abu tėvai nukentėjo nuo holokausto, arba kurių nei vienas iš tėvų nenukentėjo nuo holokausto ($n = 48$). Sąlytis su nacių holokaustu, tyrimo kintamasis, yra vertinamas visose, ir nenukentėjusių, grupėse. Nustatyta reikšminga koreliacija tarp sąlyčio su holokaustu ir valgymo sutrikimų, tačiau nerasta skirtumo tarp tiriamųjų, kurių tėvai ar seneliai nukentėjo nuo holokausto ir tų, kurių tėvai ar seneliai nenukentėjo nuo holokausto. Trečiosios kartos valgymo sutrikimus, remiantis tyrimo rezultatais, galima prognozuoti pagal motinos sąlytį su holokaustu ir motinų valgymo ypatumus. Autoriai atkreipia dėmesį, kad motinų sąlyčio su holokaustu reikšmė dukrų valgymo sutrikimams rodo tarpgeneracines holokausto sąsajas. Vis dėlto, žvelgiant atidžiau, galima pastebėti, kad nukentėjusių ir nenukentėjusių nuo holokausto trečioji karta nesiskyrė pagal valgymo sutrikimų pasireiškimą. Be to, kaip bebūtų keista, trečiosios kartos sąlyčio su holokaustu patyrimu balai aukštesni nei antrosios kartos, tad kyla klausimas dėl autorių sudarytos sąlyčio su holokaustu skalės validumo – kas buvo matuojama, jei trečioji karta turi didesnę sąlytį su holokaustu. Susidaro įspūdis, kad pats politinių traumų patyrimo faktas šeimoje šiame tyrime nėra reikšmingas.

R. Yehuda, kuri su kolegomis ankstesniame tyrime nustatė didesnę antrosios kartos psichologinį jautrumą (Yehuda ir kt., 1998), kartu su kitais tyrėjais atliko dar vieną nacių holokausto antrosios kartos tyrimą (Flory ir kt., 2011). Šiame tyrime buvo keliamą hipotezę apie biologinį, genetinį trauminio patyrimo perdavimą ir svarstoma, kad tėvų trauminis patyrimas iki vaikų gimimo gali turėti įtakos pastarųjų gliukokortizolio aktyvumui ir metaboliniams procesams. Greta psichologinių charakteristikų buvo vertinami metabolinio sindromo rizikos veiksniai: diabetas, padidėjęs kraujospūdis, cholesterolio lygis kraujyje (dislipidemija), skaičiuojamas KMI (kūno masės indeksas). Iš 137 žydų kilmės, gyvenančių JAV tiriamųjų

82 tėvai nukentėjo nuo Vokietijos nacių holokausto. Nustatyta, kad motinos holokausto patyrimas yra susijęs su antrosios kartos dažnesniu vaistų (psichotropinių ir kitų) vartojimu, dviem ar daugiau metabolinio sindromo veiksniais (padidėjusiu kraujospūdžiu, dislipidemija, diabetu, viršsvoriu), o taip pat prastesniu subjektyviu emocinės ir fizinės sveikatos vertinimu. Šiame tyrime pastebėta, kad asmens tendencija vertinti stresinę situaciją kaip labiau pavojingą ir grėsmingą, tai yra asmens bruožas, kurį autoriai sieja su neurotiškumu ar nerimu, yra susijusi su dažnesniais skundais dėl savo sveikatos, t.y. prastesniais savo sveikatos vertinimais.

Siekiant detaliau įvardinti, kas yra tie holokausto antrosios kartos atstovai, kurie siekia pagalbos Izraelyje įkurtame holokaustą išgyvenusiujų šeimų pagalbos centre, atliktas demografinis tyrimas (Kellerman, 2008). Rezultatai rodo, kad dauguma pasirinktos imties yra ištekėjusios moterys su aukštuoju išsilavinimu, turinčios vaikų. Taip pat nustatyta, kad dažnai tiriamieji yra gimę gana greitai po karo, nepaisant to, tėvai nesidalindavo su jais holokausto patirtimi. Gali būti, kad tėvų susitaikymas su netektimis, gedėjimo procesas dar nebuvo pasibaigęs.

Iš tiesų ilgalaikės holokausto pasekmės tyrinėtos ir iš gedulo perspektyvos. Atlikdami literatūros metaanalizę autoriai svarstė, kad išgyvenusieji holokaustą turėjo atidėti savo gedėjimą dėl netekčių tam, kad išgyventų, o po to tam, kad adaptuotųsi gyvenime (Beck ir kt., 2005). Todėl buvo keliami prielaidai, kad vaikai, gimę po ilgesnio laiko (tėvai praėję gedulą) pasižymės mažesniu depresijos, nerimo ir paranojos lygiu. Į metaanalizę buvo įtraukta 13 studijų. Rezultatai parodė, kad iš tikrųjų, kuo vėliau po karo gimę vaikai pasižymėjo mažesniu depresijos ir nerimo lygiu. Autoriai svarsto, kad ankstyvasis gyvenimo perkeltų asmenų stovyklose arba migracijos patyrimas gali turėti įtakos antrajai kartai. Todėl anksčiau gimę vaikai, susidūrę su didesniu potencialiai neigiamu patyrimu, ir pasižymi aukštesniais depresijos ir nerimo rodikliais. Tuo tarpu su paranoja nustatyta priešinga koreliacija, bet šis rezultatas nėra analizuojamas.

Viena iš reikšmingiausių publikacijų holokausto tarpgeneracinių pasekmių srityje yra tarptautinė Olandijos ir Izraelio studija. M.H. IJzendoorn su kolegomis atlikto antrosios holokausto kartos tyrimų metaanalizė – išanalizavo 32 studijas, kuriose iš viso dalyvavo 4418 tyrimo dalyvių (IJzendoorn ir kt., 2003). Ši metaanalizė atskleidė, kad antroji karta yra reikšmingai prasčiau adaptavusis nei kontrolinė grupė, kai yra vertinama bendra psichinė sveikata, potrauminis stresas ar psichopatologiniai simptomai. Tačiau – tai svarbus išskyrimas – tai tinka tik klinicinei antrosios kartos imčiai. Blogiau psichologine prasme funkcionuoja tie asmenys, kurie yra sukrėsti kitų gyvenimo traumų, pavyzdžiui, onkologinės ligos, arba turi kitų psichikos sutrikimų. Tuo tarpu neklinikinėje imtyje, palyginus su kontroline grupe, nerasta reikšmingų psichologinių neigiamų holokausto pasekmių.

Taigi ilgalaikes traumos pasekmes labiau pajunta tie, kurie yra paveikti savų pačių gyvenimuose nutikusių traumuojančių įvykių (IJzendoorn ir kt., 2003). Tai reikšmingas mokslinis rezultatas. Galima teigti, kad holokaustą išgyvenę tėvai sugebėjo apsaugoti savo vaikus nuo traumos perdavimo. Antra vertus, rezultatus būtų galima interpretuoti ir taip, kad antroji holokausto karta yra labiau pažeidžiama, tik šis pažeidžiamumas neišryškėja tol, kol nėra paskatintas jų gyvenimo sukrečiančių įvykių. Tiesa, šioje metaanalizėje išgyvenusieji holokaustą apibrėžti vėlgi plačiau – visi žydai, kurie gyveno nacių okupuotoje Europoje – koncentracijos ar darbo stovyklose, slapstėsi ir pan.

Traumų psichologijoje ne viena studija nustato, kad moterims dažniau nei vyrams pasireiškia potrauminio streso sutrikimas (pvz., Breslau, 2002; Darves-Bornoz ir kiti, 2008; de Vries, Olf, 2009). Tad tyrėjų sprendimas atkreipti dėmesį į lyties faktorių, analizuojant tarpgeneracinius ryšius, atrodo teisingas. Izraelyje atliktoje studijoje buvo lyginamos moterų tarpgeneracinės sąsajos (Fridman ir kt., 2011). Tyrime dalyvavo neklinikinė imtis, vaikystėje holokaustą išgyvenusios moterys ($n = 32$), jų dukros ($n = 47$) ir atitinkama palyginamoji grupė – motinos ir

dukros ($n = 32$). Nustatytos tokios tarpgeneracinės sąsajos holokausto imtyje: motinų patirtų per gyvenimą stresinių įvykių suma ir jų sukeltas streso lygis statistiškai reikšmingai teigiamai koreliuoja su atitinkamais dukrų įverčiais. Tai reiškia, kad kuo daugiau įvykių nurodė motinos, tuo daugiau įvykių nurodė ir dukros, ir kuo daugiau streso patirdavo motinos, tuo daugiau ir dukros. Palyginamojoje grupėje atitinkamos sąsajos nebuvo statistiškai reikšmingos. Vis dėlto, palyginus antras kartas, nenustatyta jokių reikšmingų skirtumų – antrosios kartos atstovės nesiskyrė pagal fizinį, kognityvinį ir psichologinį funkcionavimą, pvz., subjektyviai vertinamą gerovę, pasitenkinimą gyvenimu, patirtus stresinius įvykius.

Kartais ilgalaikės politinių traumų pasekmės antrajai kartai gali būti netgi teigiamos. Antrosios kartos atstovai, dabar jau vidutinio amžiaus tiriamieji, net ir turėdami daugiau fizinės sveikatos problemų, gali pasižymėti aukštesniu psichologinės gerovės jausmu nei palyginamoji grupė (Shrira ir kt., 2011). Tokie rezultatai atspindi bendresnes traumų psichologijos tendencijas. Pastaraisiais dešimtmečiais į psichotraumatologijos tyrimus įtraukiami ir salutogeniniai, pozityvūs veiksniai. Pastebėta, kad sukrečiantys gyvenimo patyrimai, netgi greta neigiamų pasekmių, gali paskatinti asmenybės raidą, nuostatų į save ir kitus pozityvius pokyčius (Maercker, Herrle, 2003). Lietuvos politiniai kaliniai ir tremtiniai įvardina daugiau įveikos būdų nei palyginamoji grupė (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Natūraliai kyla klausimas ir apie tarpgeneracines pozityvias pasekmes, kurios mūsų tyrime atsiskleidė iš kokybinių duomenų.

Apibendrinimas. Pirmieji holokausto antrosios kartos tyrimai rėmėsi psichodinaminiu požiūriu ir analizavo tėvų – vaikų santykius, prieraišumą, atsiskyrimą, separaciją ir individuaciją, internalizuotas agresyvias tendencijas ir kita. Vėliau, prasidėjus traumų psichologijos tyrimams, keitėsi ir holokausto tarpgeneracinių tyrimų laukas. XX a. 9 dešimtmečio pabaigoje antrosios holokausto kartos savijauta pradėta vertinti iš traumų psichologijos perspektyvos. Pradėta domėtis potrauminėmis reakcijomis, atskiriant traumas savo gyvenime patyrusias ir

nepatyrusias imtis. Atsirado tyrimų ir svarstymų mokslinėje literatūroje apie tai, kad antroji karta gali būti traumuota tėvų trauminio patyrimo ir pasižymėti stipriau nei palyginamosios grupės išreikštomis potrauminio streso reakcijomis (pvz., Solomon ir kt., 1988; Baranowsky ir kt., 1998). Vis dėlto holokausto tarpgeneracinių tyrimų apžvalga rodo, kad tėvai perdavė ir teigiamas, ir neigiamas pasekmes – tai, ką galima pavadinti pažeidžiamumo ir atsparumo sąveika (Shmotkin ir kt., 2011).

1.6 Antrosios kartos tyrimai: kitų politinių represijų, genocido, karo tarpgeneracinės pasekmės

Toliau bus apžvelgtos kitų politinių represijų tarpgeneracinės pasekmės, ilgalaikės pasekmės vadinamiesiems „karo vaikams“, sovietinių represijų padariniai ir politinių represijų tyrimai Lietuvoje.

1.6.1 Politinių represijų tarpgeneracinės pasekmės: išgyvenusiųjų antroji karta

XX a. 8-10 dešimtmetyje Gvatemaloje vyko politiniai kariniai neramumai, vietinių indėnų genocidas. Bėgdami nuo žudynių, dalis majų emigravo į kaimyninę Meksiką. Atliktame tyrime buvo siekiama įvertinti 7-16 metų pabėgėlių vaikų psichinę sveikatą (Miller, 1996). Dauguma vaikų tiesiogiai nesusidūrė su politiniu smurtu, tad galima juos pavadinti antrąja karta. Vis dėlto, autorius pastebi, kad vaikai, nors tiesiogiai ir nesusidūrė, iš suaugusiųjų kalbų žino apie karą, žudynes Gvatemaloje, tai atsispindi jų piešiniuose, vartojamame žodyne, baimėse, pvz., kad kariai naktį ateis ir juos nužudys. Tyrime pusiau struktūruoto interviu metu ($n = 40$) su vaikais buvo vertinamas gyvenimo egzilyje, tėvų politinio smurto patyrimas, naudojant klausimynus, kuriuos pildė mamos ($n = 58$) – trauminė patirtis ir vaiko elgesio sunkumų (CBCL klausimynas) sąsajos su motinos fiziniu ir psichologiniu stresu. Nustatytas žemas vaikų psichologinės potrauminių

simptomų lygis (PTSS), ryšys tarp vaikų CBCL klausimyno įverčių ir motinų streso nebuvo statistiškai reikšmingas, bet buvo reikšmingas ryšys su vaikų, ypač mergaičių depresiškumu. Taip pat pastebėta, kad motinų aukštesnis streso lygis yra susijęs su artimųjų netektimis politinio smurto metu. Žemą potrauminių reakcijų lygį autorius iš dalies aiškina tuo, kad vaikai pabėgo iš Gvatemalos ir gyvena su savo šeima, kartais net toje pačioje bendruomenėje, todėl socialiniai ryšiai ir parama galėjo būti svarbus apsauginis veiksnys. Čia taip pat svarbus yra mokyklos vaidmuo – mokyklos lankymas ir Gvatemalos istorijos analizavimas, autoriaus nuomone, padeda vaikams surasti gyvenimo egzilyje ir šeimos trauminio patyrimo prasmę. Publikacijoje svarstoma, kad politinis smurtas pasiekia vaikus netiesiogiai per jų motinų fizinę ir psichinę gerovę, šiuo atveju stresą.

Išanalizavus pusiau struktūruoto interviu su vaikais, gyvenančiais pabėgėlių iš Gvatemalos stovykloje duomenis, apibendrintas politinio smurto patyrimas (Miller, 1996). Dažniausiai apie politinį smurtą vaikai sužinodavo iš tėvų, brolių ar seserų, taip per pamokas apie šalies istoriją, iš suaugusiųjų pokalbių. Vaikų suvokime šeimos pabėgimas iš šalies siejamas su karu ir kariais, kurie žudė vietinius gyventojus. Išvadose apibendrinama, kad netgi nepaisant naktinių košmarų apie smurtaujančius karius ir patiriamo streso, vaikai sugebėjo adaptuotis kasdieniame gyvenime ir pasižymi atsparumu.

Kokybiniame tyrime, analizuojant vienos šeimos patyrimą, pristatomos ilgalaikės represinio politinio režimo Čilėje pasekmės (Becker, Diaz, 1998). Remdamiesi vienos šeimos atveju ir tyrimų apžvalga, autoriai klinikinių atvejų ypatumus susieja su represijų patyrimu. Nors šiuo atveju ir vaikai yra nukentėję nuo represijų, pvz., buvo priversti emigruoti, tačiau čia svarbus ir tarpgeneracinis aspektas. Dėl to, kad tėvai buvo represuoti (persekiojami, įkalinami, kankinami, priversti išvykti iš šalies ir pan.), antroji karta anksčiau turėjo subręsti ir išmokti pasirūpinti tėvais, patenkinti jų poreikius. Tokioje situacijoje bet kokie agresyvūs impulsai turėjo būti

slopinami, nes agresija traumuotose šeimose buvo tapatinama su persekiojimu, destrukcija ir mirtimi. Tad pastebima, kad net ir suaugę vaikai išlaiko pernelyg artimus ryšius su tėvais, kompensuoja jų netektis, gyvena pagal jų lūkesčius.

JAV Antrojo pasaulinio karo veteranų, kurie buvo karo belaisviai, savijauta vertinta apklausus pačius veteranus ir jų sutuoktinius bei vaikus (Bernstein, 1998). 72% antrosios kartos atstovų nurodė, kad nebuvo atvirai kalbama apie patekimą į nelaisvę, tuo tarpu patys veteranai dažniau nurodydavo atvirus pokalbius (44%). Nors 60% veteranų patyrė pasikartojančias mintis ir košmarus apie karą, net 50% sutuoktinių ir tiek pat vaikų, tai yra antrosios kartos atstovų, sakė, kad apie tai nežino. Be to, antroji karta teigė, kad santykiai su tėvais (karo veteranais) yra atitolę, ir įvardino šio patyrimo tarpgeneracinių pasekmių savo gyvenimui (kokios tos pasekmės, tekste nedetalizuojama).

Toliau tęsiant Antrojo pasaulinio karo ilgalaikių tarpgeneracinių pasekmių analizę, pristatomas Japonijos patyrimas. Apžvalginėje publikacijoje pateikiama išgyvenusių atominų bombų sprogimus analizė (Tatara, 1998). Išgyvenusiųjų atominų bombų sprogimus vaikams ir vaikaičiams (antrai ir trečiai kartai) būdinga stigma dėl radiacijos, paplitusios sprogus bomboms – jie nerimauja, kad gali perduoti kitoms kartoms su radiacija susijusius sveikatos sutrikimus, svarsto, jog turėtų nesituokti ar nesusilaukti vaikų. Taip pat pastebimas vengimas kalbėti apie šį patyrimą, bijant, kad kiti žmonės gali juos atstumti. Autoriaus nuomone, nenoras atsiskleisti apie atominio sprogo patyrimą susijęs ir su politine atmosfera – esant valstybėms, kurios pritaria atominų bombų panaudojimui Antrojo pasaulinio karo metu, o taip pat valstybėms, kurios šiuo metu palaiko branduolinių ginklų politiką, socialinė aplinka nėra palanki kalbėti apie ilgalaikes neigiamas jų pasekmes fizinei sveikatai ir psichologinei savijautai.

Vertinant Olandijos Antrojo pasaulinio karo tarpgeneracines pasekmes, analizuojamos dvi imtys – jūreiviai, plaukioję karo metu, ir

civiliai rezistencijos dalyviai, priešinęsi vokiečių režimui penkerius okupacijos metus (Op den Welde, 1998). Jūreiviai, plaukioję karo metu prekybiniais laivais, patyrė daug streso ir nuolatinę grėsmę gyvybei, o rezistencijos dalyviai taip pat rizikavo savo gyvybe. Apibendrintai apžvelgiant tarpgeneracines pasekmes, pastebėta, kad komunikacija apie šį tėvų trauminį patyrimą dvejopa: kartais tai nutylima, kartais – perdėtai pasakojama. Nekalbėjimas siejamas su tėvų neigiamais jausmais ir siekiu apsaugoti vaikus nuo sunkių prisiminimų. Vis dėlto tėvų nuostatos, kad pasaulis nepatikimas, nesaugus ir priešiškas nesąmoningai kartais buvo perduodamos antrajai kartai. Vaikų raidai turėjo įtakos tai, kad tėvai buvo suvokiami kaip nukentėję arba kaip herojai (rezistencijos dalyviai). Kita vertus, šie ypatumai nereiškia, kad antroji karta pasižymi dažnesniais psichikos sveikatos sutrikimais. Šie ypatumai daugiau psichologinio pobūdžio.

Karo veteranų trauminio patyrimo tarpgeneracinės pasekmės buvo analizuojamos ir mokslinės literatūros apžvalgoje (Dekel, Golblatt, 2008). Vertindami poveikį sūnų psichinei sveikatai autoriai apžvelgė 16 empirinių studijų, 14 iš jų vertino JAV karo veteranų imtis. Pasirodo, duomenys apie sąsajas su vaikų PTSS, nerimu, depresija ar elgesio sutrikimais nėra vienareikšmiški. Karo veteranų, kuriems diagnozuotas PTSS, vaikų pasitikėjimas savimi nesiskiria nuo kontrolinės grupės. Kai kurios studijos išskiria auklėjimo ypatumus, pvz., labiau kontroliuojantys, perdėtai saugantys ir kita, tačiau, pasak autorių, šioje srityje dar yra daug neatsakytų klausimų.

2000 m. JAV gyveno apie 1.8 mln. politinių pabėgėlių iš Pietryčių Azijos šalių – siekiant įvertinti ilgalaikes šio regiono politinių traumų pasekmes, apklausta politinių pabėgėlių iš Vietnamo, Laoso ir Kambodžos antroji karta (Han, 2005). Antrąją kartą įvardinti koledže studijuojantys paaugliai, kurie gimė JAV arba atvyko į JAV iki 5 m. amžiaus. Nustatyta, kad remiantis tėvų traumišku patyrimu galima numatyti tėvų – vaikų ryšio, prieraišumo stiprumą, o prieraišumas atitinkamai leidžia numatyti antrosios

kartos vidinės darnos jausmo intensyvumą. Taigi, šiame tyrime prielaidumas yra tarpinis kintamasis tarp tėvų politinių traumų patyrimo ir suaugusių vaikų vidinės darnos jausmo. Autoriai rezultatus interpretuoja remiantis Janoff-Bulmann bazinių prielaidų teorija ir teigia, kad trauminis patyrimas paveikia tėvystę (tėvų prieinamumą, atsiliepimą vaiko poreikiams), tai turi įtakos prielaidumui. Tačiau pats trauminis tėvų patyrimas nelemia suaugusių vaikų vidinės darnos jausmo. Šiuo atveju matome, kad tarpgeneracines pasekmes lemia ne pats trauminio patyrimo faktas, bet po traumos vykę procesai – įveika, potrauminis augimas, potrauminės reakcijos, kurie gali turėti įtakos antrosios kartos savijautai.

Apibendrinimas. Tėvų sunkių traumų patyrimas, kaip matome, turi poveikį santykiams su vaikais, vaikų savijautai ir gerovei. Kartais nenustatoma sąveika tarp tėvų traumų ir antrosios kartos pasitikėjimo savimi, aukštų potrauminio streso rodiklių, dažnesnių psichikos sveikatos sutrikimų, stebimas geras antrosios kartos funkcionavimas gyvenime. Tačiau neretai šis patyrimas vis dėlto turi įtakos vaikų nuostatoms, pasaulėžiūrai ar pernelyg artimiems santykiams su tėvais, dėl praradimų ir netekčių gyvenimui pagal tėvų lūkesčius ir kitiems ypatumams. Antra vertus, randami skirtumai dažniausiai nėra psichopatologinio pobūdžio.

1.6.2 Politinių represijų tarpgeneracinės pasekmės: karo vaikai

Politinės represijos paliečia ne tik aukas – net nekvestionuojamas jų trauminis patyrimas – bet ir tuos, kurie atsakingi už sukeltą smurtą. Nors ir sukeldamos daug kritikos, tačiau randasi studijos, kurios vertina ilgalaikes tarpgeneracines pasekmes iš buvusių agresorių perspektyvos. Kai kurių tyrėjų nuomone, nors ir sudėtinga, bet būtina kalbėti apie šį patyrimą tam, kad neišspręsti vidiniai konfliktai, neigiami kaltės, gėdos ir kiti jausmai nebūtų perduoti ateities kartoms (Kamm, 2007). Palaiapsniui visuomenėje karo nusikaltėlių vaikų nepriėmimas mažėjo, didėjo jų socialinė integracija.

Bendra tendencija yra bet koku būdu karo paveiktus vaikus, nepaisant konkretaus patyrimo, vadinti *karo vaikais* (Lindt, 1998). Toks apibendrinimas skatina nesmerkiant ir integruotai žiūrėti į kolaborantų, agresorių vaikų patyrimą ir bendrai kalbėti apie ilgalaikes politinių traumų pasekmes.

Dėmesys į agresorių savijautą ir tarpgeneracines pasekmes buvo atkreiptas vėliau, pirmieji darbai pasirodė XX a. 9 deš. pradžioje. Ieškant sąlyčio taškų pradėtas dialogas tarp buvusių priešingų pusių politinių represijų metu: holokausto ir nacių palikuonių bendrų susitikimų metu (pvz., Bar-On ir kt., 1998a). Bet mokslinis dialogas dar nėra visiškai pilnavertis.

G. Hardtmann (1998) publikacijoje apie nacių vaikus irgi apgailestauja, kad nėra bendradarbiavimo tarp skirtingų disciplinų (sociologų, istorikų ir t.t.), analizuojančių holokaustą. Autorės nuomone, platesnis šio reiškinio analizavimas leistų pamatyti pilnesnį vaizdą. Todėl autorė imasi tyrinėti nacių vaikų traumą. Publikacijoje iš psichodinaminės perspektyvos pristatomas antros ir trečios vokiečių kartos patyrimas, paremtas autorės pastebėjimais taikant psichoanalitinę psichoterapiją, konsultuojant savipagalbos grupes nacių vaikams, interviu su studentais – trečiąja karta, socialinių įgūdžių mokymais, skirtais dešinių pažiūrų, radikaliems nusikaltusiems jaunuoliams.

Nors pastaroji studija neatitinka griežtų mokslinių reikalavimų tyrimams, tačiau suteikia vertingų įžvalgų. Visų pirma, nacistinis šeimos patyrimas atsispindi šeimos dinamikoje: tėvų kaltės, gėdos jausmai ir chroniškas nepasitikėjimas savimi per projekciją ir identifikaciją perduodamas vaikams (Hardtmann, 1998). Pernelyg artimi santykiai šeimoje paauglystėje trukdė vaikų separacijai ir individuacijai. Kita vertus, kaip pastebi patys antrosios kartos atstovai, šeimoje buvo nekalbama apie nacistinį tėvų patyrimą, šiuo klausimu vyravo tylą ir atskėlimas nuo šeimos gyvenimo, o tai turėjo įtakos vaikų savijautai. Taigi antroji karta, anot

autorės, pasižymi savo jausmų slopinimu, pasitikėjimo savimi trūkumu – jo neigijo šeimos socializacijos metu.

Tame pačiame leidinyje, „International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma“, pristatomas ir Olandijos kolaboravimo su Vokietijos naciais patyrimas (Lindt, 1998). Remiantis savipagalbos grupių, skirtų kolaborantų vaikams, analize, daromi pastebėjimai apie šios grupės patyrimą. Paskaičiuota, kad Olandijoje yra apie 150 – 250 tūkst. asmenų, kurių tėvai bendradarbiavo su šali okupavusia nacistine Vokietija. Dalis šių vaikų, galvojama, kad apie 50 tūkst., suėmus tėvus buvo internuoti stovyklose, gyveno vaikų namuose. Neretai tokiais atvejais kontaktai su tėvais nutrūkdavo, vaikai patirdavo pažeminimus, nepriežiūrą.

Kolaborantų šeimos visuomenėje patirdavo atstūmimą ir neapykantą, todėl negalėjo sulaukti ir socialinės paramos įveikiant savo patyrimą (Lindt, 1998). Šeimoje taip pat buvo apie tai nekalbama, nutylima, vaikai išmoko vengti nemalonių klausimų. Atitinkamai ir antroji karta, bijodama atstūmimo, slėpė savo biografijos faktus nuo kitų. Galima svarstyti, kad tokios aplinkybės turėjo įtakos kolaborantų vaikų savijautai. Pastebėta, kad jiems neretai būdinga depresija, savižudybės, negalėjimas dirbti, alkoholizmas, psichosomatiniai skundai.

Karo vaikai, gimę nacistinėje šalyje 1933-1945 m., tyrinėti ir Vokietijoje (Ermann, 2007). Šis projektas sulaukė didelio tiriamųjų susidomėjimo, kurį paaiškina patys tiriamieji, teigdami, kad ilgą laiką jie jautėsi atskirti ir vieniši su savo patyrimu. Čia pristatomas tarptautiniame psichoanalitiniame kongrese skaitytas pranešimas, paremtas užvalgomis, atlikus daugiau nei 40 interviu su tiriamaisiais. Motyvacija dalyvauti tyrime aiškinama savigaila ir pasiaukojimu. Tiriamiesiems dalyvavimas projekte reiškė jų patyrimo, kančių pripažinimą ir buvo suprantamas kaip atlyginimas už dešimtmečių tylą. O taip pat tiriamieji norėjo papasakoti savo gyvenimo istoriją tam, kad padėtų kitiems, dabartinių karų vaikams. Toliau, M. Ermann pastebi interviu iškilusius prieštarigus jausmus. Iš

vienos pusės tai gėdos ir kaltės jausmai, susiję su Vokietijos nacių veiksmais. Iš kitos pusės – jaudulys, susižavėjimas ar pasididžiavimas Vokietijos karių veiksmais, pvz., kalbant apie numuštą amerikiečių bombonešį. Tai iliustruoja, jog Vokietijos karo vaikai net praėjus 60 metų po karo jaučia vidinę įtampą. Kaip teigia autorius: „pas mus, vokiečius, ir mūsų šalies nacistinėje praeityje trauma ir nusikaltimas yra taip arti vienas kito“ (Ermann, 2007, p. 5).

Tęsiant nacistinės Vokietijos patyrimo vertinimą, buvo atlikti pusiau struktūruoti interviu su vokiečių psichoanalitikais, kurie per Antrąjį pasaulinį karą buvo vaikai (Kamm, 2007). Tiriamieji, prisimindami savo psichoanalizės mokymus, teigė, kad nacių represijų tema nebuvo paliečiama. Kaip teigė vienas psichoanalitikas: „Holokaustas buvo nuslopintas („repressed“).“ (Kamm, 2007, p. 10). Autorius pastebi, kad psichoanalizės mokymas atspindėjo tai, kas vyko šeimoje – nekalbėjimas ir tyla šia tema. Ir, vis dėlto, tai kėlė vidinius konfliktus, jau minėtus, kaltės ir gėdos jausmus, vienišumo patyrimą.

Formaliai pastarosios studijos nėra apie antrąją kartą, nes tiriami asmenys yra gimę prieš karą arba karo metu, tai yra patys patyrę karo žiaurumus. Vis dėlto, kalbant apie nacistinę praeitį, jie yra antra karta ir reprezentuoja tėvų kartos tarpgeneracinį patyrimą.

Iš dalies ir Vietnamo karo veteranai buvo agresoriai, ne aukos, ypač tie, kurie pasižymėjo smurtu, todėl kitas tyrimas pristatomas šiame skyrelyje. Pasibaigus Vietnamo karui, buvo atkreiptas dėmesys į JAV veteranų psichinę sveikatą. Pastebėtos neigiamos karių savijautos pasekmės šeimos nariams pradėtos studijuoti išsamiau. Remiantis visų pirma holokausto antrosios kartos tyrimų patirtimi, iškelta prielaida, kad vaikų elgesio sunkumai gali būti susiję su tėvų karinio smurto patyrimu (Rosenheck, Fontana, 1998). Iš 1198 veteranų imties buvo atrinkti tie, kurie susidūrė su aukšto lygio karo zonos stresu ($n = 97$), o taip pat apklausti ir jų sutuoktiniai ar partneriai. Nustatyta, kad veteranų dalyvavimas smurto veiksmuose net praėjus 15 – 20 metų po jų yra susijęs su vaikų elgesio

sunkumais, nepaisant vaikų amžiaus ar lyties. Smurtas šiame tyrime apibrėžiamas kaip agresija prieš civilius, moteris, vaikus, vyresnio amžiaus žmones, kankinimas, kūno išniekinimas ir pan. Šio tyrimo svarbus rezultatas tas, kad vaikų elgesio problemos buvo susijusios su tėvų smurtu (žiauriu elgesio karo metu), nepaisant to, ar tėvams buvo nustatomas potrauminio streso sutrikimas, ar ne. Tiriant vaikų elgesio problemas buvo patikrintas ir jų ryšys su kitais galimai svarbiais kintamaisiais: dabartiniu šeimos funkcionavimu bei smurtu šeimoje, tačiau rasti ryšiai buvo nereikšmingi. Todėl daroma išvada apie ilgalaikį traumų poveikį vaikų adaptacijai.

Apibendrinimas. Kaip matome iš publikacijų, palaipsniui į mokslinę diskusiją ateina ir mažiau tyrinėtoms, pralaimėjusios Antrąjį pasaulinį karą pusės ir kitų grupių patyrimas. Analizuojamos tarpgeneracinės traumų pasekmės ne tik nukentėjusiųjų, bet ir buvusių agresorių atvejais, ir pastebima, kad sunkus ir ilgalaikis traumavimas turi poveikį ne vienai vėlesnei kartai. Ir ši antroji karta pasižymi psichodinaminiais procesais, kurie būdingi išgyvenusiujų vaikų kartai pvz., sunkumais atsiskirti nuo tėvų. Kita vertus, yra ir svarbių skirtumų – karo vaikams ypač aktuali yra socialinio nepripažinimo problema, stigma, kuri apsunkina trauminio patyrimo įveikimą.

1.6.3 Antrosios kartos tyrimai: sovietų represijų pasekmės

Sovietinis totalitarinis režimas po Antrojo pasaulinio karo atstovavo laimėtojų pusei, tad ilgą laiką sovietų vykdytos represijos buvo „nepastebimos“. Be to, antrosios kartos psichologinių tyrimų tradicija ateina iš vakarietiškos kultūros, o buvusioje komunistinėje Rytų Europos erdvėje ilgą laiką nebuvo kalbama apie trauminį poveikį ar jo tyrimus. Tačiau situacija keičiasi ir po truputį atsiranda studijų, vertinančių ir sovietinių represijų padarinius.

Baker ir Gippenreiter 1993-1994 m. žvalgomajame tyrime analizavo Sovietų Sąjungos vadovo J.Stalino 1937-1939 m. vykdytų „valymų“ ilgalaikes pasekmes trečiajai kartai (1998). Atlikus 50 interviu su suaugusiais asmenimis, kurių seneliai nukentėjo nuo Stalino vykdytų politinių represijų, patvirtinta prielaida, kad tai, kaip šeimos įveikė patirtą politinį persekiojimą, turi įtakos šeimos narių funkcionavimui. Geriau psichologine prasme jautėsi tie tiriamieji, kurie išlaikė ryšį, prisiminimus su žuvusiais šeimos nariais nei tie, kurie sąmoningai ar nesąmoningai juos pamiršo. Šiame tyrime svarbiau buvo ne pats faktas, ar senelis išgyveno ar žuvo politinių represijų metu - reikšmingiau su savijauta susiję tai, kiek trečiajai kartai žinoma apie tai, kas nutiko, ir kokios per šį patyrimą yra perduodamos šeimos stiprybės, vertybės jaunesnei kartai. Vaikaičiai, trečioji karta, kurie palaikė ryšį su šeimos praeitimi ir represijų patirtimi, tuo domėjosi, turėjo aiškesnį savo tapatumo jausmą. Tyrime apibendrinama, kad praeities paslaptys, šeimos politinių represijų patyrimo slėpimas turi įtakos vėlesnių kartų socialiniam funkcionavimui. Socialinės ir politinės aplinkybės šiuo atveju galėjo turėti reikšmingos įtakos paslapties tendencijoms – vėlesnioji karta, norėdama prisitaikyti visuomenėje ir būti kaip visi, „normalūs“, turėjo vengti, neliesti politinio persekiojimo temos, ir tai kūrė atitinkamą santykį su praeitimi.

Atliekant visuomenės apklausą apie politinių reformų poveikį buvo apklausti žmonės iš kaimo bendruomenių Rusijoje ir Ukrainoje (Yakushko, 2008). Greta kitų rodiklių, buvo vertinamas šeimos represijų patyrimas, pasitenkinimas gyvenimu, depresiškumas. Iš viso apklausti 422 įvairaus amžiaus asmenys, iš kurių 37 nurodė, kad jų šeimoje buvo politinių represijų aukų – nukentėjo motina, tėvas ar kitas artimasis. Šioje studijoje nebuvo išskirta antra karta, tačiau pats tyrimas yra apie ilgalaikes tarpgeneracines pasekmes. Pastebėta, kad asmenys, kurių šeimoje patirtos represijos, pasižymi statistiškai reikšmingai didesniu pasitenkinimu gyvenimu ir mažesniu depresijos lygiu nei tie, kurių šeimos nerepresuotos. Taip pat nustatyta, kad pirmieji buvo vyresni, pasižymėjo didesnėmis

pajamomis ir aukštesniu socialiniu – ekonominiu statusu. Taigi šioje studijoje stebimos pozityvios ilgalaikės represijų pasekmės. Pasikeitus politinei sistemai 1991 m. labiau teigiamai pokyčius vertino būtent represuotų šeimų nariai – autorė tai vertina kaip gerų įveikos įgūdžių pasireiškimą.

Apie Baltijos šalių tarpgeneracinį patyrimą turime mažai mokslinių žinių. Kalbant apie Estijoje vykdytas sovietų represijas, galima pasiremti sociologų darbais. Estijoje vykusių politinių represijų tendencijos panašios kaip ir Lietuvoje: visų pirma nukentėjo Estijos elitas ir žemvaldžiai (Johnson, Titma, 1996). Apklausus po karo gimusius asmenis – jie apibrėžiami kaip nukentėjusių palikuonys, antra karta – nustatyti demografiniai ypatumai. Dažniausiai šeimos patirdavo nuosavybės nusavinimą ir deportaciją, apribojimus siekiant išsilavinimo ir karjeros. Autoriai pastebi, kad išgyvenusiųjų palikuonys buvo politiškai aktyvūs sovietinės okupacijos metais – represuotų ir nerepresuotų vaikų ar vaikaičių proporcija komunistų partijoje nesiskyrė. Vienas iš dalyvavimo sovietų elite, nomenklatūroje paaiškinamų yra toks, kad deportavus didelį dalį estų, o kitiems emigravus, sovietų valdžia negalėjo sau leisti išskirti represuotų šeimų narių ir priimdavo juos į atsakingas pozicijas. Ši studija suteikia demografinių žinių, tačiau psichologinių tarpgeneracinių tyrimų vis dėlto trūksta.

1.6.4 Antrosios kartos tyrimai: politinės represijos Lietuvoje

Apžvelgiant politinių represijų pasekmes išgyvenusiems, pristatyta pirma ir vienintelė, reprezentatyvi Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių studija (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Ši studija davė pagrindą tolimesniems politinių traumų tyrimams Lietuvoje.

Šiuo metu politinių represijų tyrimus Lietuvoje atlieka VU traumų psichologijos grupė. Pirmoji sovietinių represijų studija „Sovietų ir nacių okupacijų represijų psichologinės pasekmės” (2000–2005) atlikta

bendradarbiaujant su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centru, projekto vadovė prof. D. Gailienė. Apibendrinus gautus rezultatus iš reprezentatyvios nukentėjusiųjų imties, 2006 m. apginta disertacija „Politinių represijų ilgalaikės psichologinės pasekmės“ (Kazlauskas, 2006).

Toliau buvo gilinamasi į antrosios politinių represijų kartos patyrimą. 2008 m. parašytas ir apgintas magistro darbas „Ilgalaikės politinių represijų Lietuvoje pasekmės antrajai kartai: subjektyvus poveikis, komunikacija, nevilts ir vidinės darnos jausmas“ (Starinskaitė, 2008). Šis tyrimas buvo vienas pirmųjų bandymų į ilgalaikio psichologinio poveikio analizę įtraukti vėlesniąją kartą. Iš viso apklausti 67 tiriamieji ir atlikti 9 pusiau struktūruoti interviu. Beveik trečdalis (31%) respondentų nurodė, kad tėvų represijos vienareikšmiškai neigiamai paveikė jų gyvenimus. Dalis antrosios kartos atstovų minėjo ir nevienareikšmišką (12%) arba netgi teigiamą (16,5%) tėvų represijų poveikį.

Kadangi Lietuvoje net pasibaigus tremčiai ar įkalinimui vadinamieji tautos priešai ir toliau gyvenime patyrė politinį persekiojimą, kuri juto ir jų šeimos nariai, antrosios kartos buvo klausta, ar jie patyrė savo gyvenime sunkumų ir apribojimų, susijusių su tėvų represijomis. Į šį klausimą pusė respondentų neatsakė (52%). Vis dėlto iš atsakiusiųjų 27% teigė, kad dėl to nepatyrė sunkumų ar apribojimų. Tuo tarpu 21% siejo savo patirtus sunkumus su tėvų politiniu statusu tuometinėje politinėje sistemoje. Šio tyrimo rezultatai leidžia daryti išvadą apie sutrikdytą tėvų – vaikų komunikaciją kalbant apie traumuojančius išgyvenimus. Net penktadalis (21%) apie tėvų tremtį ar įkalinimą sužinojo tik paauglystėje arba būdami suaugę, maždaug trečdalis respondentų (27%) mini, kad politinių represijų tema buvo paslaptis šeimoje. Šiame tyrime nerasta reikšmingo ryšio tarp subjektyvaus antrosios kartos politinių represijų poveikio vertinimo ir tiriamųjų psichologinės sveikatos. Gali būti, kad šis poveikis yra subtilesnis ir ne visuomet išmatuojamas kiekybiniais matavimais.

Tokiais atvejais kokybiniai tyrimai leidžia giliau pažvelgti į ilgalaikes traumų pasekmes. Lietuvoje vykusią sunkių politinių traumų

padariniai asmenybei atsiskleidžia analizuojant psichoterapinius atvejus (Gudaitė, 2004). Analizėje remtasi analitine C.G. Jungo psichologija, komplekso sąvoka ir prielaida, kad sunkus trauminis patyrimas riboja žmogaus augimą ir raišką. Šiuo atveju sąlytis su trauma yra tyrinėjamas per simbolinę medžiagą, pavyzdžiui, sapnus. Nors besikreipiantys į psichoterapiją asmenys savo sunkumų nesiejo su jų šeimas palietusiomis politinėmis represijomis, ilgainiui tai iškilo kaip labai svarbi tema terapiniame procese. Klientų šeimose buvo vengiama kalbėti apie patirtas represijas, jie patys mažai ką apie jas žinojo. Vis dėlto šių šeimos traumų įsisąmoninimas pasirodė reikšmingas sprendžiant dabartines klientų problemas.

VU traumų psichologijos grupėje atliktos dar kelios politinių represijų Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais ir po jo analizės. Viename magistro darbe buvo lyginamas antrosios kartos brolių ir seserų patyrimas ir sąsajos su tėvų traumine patirtimi – tai yra, pasinaudojant ta pačia duomenų baze, į analizę buvo atrinktos šeimos, iš kurių bent du vaikai – broliai ir seserys dalyvavo tyrime, iš viso 22 šeimos (Bagdonaitė, 2010). Tyrimas parodė, kad tos pačios šeimos narių psichologinė sveikata gali būti labai skirtinga, ne visi broliai ir seserys yra vienodai paveikti tėvų patyrimo.

Kitame magistro darbe analizuojant tos pačios imties antrosios kartos atsakymus apie tėvų represijų poveikį ir įvertinus jų vidinės darnos jausmą, buvo nustatytas statistiškai patikimas ryšys (Stankevičiūtė, 2010). Tiriamieji, kurie subjektyvų tėvų patyrimo poveikį sau ir savo gyvenimui vertino teigiamai, pasižymėjo aukščiausiais vidinės darnos rodikliais, o šį poveikį vertinantys neigiamai - žemiausiais.

Nuo nacių represijų nukentėjusių Lietuvos žydų patyrimas aprašytas bakalauro darbe (Berznitski, 2010). Šis tyrimas taip pat buvo inicijuotas VU traumų psichologijos grupės ir tai buvo projekto "Totalitarizmo tarpgeneracinių padarinių psichologinė analizė" (2009) dalis. Tyrime dalyviai buvo suskirstyti į dvi grupes – vaikus tų išgyvenusiųjų, kurie buvo

gete, ir vaikus tų išgyvenusiųjų, kurie buvo pabėgėliai, evakuoti į Sovietų Sąjungos gilumą ir patyrė sąlyginai mažiau trauminio patyrimo. Vis dėlto, remiantis rezultatais, statistiškai reikšmingo skirtumo tarp šių grupių trauminio patyrimo, potrauminių reakcijų, nevilties lygio nerasta.

Ilgalaikėmis politinių represijų pasekmėmis Lietuvoje domisi ir sociologai, kurių darbai gali suteikti vertingų išvalgų. Autobiografinių pasakojimų apie sovietinį laikotarpį analizė atskleidžia politinių traumų poveikį visuomeniniame lygmenyje ir pasikartojanti istorinių įvykių „pamiršimą“ (Šutinienė, 2003). Remdamasi interviu, autorė pastebi, kad kartais dalis žmonių „pamiršdavo“ ar turėdavo neigti dalį savo patyrimo. Okupacijos metu represijų patyrimas ir jų grėsmė lėmė tai, kad žmonės stengėsi būti kuo mažiau aktyvūs viešame gyvenime ir laikytis „tylėjimo strategijos“. Šios „tylėjimo strategijos“ žmonės laikėsi ir artimesniuose, neformaliuose socialiniuose santykiuose. Nors ir nebuvo tapatinamasi su sovietine sistema, tai ir nesutapdavo su įsitikinimais, vis dėlto norint prisitaikyti ir išgyventi, reikėjo demonstruoti politinį lojalumą, pvz., priklausyti komunistų partijai. Šioje studijoje užsimenama ir apie tai, kad nuo politinių represijų nukentėjusių asmenų vaikai taip pat patirdavo pažeminimų ir sunkumų, negalėjo studijuoti pasirinktos specialybės. Pastebima, kad jaunesniajai, antrajai, kartai yra lengviau laikytis susidvejinimo socialiniame gyvenime, kai viešai deklaruojamos vertybės ir įsitikinimai nesutampa su vidiniais, o taip pat lengviau neliesti ir neprisiminti represinio patyrimo. Autobiografiniuose pasakojimuose „tylėjimo strategija“ pastebima ir po nepriklausomybės atkūrimo. Pasikeitus politinei sistemai, savo prisiminimuose kalbinti žmonės siekė išvengti ir neminėti savo daugiau ar mažiau reikšmingo bendradarbiavimo su okupaciniu režimu. Socialine prasme, turbūt tai vėlgi galima vertinti kaip tam tikrą prisitaikymo strategiją.

Nukentėjusių nuo pačių pirmųjų masinių trėmimų prisiminimus analizuodama sociologė E. Krukauskienė (2003), pastebi pasikartojančias tendencijas. Dešimties išlikusių gyvų 1941 m. birželio 14-18 d. tremtinių

pasakojimuose atsispindi trauminio patyrimo ilgalaikiškumas. Ištremtieji neretai ilgą laiką neturėdavo žinių apie savo artimuosius, kartais žuvusiųjų vietos taip ir lieka nežinomos. Sugrįžus iš tremties vietų toliau tęsėsi sunkumai: tremtiniais tikslingai buvo trukdoma prisiregistruoti, kad galėtų gyventi Lietuvoje, įsidarbinti, susigražinti prarastą turtą. Neretai šia diskriminaciją sugrįžusieji patirdavo iš lietuvių, sovietų valdžios atstovų. Viena tiriamoji tremtinė tai įvardina taip: „... tėvynė lyg pamotė stumdė ir nenorėjo mūsų priimti.“ (cit. pg. Krukauskienė, 2003, p. 79).

Karo ir tremties prisiminimai sociologų darbuose atskleidžia politinių represijų ilgalaikiškumą ir socialinį, visuomeninį poveikį. Šios represijos griovė socialinę tvarką, skatino naujas prisitaikymo strategijas – nutylėjimus, nekalbėjimą, „pamiršimą“ trauminio patyrimo, pritarimo ir valdžios palaikymo demonstravimą viešumoje (Gailienė, 2008). O kitokia nuomonė galėjo būti pagrindas politiniam persekiojimui.

Apibendrinimas. Lietuvoje yra atlikti keli empiriniai nuo politinių represijų nukentėjusių antrosios kartos tyrimai. Pristatyti darbai remiasi tos pačios imties apklausa, pasirinkus analizuoti vieną kurį nors aspektą. Tačiau apskritai visa antrosios kartos imtis nėra analizuota, trūksta ir palyginimo su tėvais, tai yra represuotais asmenimis. Greta šių kiekybinių vertinimų yra psichoterapijos atvejų analizė, kuri atskleidžia giluminį sunkių traumų poveikį.

1.7 Apibendrinimas: antrosios kartos tyrimų problemos

Klinikinėse antrosios kartos imtyse pastebimos stipriau išreikštos neigiamos emocijos, potrauminės reakcijos, tarpasmeninių santykių sunkumai. Vertinant psichoterapijos atvejus ar tiriamuosius, susidūrusius su traumišku patyrimu savo gyvenime, nustatomas didesnis jautrumas, potrauminis pažeidžiamumas, sunkumai įveikiant stresą (Kellerman, 2001; Gudaitė, 2004). Tačiau empiriniuose neklinikiniuose tyrimuose, kalbant apie holokausto antrąją kartą, dažnai nerandama jos išskirtinumo psichinės

sveikatos prasme (IJzendoorn ir kt., 2003). Taigi antroji karta pasižymi ir pažeidžiamumu, ir atsparumu, įveika.

Kaip jau minėta, antrosios kartos tyrimuose neabejotinai dominuoja nacių holokausto antrosios kartos studijos. Apžvelgiant jas, galima pastebėti kelias problemas. Visų pirma nėra vienareikšmiško apibrėžimo, kas yra holokausto auka. Vienuose tyrimuose išgyvenusiujų holokaustą grupei priskiriami visi, kurie buvo nacių okupuotose šalyse ir buvo įkalinti, dalyvavo rezistencinėje veikloje, slapstėsi, turėjo bėgti iš šalies (pvz., Yehuda ir kt., 1998; Levav ir kt., 2007). Kitur atskiriamos tiriamųjų grupės pagal tėvų trauminio patyrimo pobūdį – buvo įkalinti koncentracijos stovyklose ar pabėgo į užsienį (pvz., Major, 1996b). Nors didelė dauguma tyrėjų antrąją kartą vadina asmenis, gimusius po Antrojo pasaulinio karo, tačiau viename tyrime (Russell ir kt., 1985), kuris, beje, yra ir vienas iš pirmųjų empirinių holokausto tarpgeneracinių tyrimų, antrosios kartos grupei priskiriami asmenys, kurie ir patys su tėvais nukentėjo nuo holokausto.

Kita antrosios kartos tyrimų problema yra palyginamoji, anksčiau vadinta, kontroline, grupė. Holokausto antrosios kartos tiriamuosius lyginant su nenukentėjusių antrosios kartos žydų imtimi, yra tikimybė, kad ir „nenukentėjusių“ šeimoje būta holokausto aukų, taigi nebūtinai per tėvus, bet galbūt per kitus artimuosius holokausto patyrimas gali būti perduodamas šeimoje. Analizuojant sovietų represijas, taip pat kontrolinė, palyginamoji grupė, tik sąlyginai yra „nenukentėjusi“. Sovietinės okupacijos metais visi okupuotų kraštų gyventojai buvo paliesti represinio režimo.

Kitas svarbus aspektas yra tas, kad holokausto antroji karta dažniausiai yra ir emigrantų antroji karta. Po Antrojo pasaulinio karo daug žydų, išgyvenusių holokaustą, emigravo – dalis į besikuriančią Izraelio valstybę, dalis į kitas šalis. Tai būdinga ir kitų represijų aukoms, pvz., majai, patyrę genocidą, emigravo iš Gvatemalos į kaimyninę Meksiką (Miller, 1996). Tėvai be politinių sukrėtimų patyrė ir migraciją, todėl ir jų

vaikai yra ne tik politinių represijų, bet ir emigracijos antroji karta. Tad mokslinėje literatūroje svarstant, kad imigranto statusas gali turėti reikšmingos įtakos savijautai, galbūt net labiau nei tėvų represijų patyrimo faktas (pvz., Baranowsky ir kt., 1998), yra pastebėta, kad didesniu streso lygiu pasižymi imigravusios antrosios kartos atstovės (Baider ir kt., 2006).

Dar viena problema, apskritai dažna psichologijos moksle, yra tiriamų imčių reprezentatyvumas. Tyrimuose, išskyrus E. Major (1996b), dažniausiai analizuojama nereprezentatyvi, patogiosios atrankos būdu surinkta antrosios kartos imtis, todėl susiduriama su rezultatų apibendrinimo problema.

Analizuojant ilgalaikes politinių represijų pasekmes, svarbu įvertinti ir konkrečios politinės sistemos ypatumus. Kiekvienas politinis režimas turi savo išskirtinumo, netgi ta pati totalitarinė politinė sistema kažkiek kitaip veikė skirtingose valstybėse. Todėl ir nukentėjusių nuo politinių represijų patyrimas yra skirtingas: vieniems represijos pasibaigė kartu su Antrojo pasaulinio karo pabaiga, pvz., Norvegijoje Vokietijos nacių represijos baigėsi su vokiečių kariuomenės atsitraukimu (Major, 1996b), kitiems teko emigruoti iš šalies, siekiant išvengti tolimesnio persekiojimo, pvz., genocidą patyrusiems vietiniams majams (Miller, 1996), dar kiti ne vienerius metus gyveno okupuotose šalyse, kuriose svetima valstybė vykdė represijas politiniu pagrindu, pvz., Lietuvoje. Galima išskirti ir dar vieną grupę nukentėjusių, kurių traumavimas truko sąlyginai neilgai, tačiau pasekmės jaučiamos ir trečioje kartoje – tai išgyvenusieji Japonijoje atominių bombų sprogimus. Radiacijos poveikis, tiek fizinis, tiek psichologinis, šioje populiacijoje turi ilgalaikes tarpgeneracines pasekmes (Tatara, 1998).

Holokausto antrosios kartos tyrimų rezultatai, kurių tik nedidelė dalis čia apžvelgta, taip pat yra įvairūs, nevienodai reikšmingi ir kartais gana prieštaringi. Kaip bebūtų, holokausto antrosios kartos tyrimų tradicija gali būti pavyzdžiu siekiant įvertinti kitų politinių represijų ilgalaikį palikimą. Holokausto patyrimas yra plačiai žinomas ir diskutuojamas. Kaip

teigia N.G.Finkelstein, „*The New York Times*“ dienraštyje holokausto tema yra antra pagal dažnumą, po orų prognozės (Finkelstein, 2004). Iš tiesų, šio dienraščio tinklapyje atlikus paiešką su žodžiu „holocaust“, gaunama gerokai daugiau nuorodų nei su žodžiais „soviet repression“. Tai yra socialinio ir politinio šios temos pripažinimo, kuris yra reikšmingai didesnis nei sovietinių represijų, pavyzdys. Tuo tarpu sovietų politinių represijų Lietuvoje pripažinimas ir pasmerkimas visuomenėje vis dar sulaukia prieštarų vertinimų.

1.8 Tyrimo aktualumas ir naujumas

Aktualumas. Politinių represijų Lietuvoje ilgalaikės pasekmės antrajai kartai yra mažai tyrinėtos. Atlikti keletas studentų darbų pateikia reikšmingų rezultatų ir pradinių įžvalgų, tačiau klausimas apie ilgalaikes traumų pasekmes antrai kartai išsamiai neatsakytas. Šio darbo tikslas yra apibendrinti visus turimus nuo politinių represijų Lietuvoje nukentėjusių antrosios kartos duomenis ir juos išanalizavus pateikti pagrįstas išvadas apie ilgalaikį politinių represijų poveikį.

Visą visuomenę paliečiantys istoriniai įvykiai ir sukrėtimai turi dvigubą poveikį. Netektys, praradimai ir pokyčiai paveikia ne tik kiekvieną asmeniškai, bet ir visuomenę (Adjukovic, 2005; Gailienė, 2008). Individualios traumos poveikį papildo pakitę tarpasmeniniai santykiai, sumažėjusi socialinė integracija ir bendruomeniškumas. Didelio masto nelaimės griaua socialinę tvarką ir ryšius, ir atitinkamai sumažėja galimybė sulaukti socialinės paramos, išgyvenant asmeninę traumą (Erikson, 1976). Sukrėsta bendruomenė gali būti nepajėgi suteikti saugumo ir paramos, vykstant vertybių krizei. Šios tendencijos, pastebėtos nedidelėje Buffalo įlankos bendruomenėje, patyrusioje potvynį, kuris nusinešė 125 žmonių gyvybes ir daugiau nei 4 tūkst. paliko be namų, būdingos ir Lietuvos visuomenei, patyrusioje okupacinius režimus.

Daugiau nei 50 metų užsitęsusi antroji sovietų okupacija skatino bendruomenės susiskaldymą, atskirdama „liaudies priešus“ ir taip griaudama buvusius socialinius ryšius ir formuodama naujas vertybes. Nesaugumas, nepasitikėjimas valdžia ir netgi pažįstamais dažnai minimi kalbant apie to laikotarpio ypatumus (pvz., Štutinienė, 2003; Burinskaitė, 2006). Tokioje aplinkoje socialinė parama nebegalėjo būti vienas iš trauminio patyrimo įveikos šaltinių. Netgi tie, kurie nebuvo tiesiogiai paliesti politinių represijų, turėjo adaptuotis prie naujos tvarkos ir sistemos, ir neretai tai reiškė „dvigubą gyvenimą“ (Gailienė, 2008). Sovietinė totalitarinė sistema reikalavo vienareikšmiškai priimti socialistines idėjas ir jos lyderius. Tai vyko per viešą palankumo ir pritarimo deklaravimą, nepaisant tikrųjų asmens įsitikinimų.

Nustatyta, kad nukentėję nuo politinių represijų Lietuvoje, politiniai kaliniai, tremtiniai ir kiti, pasižymi stipriau išreikštais potrauminio streso simptomais nei palyginamoji grupė (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Tačiau taip pat pastebėta, kad potrauminiai simptomai būdingi ir nerepresuotiems Lietuvos gyventojams, gyvenusiems okupuotoje šalyje, o kai kurie simptomai intensyvesni nei karą patyrusiose, bet ne okupuotose šalyse (pvz., Major, 2003 tyrime).

Sunkus ir ilgalaikis traumavimas gali turėti ilgalaikį tarpgeneracinį poveikį. Moksliniuose darbuose samprotaujama, kad tarpgeneracinis požiūris leidžia paaiškinti antrosios kartos ypatumus, elgesį, pažeidžiamumą ar įveikos prielaidas (Danieli, 1998a). Potencialiai traumuojantis tėvų politinių represijų patyrimas gali būti reikšmingas veiksnys psichinei sveikatai, kaip nustatyta kai kuriose antrosios kartos tyrimuose, – bet kiek tai iš tiesų turi įtakos Lietuvos imtyje, kol kas sunku pasakyti. Tėvų trauminis patyrimas gali turėti įtakos ne tik suaugusių vaikų potrauminėms reakcijoms, bet ir kitiems psichikos sveikatos veiksniams. Pavyzdžiui, nustatyta, kad potrauminis streso sutrikimas yra rizikos faktorius savižudybei (Gradus ir kiti, 2010). Todėl išsamesnis šio sutrikimo etiologijos supratimas, praplečiant analizę iki tarpgeneracinio lauko,

pasitarnautų, nors ir netiesiogiai, geresniam savižudiško elgesio supratimui. Nevilties lygio matavimas įtrauktas į šį tyrimą dėl nevilties, tai yra neigiamų nuostatų, sąsajų su traumine patirtimi ir su suicidiškumu. Nustatyta, kad neviltsis yra susijęs su nuostatomis į savižudybę ir suicidiškumu (Skruibis, 2008). Nelaimingo, didesne neviltimi pasižyminčio asmens nuostatos į savižudybę yra stipresnės ir labiau veikia elgesį.

Taigi, remiantis literatūra, matome, kad ilgalaikiai sunkių traumų padariniai gali būti įvairūs. Kokie jie Lietuvos antrosios kartos imtyje, sąsajose su tėvų savijauta, kol kas sunku atsakyti. Sudėtinga ir prognozuoti galimą šių traumų poveikį psichologinei savijautai, ypač turint galvoje okupacijos aplinkybę.

Kitas šios temos aktualumą pagrindžiantis argumentas yra susijęs su traumų įveika. Traumų psichologijoje yra žinoma, kad palankios socialinės aplinkybės, traumos pripažinimas, paminėjimas, pastangos atlyginti žalą ir atstatyti teisingumą yra labai svarbūs veiksniai, padedantys priimti ir susitaikyti su trauminiu patyrimu (Danieli, 2009). Nukentėjusiųjų socialinis pripažinimas neigiamai siejasi su potraumine simptomatika ir yra reikšmingas veiksnys įveikiant trauminį patyrimą (Mearcker ir kiti, 2009). Politiniai kaliniai ir tremtiniai Lietuvoje tik atkūrus nepriklausomybę sulaukė adekvataus įvertinimo, o sovietinės okupacijos metais socialinės aplinkybės buvo nepalankios patirtų politinių represijų įveikai. Galima svarstyti, kad atitinkamai socialinis nepripažinimas ir netgi tolimesnė diskriminacija apsunkino patirtų politinių represijų įveiką, šių represijų pasekmės yra ilgalaikės ir turinčios įtakos ir antrajai kartai.

Susiklosčiusios nepalankios socialinės ir ekonominės aplinkybės, net ir pasibaigus tiesioginėms ir intensyvioms politinėms represijoms, sukūrė specifinę aplinką, pastiprinančią potraumines reakcijas. Tik praėjus ne vienam dešimtmečiui, atsirado galimybė įvertinti, kaip tokios specifinės sąlygos galėjo paveikti išgyvenusiujų vaikus – antrąją kartą. Iš dalies mūsų tyrimo tikslinę grupę galima palyginti su įkalintų tėvų vaikais. Tiek vieni, tiek kiti galėjo jausti neigiamus stereotipus ir stigmą jų šeimos atžvilgiu,

galėjo nerimauti dėl aplinkinių nuomonės ir slėpti tėvų įkalinimo faktą (Phillips, Gates, 2011; Shlafer, Poelmann, 2010).

Naujumas. Mūsų tyrime galima išskirti kelis mokslinė prasme naujus aspektus. Visų pirma traumų psichologijoje ilgalaikės sovietų represijos yra mažai tyrinėtos. Gausu publikacijų žydų holokausto tema, tačiau sovietų represinis režimas, kadangi atstovavo Antrojo pasaulinio karo laimėtojus, ilgą laiką buvo mažai analizuojamas. Tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1990 m. atsirado galimybė viešai analizuoti ir vertinti neigiamas represijų pasekmes.

Kitas mūsų tyrimo naujumas yra tas, kad analizuojamos net trys tiriamųjų grupės: politines represijas patyrusiųjų antroji karta, holokausto antroji karta ir palyginamoji grupė. Įprastai holokausto antrosios kartos tyrimuose tikslinės grupės rodikliai yra lyginami su nenukentėjusių nuo holokausto žydų antrąja karta, ir tokie tyrimai yra reikšmingi analizuojant ilgalaikes nacių totalitarinio režimo pasekmes. Bet norint žvelgti plačiau į istorines traumas, svarbus tampa ir kitų politinių režimų pasekmių tyrimas. Kadangi Lietuvoje žmonės nukentėjo nuo nacistinės ir sovietinės okupacijos, šiame tyrime bus vertinamos abiejų režimų ilgalaikės psichologinės pasekmės.

Šiame tyrime pasirinktas analizuoti perdavimo kelias yra komunikacija. Mūsų nuomone, komunikacija tarp tėvų ir vaikų, ypač okupacijos metais, buvo reikšmingai sutrikdyta ir tai galėjo turėti įtakos tėvų ir vaikų psichinės sveikatos sąsajoms. Mūsų tyrime dalyvavo asmenys, kurie tiesiogiai nenukentėjo nuo politinių represijų Lietuvoje – politines represijas išgyvenusiųjų antroji karta. Siekiant atskirti nuo holokausto antros kartos, patogumo dėlei, kartais imtis bus vadinama *represuotųjų antrąja karta*. Šios grupės rezultatai bus lyginami su tiriamaisiais, kurių tėvai nenukentėjo, bei su holokausto antrąja karta.

Palyginimo su holokausto antrąja karta tikslas yra išsamus ilgalaikių tarpgeneracinių politinių represijų Lietuvoje pasekmių įvertinimas. Lietuvos gyventojai nukentėjo nuo dviejų totalitarinių režimų – Vokietijos

nacistinio ir Sovietų Sąjungos komunistinio – abu šie režimai sukėlė daug žalos ir praradimų, tad ir jų poveikis reikšmingas tiek atskiriems individams, tiek visuomenei. Galvojame, kad didesnis sąmoningumas ir tautos trauminių patirčių refleksija teigiamai veikia visuomenės sutelktumą ir psichinę sveikatą.

Kita lyginimo su holokausto antrąja karta priežastis yra ta, kad gausu literatūros apie holokausto ilgalaikes pasekmes, tačiau Lietuvos žydų patirtis dar netyrinėta. Kaip ir sovietinių, taip ir nacistinių represijų tema psichologijoje nėra sulaukusi dėmesio. Taigi, turint omenyje tarptautinį tyrimų kontekstą, manome, kad svarbu įvertinti šią patirtį ir įnešti Lietuvos indelį į antrosios kartos tyrimus.

1.9 Tyrimo tikslai, uždaviniai, hipotezės ir ginami teiginiai

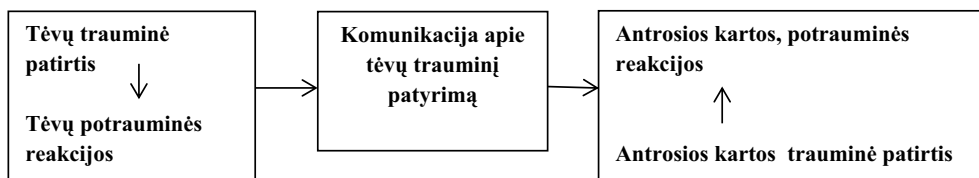
Šiame darbe kėlėme tokius tikslus:

1. Įvertinti ilgalaikes politinių represijų pasekmes nuo sovietų ir nacių nukentėjusių antrosios kartos atstovams.
2. Nustatyti tarpgeneracines psichinės sveikatos sąsajas tarp išgyvenusiujų politines represijas ir antrosios kartos.

Atitinkamai šiuo tyrimu siekėme tokių uždavinių:

1. Nustatyti sovietų ir nacių represuotųjų antrosios kartos subjektyviai vertinamas tėvų politinių represijų ilgalaikes psichologines pasekmes.
2. Įvertinti sovietų ir nacių represuotųjų antrosios kartos dabartinę psichinę sveikatą.
3. Palyginti sovietų ir nacių represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos rodiklius su palyginamųjų grupių rodikliais.
4. Nustatyti sovietų ir nacių represuotųjų antrosios kartos tarpgeneracines traumų sąsajas su tėvų sveikata.

Keliamos prielaidos apie tėvų ir suaugusių vaikų psichinės sveikatos sąsajas pavaizduotos 1.1 pav.

1.1 pav. Tėvų ir suaugusių vaikų trauminio patyrimo sąsajos – teorinis modelis

Remiantis apžvelgtais tarpgeneraciniais traumų tyrimais, buvo keliamos tokios tyrimo hipotezės:

1. Sovietų ir nacių represuotųjų antrosios kartos atstovų dabartinė psichinė sveikata, tai yra potrauminės reakcijos, nevilties lygis ir vidinės darnos jausmas, nesiskirs nuo palyginamųjų grupių.

2. Sovietų ir nacių represuotųjų antrosios kartos dabartinė psichinė sveikata bus susijusi su tėvų psichinės sveikatos rodikliais. Komunikacijos apie tėvų represijų patyrimą dažnumas šeimoje tarp tėvų ir vaikų bus tarpinis veiksnys tarp tėvų ir vaikų psichinės sveikatos sąsajų.

Hipotezės apie subjektyviai vertinamas ilgalaikes politinių represijų pasekmes nebuvo keliamos. Gauti atsakymai į atvirus klausimus bus analizuojami be išankstinių prielaidų.

Šiame darbe ginami teiginiai tokie teiginiai:

1. Sovietų ir nacių represijas Lietuvoje išgyvenusiųjų antrosios kartos atstovai jaučia ilgalaikes tėvų represijų pasekmes.
2. Sovietų ir nacių represijas Lietuvoje išgyvenusiųjų antrosios kartos atstovų psichinės sveikatos rodikliai, tai yra potrauminės reakcijos, nevilties lygis ir vidinės darnos jausmas, nesiskiria nuo palyginamųjų grupių, tačiau jų potrauminis dirglumas yra intensyvesnis.

3. Sovietų ir nacių represijas Lietuvoje išgyvenusiųjų šeimose nustatomos tarpgeneracinės potrauminių reakcijų sąsajos: represuotųjų antrosios kartos atstovų traumos simptomai priklauso nuo tėvų potrauminių reakcijų intensyvumo.

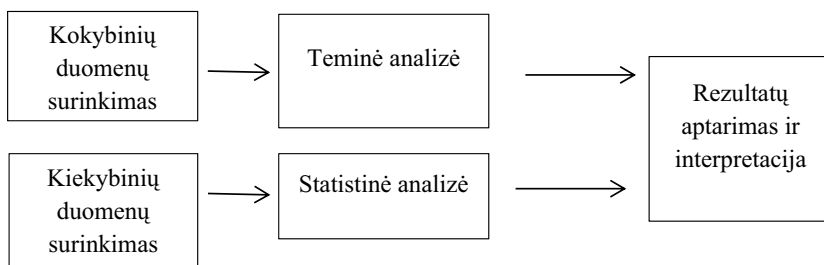
2. TYRIMO METODIKA

2.1 Kokybinio ir kiekybinio tyrimo metodų derinimas

Kiekybinio ir kokybinio metodo derinimas leidžia giliau pažvelgti į analizuojamus reiškinius. Tinkamai atliktas kokybinis tyrimas papildo ir gali suteikti reikšmę gautiems kiekybiniam duomenims (Shank, 2006). Tai gali sustiprinti ar išsamiau pagrįsti nustatytus ryšius, atrasti naujus, kokybiniu metodu atskleidžiamas labiau asmenišką patyrimas.

Mūsų tyrime kokybinė metodikos dalis, galima sakyti, yra žvalgomojo pobūdžio. Antrosios politinių represijų kartos fenomenas Lietuvoje nėra išsamiai tyrinėtąs, todėl mums buvo svarbu gauti duomenų pradinėms išvargoms. Tiek kiekybinėje, tiek kokybinėje tyrimo dalyje panaudoti visų tiriamųjų duomenys. Tokiu būdu išvengiama tendencingo, šališko tiriamųjų atrinkimo kokybinei tyrimo daliai, pasitaikančio studijose (Cresswell, Zhang, 2009).

Taigi mūsų tyrimo modelis susideda iš vienu metu surinktų kokybinių ir kiekybinių duomenų. Toks tyrimo dizainas yra taikomas traumų tyrimuose (Cresswell, Zhang, 2009). Kiekybinių ir kokybinių metodų derinimas neretai naudojamas ir antrosios kartos tyrimuose (pvz., Major, 1996; Bar-On ir kt., 1998b). Mūsų kokybinių ir kiekybinių tyrimo metodų derinimo schema pavaizduota 2.1 pav.:

2.1 pav. Kokybinių ir kiekybinių metodų derinimo schema atliekant sovietų ir nacių represuotųjų antrosios kartos tyrimą

2.2 Tyrimo dalyviai

Tyrimo dalyviai yra neklinikinė imtis. Visi tyrimo dalyviai buvo suskirstyti į tris grupes: išgyvenusiųjų politines represijas suaugę vaikai – antroji karta ir dvi palyginamosios grupės – nenukentėjusių nuo politinių represijų Lietuvoje suaugę vaikai ir nuo holokausto nukentėjusių suaugę vaikai. Kadangi turėjome retą galimybę palyginti gautus antrosios kartos atstovų rezultatus su jų tėvų rezultatais, į tyrimo duomenų analizę buvo įtraukti ir tėvų duomenys, surinkti ankstesniame tyrime (Kazlauskas, 2006). Visų tiriamųjų demografiniai duomenys pateikti 2.1 lentelėje.

2.2.1 Išgyvenusių politines represijas Lietuvoje suaugę vaikai

Tyrimo dalyvavo 145 išgyvenusių politines represijas Lietuvoje suaugę vaikai - sovietų ir nacių represuotųjų antrosios kartos atstovai. Tyrimo dalyvių atrankos kriterijai buvo šie: 1) tėvai, remiantis Lietuvos Respublikos įstatymu, yra oficialiai pripažinti nukentėjusiais nuo sovietinių politinių represijų (yra politiniai kaliniai ar tremtiniai); 2) tiriamieji nėra tiesiogiai nukentėję nuo politinių represijų; 3) jie yra pilnamečiai. Tyrimo dalyvavo 51 (35 %) vyras ir 94 (65 %) moterys (vidutinis amžius – 45 metai), dauguma iš jų (69 %) gyvena susituokę, turi aukštesnįjį arba aukštąjį išsilavinimą (81 %) (1 lent.).

90.3% tiriamųjų tėvai nukentėjo nuo sovietų represijų, 7.6% nukentėjo nuo sovietų ir nacių represijų ir 2 tiriamosios nurodė, kad jų tėtis buvo ištremtas į Vokietiją, t.y. nukentėjo nuo nacių represijų. Kad būtų patogiau ir siekiant atskirti šią grupę nuo holokausto antrosios kartos, visus 145 tiriamuosius apskritai toliau tekste vadinsime *represuotųjų antrąja karta*.

2.1 lentelė. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal lytį, amžių, išsilavinimą, šeiminę padėtį ir gyvenamąją vietą

Demografiniai kintamieji	Represuotųjų antroji karta <i>n</i> = 145	Nerepresuotųjų antroji karta <i>n</i> = 177	Holokausto antroji karta <i>n</i> = 66	Išgyvenusieji politines represijas <i>n</i> = 112
Lytis				
Moteris	94 (64,8%)	119 (67,2%)	28 (42,4%)	45 (40,2%)
Vyras	51 (35,2%)	58 (32,8%)	38 (57,6%)	67 (59,8%)
Vidutinis amžius	45 m. (6,72*)	44 m. (9,79*)	54 m. (8,00*)	73 m. (5,29*)
Išsilavinimas:				
Pradinis	1 (0,7%)	-	-	41 (36,6%)
Vidurinis	14 (9,7%)	12 (6,8%)	2 (3%)	38 (33,9%)
Profesinis/ aukštesnysis	52 (35,9%)	60 (34,9%)	10 (15,2%)	17 (15,2%)
Aukštasis	78 (53,8%)	105 (59,3%)	54 (81,8%)	16 (14,3%)
Šeiminė padėtis:				
Vedęs/ ištekęs/i	100 (69%)	123 (69,5%)	48 (72,7%)	82 (73,2%)
Išsiskyręs (-usi)	15 (10,3%)	24 (13,6%)	9 (13,6%)	2 (1,8%)
Gyvenantis neregistruotoje santuokoje	7 (4,8%)	5 (2,8%)	1 (1,5%)	-
Našlys (-ė)	4 (2,8%)	6 (3,4%)	3 (4,5%)	28 (25%)
Kita	19 (13,1%)	4 (2,3%)	5 (7,6%)	-
Gyvenamoji vieta:				
Vilnius	40 (27,6%)	53 (29,9%)	25 (37,9%)	17 (15,2%)
Didieji miestai	31 (21,4%)	48 (27,1%)	24 (36,4%)	38 (33,9%)
Kiti miestai	49 (33,8%)	42 (23,7%)	2 (3,0%)	-
Miesteliai, kaimai	22 (15,2%)	29 (16,4%)	-	56 (50%)
Užsienis	1 (0,7%)	-	10 (15,2%)	-
Nenurodė (kita)	2 (1,4%)	5 (2,8%)	5 (7,6%)	1 (0,9%)

Pastaba: * tiriamųjų amžiaus standartinis nuokrypis

Tėvų duomenys. Tyrimo dalyvių tėvai, t.y., politines represijas išgyvenusieji asmenys – tai asmenys, kurie oficialiai pripažinti nukentėjusiais pagal „Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939 - 1990 m. okupacijų, teisinio statuso įstatymą“ (Valstybės žinios, 1997). Nukentėjusiais įvardinami asmenys, kurie „1) okupacinių režimų buvo įkalinti, ištremti, nutremti arba kuriems dėl politinių ar kilmės motyvų kitokiais būdais buvo atimta laisvė; 2) okupacijų metais dėl okupacinio

režimo represinių ir kitų struktūrų bei okupavusių valstybių slaptųjų tarnybų veiksmų yra suluošinti, praradę sveikatą ar turta; 3) prievarta paimti į okupavusių valstybių karinius dalinius arba priverstiniais darbams; 4) persekioti dėl politinių motyvų; 5) dėl politinių ar kilmės motyvų negalėjo įgyti mokslo cenzos arba dirbti pagal specialybę; 6) dėl okupacinių režimų struktūrų veiksmų patyrė kitokią žalą“. Nukentėję nuo okupacinių režimų asmenys dalyvavo „Politinių represijų ilgalaikių psichologinių pasekmių“ tyrime (Kazlauskas, 2006). Daugumą sudaro dvi nukentėjusiųjų grupės: tremtiniai ir politiniai kaliniai.

Šiame tyrime į duomenų analizę buvo įtraukti duomenys tų pirmosios kartos tiriamųjų, kurių vaikai, t.y. antroji karta, sutiko dalyvauti tyrime. Iš viso panaudoti 112 tiriamųjų duomenys. Taigi tyrime analizuojami 112 šeimų rezultatai. Iš 22 šeimų buvo po 2, 3 ir vienu atveju 5 vaikus (brolius, seseris).

2.2.2 Palyginamosios grupės

Tyrime dalyvavo dvi palyginamosios grupės – tai asmenys, kurių tėvai nebuvo represuoti (*nerepresuotųjų antroji karta*), ir nuo nacių vykdyto holokausto nukentėjusių asmenų suaugę vaikai (*holokausto antroji karta*).

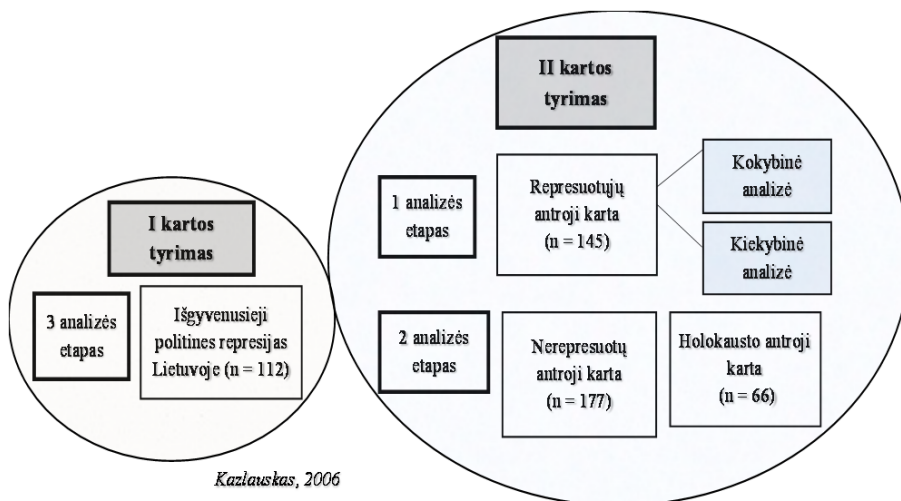
Nerepresuotų asmenų antrosios kartos grupė surinkta palyginamajai analizei su represuotųjų antrąja karta. Ją sudarė 177 tiriamieji. Atrankos kriterijai buvo šie: 1) pagal demografinius kintamuosius atitinka sovietų represuotųjų antrosios kartos atstovus; 2) tėvai nėra tiesiogiai nukentėję nuo politinių represijų ir neturi oficialiai pripažinto nukentėjusiojo nuo represijų statuso; 3) tiriamieji nėra tiesiogiai nukentėję nuo politinių represijų; 4) jie yra pilnamečiai.

Nerepresuotų asmenų antrosios kartos grupė pagal amžių, gyvenamą vietą, išsilavinimą ir šeiminių padėčių buvo suderinta su sovietų represuotųjų antrąja karta. Be abejo, okupacinio režimo sąlygos palietė kiekvieną.

Galima teigti, kad visi Lietuvos gyventojai jautė sovietinio režimo poveikį savo gyvenimui. Kita vertus, nustatyta, kad tiesiogiai nuo politinių represijų nukentėjusių asmenų savijauta vis dėlto yra prastesnė, palyginus su represijų neišgyvenusiais (Kazlauskas, 2006). Todėl manome, kad prasminga išskirti tokias dvi antrosios kartos grupes.

Mūsų tyrime taip pat dalyvavo 66 holokausto antrosios kartos atstovai. Pagrindiniai tyrimo dalyvių atrankos kriterijai buvo šie: 1) žydų tautybės atstovai; 2) tėvai nukentėjo nuo Lietuvoje vykdyto holokausto; 3) tiriamieji nėra tiesiogiai nukentėję nuo holokausto; 4) jie yra pilnamečiai. Holokausto antrosios kartos atstovus galima suskirstyti į dvi grupes: asmenis, kurių tėvai karo metu buvo gete, koncentracijos stovyklose ar slapstėsi, ir asmenis, kurių tėvai buvo pabėgėliai, evakuoti į Rusiją. Kaip jau minėta, Lietuva nukentėjo nuo dviejų totalitarinių režimų, sovietinio ir nacistinio, todėl tikslinga įvertinti abiejų režimų ilgalaikį tarpgeneracinį poveikį.

Visi mūsų tyrimo dalyviai ir analizės eiga pateikti 2.2 pav. Palyginimui tarp kartų naudoti ankstesniame tyrime (Kazlauskas, 2006) surinkti išgyvenusiujų politines represijas duomenys.

2.2 pav. Tiriamųjų grupės ir rezultatų analizės eiga

2.3 Tyrimo metodai

Visi tiriamieji pildė popierines anketas. Anketos pirmą lapą sudarė informacija apie tyrimą, tyrėjų kontaktai ir asmens sutikimas dalyvauti tyrime. Toliau anketoje buvo prašoma nurodyti demografinius duomenis, atsakyti į klausimus apie sovietų ir nacių totalitarinių režimų pasekmes jų šeimai, užpildyti klausimynus, skirtus įvertinti trauminę patirtį, potraumines reakcijas, nevirties lygį, vidinės darnos jausmą. Prie kiekvienos metodikos buvo nurodytos instrukcijos, kaip ją pildyti. Nuo sovietų represijų nukentėjusiųjų antroji karta buvo paprašyta atsakyti į atvirus klausimus apie jų tėvų patirtas politines represijas.

Demografiniai duomenys. Tiriamųjų buvo prašoma nurodyti gimimo metus, gyvenamąją vietą, lytį, šeiminę padėtį, išsilavinimą ir kita.

Klausimai apie tėvų patirtas politines represijas. Anketoje buvo prašoma nurodyti, kuris iš tėvų buvo tremtinys, politinis kalnys ar kitaip nukentėjo nuo politinių represijų. Išgyvenusiujų politines represijas antrosios kartos asmenų buvo prašoma trumpai apibūdinti kaip šeima nukentėjo nuo politinių represijų ir atsakyti į tokius klausimus:

1. *Kada ir kaip sužinojote apie tai, kad Jūsų tėvai (mama/tėvas) buvo tremtyje/lageryje?*
2. *Kaip dažnai su tėvais (mama/tėvu) kalbėdavotės apie jų gyvenimą tremtyje/lageryje? (vertinama 5 balų Likerto skalėje)*
3. *Kokie tai būdavo pokalbiai ir kaip jie Jus veikdavo?*
4. *Kaip Jūs manote, kaip represijos paveikė Jūsų tėvus (mama/tėva) ir kaip jie tai ištvėrė?*
5. *Kaip manote, kokios įtakos tai, kad Jūsų tėvai (mama/tėvas) patyrė politines represijas, turėjo Jūsų gyvenimui, charakteriui ir pan.? Kokių dėl to patyrėte sunkumų ar apribojimų?*

Klausimas, kaip dažnai su tėvais kalbėdavo apie jų gyvenimą tremtyje/lageryje, buvo pateiktas tiek sovietų, tiek holokausto antrosios kartos grupėms.

Dabartinės psichinės sveikatos vertinimas. *Trauminės patirties vertinimas.* Tiriamųjų trauminio patyrimui įvertinti buvo naudojamas Harvardo traumos klausimyno (Harvard Trauma Questionnaire, HTQ) įvykių sąrašas, sudarytas iš 23 potencialiai traumuojančių įvykių (Mollica ir kt., 1992; lietuviška versija: Kazlauskas, Gailienė, 2005; Domanskaite-Gota ir kt., 2009). Tiriamieji buvo prašomi nurodyti tuos įvykius, kuriuos patyrė patys arba kurių buvo liudininkai arba juos patyrė artimieji, nurodant, kuriuos iš pateiktų įvykių yra patyrę per pastaruosius metus. Originalios klausimyno versijos patikimumas ir validumas yra tinkami (test-retest $r = .89$, Cronbach's alpha $.90$), kiti tyrimai taip pat patvirtina išorinį teiginių validumą (Elklit, 2002; Bødvarsdóttir, Elklit, 2007).

Potrauminių reakcijų vertinimas. Potrauminių tiriamųjų reakcijų įvertinimui buvo naudotos dvi metodikos: įvykio poveikio skalė – revizuota (Impact of Event Scale – Revised, IES-R) ir Traumos simptomų klausimynas – 35 (Trauma Symptom Questionnaire, TSC-35).

Įvykio poveikio skalė – revizuota (IES-R) yra plačiai naudojama metodika (Joseph, 2000), skirta matuoti potrauminių reakcijų intensyvumą per pastarąją savaitę. Originalios skalės autoriai yra Horowitz ir kolegės (Horowitz ir kt., 1979). Šiame darbe naudota revizuota skalės versija (Weiss, Marmar, 1996; lietuviška versija: Kazlauskas, 2001). Įvykio poveikio skalę sudaro 22 teiginiai, kiekvienas teiginys vertinamas 5 balų Likerto skalėje. Bendras skalės balas suskaičiuojamas sudėjus visus balus. Ši metodika taip pat leidžia suskaičiuoti trijų subskalių įverčius: įkyrumai (invazija) (teiginiai 1, 2, 3, 6, 9, 14, 16, 20), padidėjęs dirglumas (teiginiai 4, 10, 15, 18, 19, 21) ir vengimas (5, 7, 8, 11, 12, 13, 17, 22). Lietuviškos metodikos Cronbach alpha lygi $0.82 - 0.88$, visos IES-R 0.93 (Kazlauskas ir kt., 2006). Pasak lietuviškos versijos autorių, metodika yra parengta taikyti Lietuvoje. Šio tyrimo Cronbach alpha 0.94 .

Traumos simptomai taip pat buvo vertinti Traumos simptomų klausimynu – 35 (TSC-35) (Briere, Runtz, 1989; lietuviška versija: Gailienė, Kazlauskas, 2004; Kazlauskas, 2006) TSC-35 yra revizuota ir papildyta originalios, 33 teiginių, (Briere, Runtz, 1989) skalės versija. Šis klausimynas matuoja disociaciją, nerimą, somatizaciją, tarpasmeninius, miego sunkumus, depresiją. Šis klausimynas vertina ilgesnį laikotarpį - tiriamieji buvo prašomi nurodyti tuos sunkumus, kuriuos patyrė per pastaruosius 2 mėnesius. Klausimynas, naudotas įvairiose studijose, yra validus ir patikimas (Briere, Runtz, 1989; Gold ir kt., 1994). Lietuviškos versijos psichometrinės charakteristikos taip pat yra pakankamos – visos skalės Cronbach alpha 0.87 (Kazlauskas, 2006). Šio tyrimo Cronbach alpha 0.85.

Nevilties lygio vertinimas. Nevilties lygis vertintas naudojant Becko nevilties skalę (Beck Hopelessness Scale, BHS) (Beck ir kt., 1974, lietuviška versija: Skruibis ir kt., 2008). BHS lietuviškos versijos psichometrinės savybės yra pakankamos: Kuder-Richardson 20 = .78 (Skruibis ir kt., 2008). Šiame tyrime Cronbach alpha 0.97. Skalę sudaro 20 teiginių, vertinančių tiriamųjų praėjusios savaitės, įskaitant tyrimo dieną, požiūrį į dabartinę gyvenimo situaciją ir ateitį. Kiekvienas tiriamasis turi pasirinkti vieną iš dviejų galimų atsakymo variantų: „Taip“, jei sutinka su teiginiu, arba „Ne“, jei nesutinka su teiginiu. Nevilties įvertį sudaro atitinkama visų 20 teiginių balų suma.

Becko nevilties skalė matuoja neigiamus lūkesčius ateities atžvilgiu. Ši skalė leidžia patikimai prognozuoti savižudybės riziką (Beck, Steer, 1988; Beck ir kt., 1989).

Vidinės darnos jausmo vertinimas. (Antonovsky, 1987; lietuviška versija: Žaržojutė, 2004). Vidinės darnos skalę (Sense of Coherence Scale, SOC) sudaro 13 teiginių, kur kiekvienas teiginys vertinamas 5 balų Likerto skalėje (nuo 1 iki 5). SOC skirta įvertinti globalias nuostatas apie pasaulį ir apima tris komponentus: pasaulio suprantamumą, valdomumą ir

prasmingumą. Angliškos skalės versijos Cronbach alpha svyruoja nuo 0.70 iki 0.92 (Eriksson, Lindström, 2005). Šio tyrimo Cronbach alpha 0.68.

Sveikata. Sveikatos vertinimas buvo atliktas tik išgyvenusiųjų represijas imtyje (Kazlauskas, 2006). Subjektyvi sveikata vertinta 3 balų Likerto skalėje, kur „1“ reiškia „Gera“, „2“ „Vidutiniška“, „3“ „Bloga“. Taip pat buvo klausta, ar sveikata prasta dėl patirtų politinių represijų, galimi atsakymai: „Taip“, „Ne“, „Nežinau“.

2.4 Tyrimo eiga

Šis tyrimas yra dalis traumų psichologijos mokslinių tyrimų projekto, vykdomo VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedroje nuo 2000 m.

Tyrimas buvo atliekamas keliais etapais.

2000 – 2005 m. buvo vykdomas bendras Vilniaus universiteto mokslininkų ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro projektas. Projekto vadove buvo prof. D.Gailienė, projekto finansinis rėmėjas buvo projekto partneris. Šio projekto tikslas buvo įvertinti ilgalaikį politinių represijų poveikį. Gauti rezultatai apibendrinti daktaro disertacijoje „Politinių represijų ilgalaikės psichologinės pasekmės (Kazlauskas, 2006).

2007 m. Vilniaus universiteto Traumų psichologijos mokslininkų grupė vykdė projektą "Psichologinių traumų tarpgeneraciniai padariniai visuomeninių transformacijų kontekste". Projektą rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas (Sut. Nr. T-06/07). Projekto vadovė prof. D. Gailienė. Projekto pagrindinis tikslas buvo įvertinti ilgalaikio traumavimo, patirto sovietų represijų metu, psichologinius padarinius šeimai – surinkti antrosios kartos, kurių tėvai apklausti pirmojo tyrimo metu, duomenys. Pirmiausia telefonu buvo susisiepta su tėvais, kurie dalyvavo pirmajame tyrime, paaiškinti tolesnio tyrimo tikslai ir paprašyta jų suaugusių vaikų kontaktų. Tuomet telefonu buvo susisiepta su antrosios kartos atstovais, jie

informuoti apie atliekamą tyrimą ir paprašyti sutikimo jame dalyvauti. Sutikusiems asmenims paštu išsiųstos tyrimo anketos. Tiriamiesiems buvo išsiųstas kreipimosi tekstas, tyrimo anketos ir papildomas vokas su atgaliniu tyrėjų adresu ir pašto ženklu. Užpildytas anketas atsiuntė 48.3% tiriamųjų, sutikusiujų paštu gauti tyrimo klausimynus. Nors sutikusiu dalyvauti tyrime procentas nėra didelis, bet traumų psichologijos tyrimuose tai yra dažnas atvejis. Pavyzdžiui, Lichtman (1984) tyrime paštu siųstą klausimyną grąžino apie trečdalis pakviestųjų dalyvauti tyrime. Latvijos tremtinių tyrime sugrižo 24% paštu išsiųstų anketų (Vidnere, Nucho, 1996).

Nuo 2008 m. disertacijos autorė įsijungė į antrosios kartos tyrimą – duomenų rinkimą ir analizę. 2009 m. buvo surinkti Lietuvoje gyvenusių holokausto aukų antrosios kartos duomenys. Šis duomenų rinkimas buvo Vilniaus universiteto mokslininkų grupės projekto "Totalitarizmo tarpgeneracinių padarinių psichologinė analizė" dalis (2009). Projektą rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas (Sut. Nr. T-13/09), projekto vadovė prof. D. Gailienė. Lietuvoje šiuo metu žydų populiacija yra nedidelė (apie 3000 žmonių). Tiriamieji buvo ieškomi bendradarbiaujant su Lietuvos žydų bendruomene, pasiremiant Lietuvos žydų bendruomenėje veikiančios buvusių geto ir konclagerių kalinių organizacijos sąrašais, socialinio centro sąrašais, regioninių žydų bendruomenių narių sąrašais. Tokiu būdu buvo surasti kontaktai ir telefonu buvo susisiepta su Lietuvoje gyvenančiais ir nuo holokausto nukentėjusiais asmenimis. Jiems buvo paaiškinti tyrimo tikslai ir paprašyta jų vaikų kontaktų. Tuomet telefonu buvo susisiepta su holokausto antrosios kartos atstovais, jie informuoti apie atliekamą tyrimą ir paprašyti sutikimo jame dalyvauti. Taip pat buvo susisiepta su dalimi tiriamųjų, šiuo metu gyvenančių Izraelyje. Sutikusiems asmenims paštu išsiųstos tyrimo anketos. Tiriamiesiems buvo išsiųstas kreipimosi tekstas, tyrimo anketos ir papildomas vokas su atgaliniu tyrėjų adresu ir pašto ženklu.

Gautos visų tyrimo grupių anketos disertacijos autorės buvo peržiūrėtos, siekiant, kad į atitinkamas grupes patektų tik pagal atrankos

kriterijus apibrėžti tyrimo dalyviai. Iš antrosios kartos imties pašalinti tie tiriamieji, kurie patys nukentėjo nuo sovietų ar nacių vykdytų represijų (buvo ištremiti, gimė tremtyje, nukentėjo nuo holokausto ir pan.). Iš nenukentėjusių antrosios kartos grupės pašalinti tie tyrimo dalyviai, kurie nurodė, kad jų tėvai arba jie patys tiesiogiai nukentėjo nuo Lietuvoje vykdytų okupacinių režimų represijų (buvo politiniai kaliniai, tremtiniai ar pan.).

Siekiant išvengti atsitiktinių klaidų suvedant tyrimo duomenis į SPSS statistinę programą, buvo sukurta specialiai SPSS pritaikyta Data Entry duomenų suvedimo sistema ir duomenų suvedimo aprašas. Suvedant tiriamųjų atsakymus šioje sistemoje galima buvo rinktis tik iš tų atsakymo variantų, kurie buvo iš anksto numatyti pagal tyrimo anketą, ir neleidžiama daryti atsitiktinių klaidų.

2.5 Duomenų apdorojimas

2.5.1 Kokybinių duomenų analizė

Gauti represuotųjų antrosios kartos atsakymai į atvirus klausimus apie tėvų patirtas politines represijas ir jų poveikį buvo analizuojami remiantis teminės analizės metodu (Boyatzis, 1998; Braun, Clarke, 2006). Teminę analizę sudarė tokie žingsniai:

1. Du ekspertai (disertacijos autorė ir klinikinė psichologė¹) susipažino su duomenimis – keletą kartų individualiai skaitė tiriamųjų atsakymus į anketoje pateiktus klausimus. Šiame etape buvo siekiama susidaryti pirmą išpūdį apie turimus duomenis, atsakymuose pateikiamą prasmę, iškelti pirmines idėjas apie galimas atsakymuose pasitaikančias temas.

2. Susipažinus su tiriamųjų atsakymais ir iškėlus pradines idėjas, buvo pereita prie kodų kūrimo. Kiekvienas atsakymas buvo analizuojamas

¹ Dėkojame Viltei Striūkienei už pagalbą.

ir apibendrinamas, išskiriant atsakyme esančią prasmę – taip sukurti pradiniai kodai. Visi duomenys buvo analizuojami grupuojant juos pagal prasmę. Individualiai sukodavus visus atsakymus, ekspertės aptarė nesutampančius pradinius kodus, bendru sutarimu suradamos tinkamą pradinį kodą, ir įvedė bendresnius kodus – platesnes temas.

3. Šios platesnės temos, kodai, buvo apibendrinti ir sujungti į grupes. Buvo įvardinti apjungtų į grupes kodų pavadinimai ir sukurta kodavimo sistema. Kuriant kodavimo sistemą buvo vis grįžtama prie duomenų ir lyginama, ar išskirti kodai atitinka tiriamųjų atsakymus. Kodavimo sistemą sudarė 9 pagrindinės temos ir jų potemės.

4. Tiriamųjų atsakymai buvo sukoduoti pagal sudarytą temų sistemą.

5. Buvo peržiūrėti nesutampantys ekspertų vertinimai, atsakymai buvo galutinai priskirti vienai iš labiausiai tinkančių kategorijų.

Pagrindinių temų išskyrimą įtakojo anketoje užduodami atviri klausimai. Teminės analizės būdu išskirtos 9 pagrindinės temos yra: laikas, kada sužinojo apie tėvų represijas, informavimo šaltinis, iš kurio sužinojo apie tėvų represijas, represijų temos šeimoje ypatumai, pokalbių apie represijas poveikis, pokalbių apie represijas pobūdis, represijų poveikio tėvams vertinimas, tėvų taikyti represijų įveikos būdai, dėl tėvų represijų antrosios kartos patirti sunkumai ir apribojimai, tėvų represijų poveikis antrajai kartai. Šių pagrindinių temų potemės buvo išskirtos induktyviuoju būdu, t. y. remiantis surinktais duomenimis ir nesilaikant išankstinių teorinių prielaidų.

Teminėje analizėje, kalbant apie gautų temų psichometrines charakteristikas, išskiriamas vertinimo patikimumas – tai yra, kiek sutampa atskirų vertintojų išskirtos temos (Boyatzis, 1998). Taigi teminės analizės patikimumą ir rezultatų validumą gali užtikrinti kelių ekspertų vertinimas koduojant duomenis. Mūsų darbe dvigubas kodavimas buvo panaudotas tiek sukuriant kodavimo sistemą, tiek sukoduojant duomenis. Toliau rezultatų dalyje bus pateiktos vertintojų išskirtos temos. Siekiant išvengti

netikslumų ir patikimumo problemų, bendrai nebuvo skaičiuojama kokybinių duomenų kiekybinė išraiška, tai yra, kiek kartų išskirta tema paminėta tiriamųjų atsakymuose. Kartais pateikiama temos pasikartojimo dažnumas nebūtinai atspindi visą imtį.

2.5.2 Kiekybinių duomenų analizė

Kiekybiniai tyrimo duomenys apdoroti naudojant statistinę duomenų analizės programą SPSS. Taikyti kriterijai: Stjudento t kriterijus, ANOVA, Pirsono (Spirmeno) koreliacija, regresija, daugialypė regresija, Kolmogorov-Smirnov testas.

Siekiant nustatyti tarpgeneracinius veiksnius buvo atlikta tako analizė (SEM) su Mplus 5.0 statistine modeliavimo programa (Muthén, Muthén, 2006). Tako analizė turi kelis privalumus: leidžia vienu metu įvertinti kelis regresijos modelius, parodo, kuris modelis geriausiai tinka turimiems duomenims. Šiame duomenų apdorojimo etape buvo panaudoti politinių represuotųjų antrosios kartos ir jų tėvų, patyrusių politines represijas, duomenys. Gauti rezultatai apibendrinti modelyje.

Tikrinant, ar Tako modelis gerai tinka turimiems duomenims, dažniausiai taikomas Chi kvadrato kriterijus (Raykov, Marcoulides, 2006). Gerai, kai p reikšmė didesnė už 0.05. Modelis taip pat buvo tikrintas naudojant CFI (Comparative Fit Index; Bentler, 1990), RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation; Browne, Cudeck, 1993) ir TLI (Tucker-Lewis Index; Tucker, Lewis, 1973) rodiklius. Modelis gerai tinka, kai CFI ir TLI reikšmės didesnės nei 0.95 (Hu, Bentler, 1998), RMSEA reikšmė mažesnė už 0.05 rodo gerą modelio atitikimą duomenims (Browne, Cudeck, 1993).

REZULTATAI

3.1 Tėvų politinių represijų ir jų poveikio vertinimas

3.1.1 Komunikacija apie patirtas politines represijas: represijų faktas, komunikacijos dažnumas, represijų tema šeimoje

Tiriamųjų buvo paprašyta nurodyti, koku būdu tėvas ir mama patyrė politines represijas. Duomenys pateikti 3.1 lentelėje.

3.1 lentelė. Represuotųjų antrosios kartos tėvų represijų patyrimas

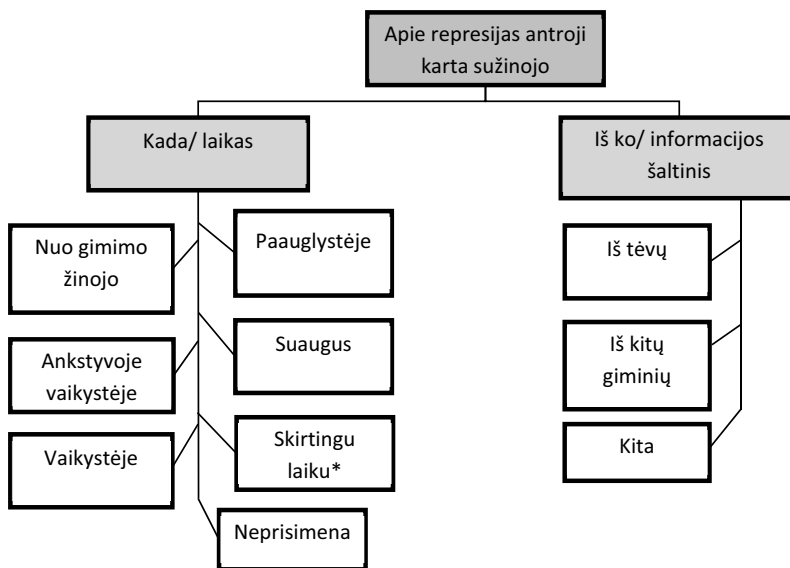
Nukentėjo:	Tėvas (N = 145) <i>n (%)</i>	Mama (N = 145) <i>n (%)</i>
Tremtinys	25 (17.2)	53 (26.3)
Politinis kalinys	93 (64.1)	26 (17.9)
Kitaip nukentėjo	6 (4.1)	12 (8.3)
Nenukentėjo	18 (12.4)	51 (35.2)
Neatsakė	3 (2.1)	3 (2.1)

Iš lentelės matome, kad dažniausiai tėvai buvo politiniai kaliniai (64.1%), motinos – tremtinės (26.3%). 70 šio tyrimo dalyvių, represuotųjų antrosios kartos atstovų, nuo politinių represijų nukentėjo abu tėvai, kitų tiriamųjų nukentėjo vien tėvas arba mama. Toliau buvo užduodami atviri klausimai, atsakymai į juos buvo analizuoti remiantis teminės analizės metodu.

Tiriamųjų buvo klausama, kada ir iš ko jie sužinojo apie tėvų represijų patyrimą. Tiriamųjų atsakymai pasiskirstė taip (3.1 pav.): didžioji dalis ($n = 92$) apie tėvų įkalinimą ar buvimą tremtyje sužinojo vaikystėje: žinojo nuo gimimo („*Man atrodo, kad aš apie tai žinojau visada.*“), sužinojo anksti vaikystėje („*Tai sužinojau ankstyvoje vaikystėje.*“), vaikystėje („*Tiksliai nežinau kada – žinojau visada (nuo vaikystės) – tai nebuvo paslaptis šeimoje.*“). Kita dalis tiriamųjų represijų faktą sužinojo

būdami vyresni: paauglystėje ($n = 20$), suaugus ($n = 8$) (*„Prasidėjus Atgimimui, apytiksliai 1988 m.“*, *„Tėtis papasakojo pats, tai atsitiko, kai man buvo jau 18 m.“*). Kai kuriais atvejais tiriamieji skirtingu laiku sužinodavo apie tėvų represijas: pirma apie vieno iš tėvų, po to apie kito iš tėvų patyrimą, arba skirtingu laiku sužinodavo, kad vienas iš tėvų buvo ir tremtyje, ir lageryje (*„Kad tėvai buvo tremtyje žinojau vaikystės, o kad tėtis buvo lageryje – sužinojau gal 18 metų.“*). Kai kurie antrosios kartos atstovai neprisiminė, kada sužinojo apie šį tėvų patyrimą.

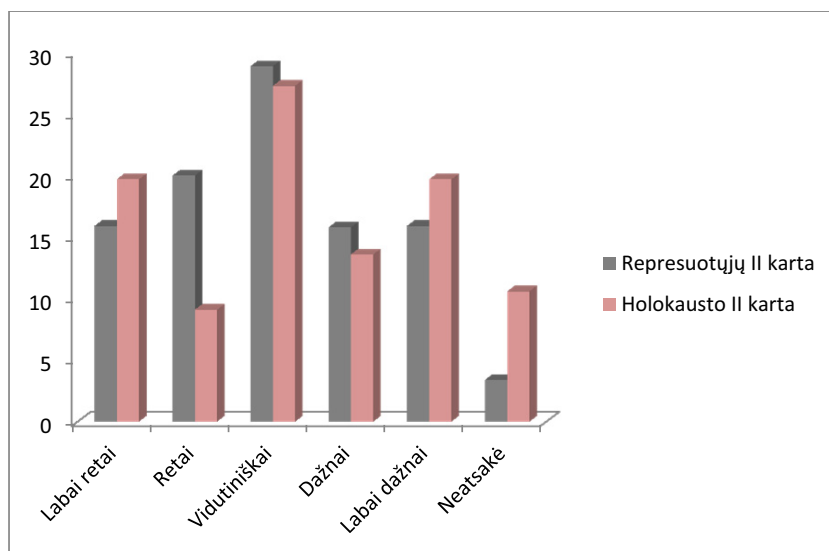
Apie represijų faktą tiriamieji sužinodavo iš tėvų ($n = 95$) (*„Apskritai buvo kalbama šeimoje – pasakodavo tėvai – taigi žinojau nuo ankstyvos vaikystės.“*) arba kitų giminių (*„Tikriausiai iš pokalbių su giminėmis pas senelius, tetą.“*). Kai kuriais atvejais – iš kitų informacijos šaltinių (*„Paauglystės metais, tvarkant šeimos asmeninius dokumentus radom pažymą apie tėvo kalėjimą...“*).

3.1 pav. Laikas, kada ir informacijos šaltinis, iš kur antroji karta sužinojo apie tėvų patirtas represijas.

Pastaba: * - tiriamieji skirtingu laiku sužinojo apie tėvo ir mamos represijų patyrimą arba skirtingu laiku sužinojo apie vieno iš tėvų buvimą tremtyje ir kitu metu apie buvimą lageryje

5 balų Likerto skalėje antrosios kartos atstovai nurodė, kaip dažnai jie su tėvais (mama/tėvu) kalbėdavo apie tėvų gyvenimą tremtyje/lageryje. Šis klausimas buvo užduotas ir palyginamajai, holokausto antrosios kartos, grupei. Gauti rezultatai pateikti 3.2 paveiksle.

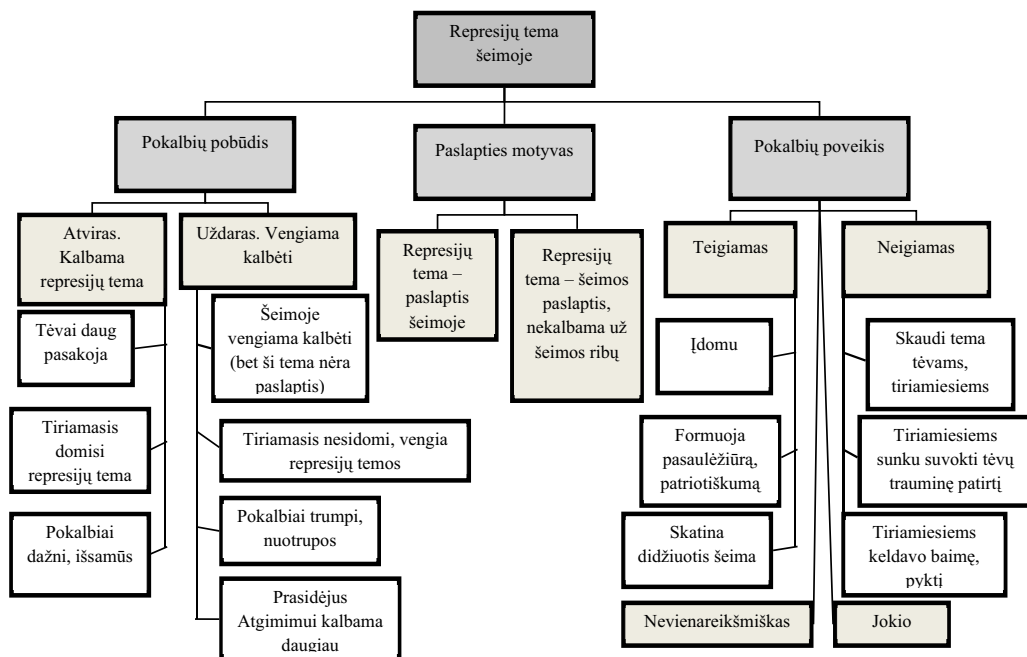
3.2 pav. Kaip dažnai (%) represuotųjų ir holokausto antrosios kartos atstovai kalbėdavo su tėvais apie tėvų gyvenimą tremtyje/lageryje

Dauguma represuotųjų antrosios kartos atstovų nurodė, kad apie tėvų patirtas represijas kalbėdavo vidutiniškai dažnai (28.9%). Maždaug trečdalis tiriamųjų (35.9%) apie tai kalbėdavo retai arba labai retai, likusi dalis (31.7%) – dažnai arba labai dažnai.

Trečdalis (27.3%) holokausto antrosios kartos atstovų su savo tėvais apie represijų patyrimą kalbėdavo vidutiniškai dažnai. Labai retai arba retai tokie pokalbiai vykdavo taip pat maždaug trečdalyje šeimų (28.8%). Likusioje dalyje šeimų (33.3%) tokie pokalbiai buvo dažni arba labai dažni.

Taigi pokalbių dažnumas tiek sovietų, tiek nacių represijų paliestose šeimose pasiskirstęs santykinai vienodai.

Sukoduoti represuotųjų antrosios kartos atsakymai į atvirus klausimus apie represijų temą šeimoje pavaizduoti paveiksle 3.3 pav.).

3.3 pav. Teminė analizė: sovietinių represijų tema šeimoje

Atsakymuose apie pokalbius represijų tema šeimoje galima išskirti tris atskiras dalis: pokalbių pobūdis, paslapties motyvas ir pokalbių poveikis. Pokalbių pobūdis reiškia represijų temos atvirumą. Kai kuriose šeimose pokalbiai represijų tema buvo atviri, tėvai pasakodavo apie savo patyrimą („Tėvas mėgdavo pasakoti apie savo gyvenimo faktus...“, „Mano tėvai to niekada neslėpė. Šeimoje buvo dažnai kalbama apie tai.“), antroji karta domėjosi šia tema („Būdavo labai įdomu sužinoti daugiau apie savo tėvų ir protėvių gyvenimą...“), pokalbiai būdavo dažni, išsamūs („Pokalbiai buvo atviri. Labai daug pasakodavo, kaip buvo sunku išgyventi.“). Kitose šeimose tėvai vengdavo šios temos („Kalbėdavo apie mamos gyvenimą tremtyje tikrai retai. „Sovietiniais“ laikais, visi vengdavo apie tai kalbėti.“,

„Su tėvais pokalbių apie jų gyvenimą kalėjimuose ir lageriuose beveik nebuvo.“), vaikai nesidomėdavo, vengė šių pokalbių („Dažniausiai tėtė apsiverkdavo, todėl pasakojimai mane veikdavo ir dabar veikia neigiamai. Aš jų vengiu.“), kartais represijų tema buvo paliečiama tik epizodiškai, trumpai („Pokalbiai būdavo paviršutiniški, trumpi. Sunkiai suvokiami, negalėdavau suprasti kodėl taip atsitiko tėvukui, gaila, skaudu buvo klausantis.“). Reikšmingas pokalbių atvirumo ypatumas, tiesiogiai susijęs su politine santvarka – prasidėjus Atgimimui ir atkuriant Lietuvos nepriklausomybę, pokalbiai apie sovietų vykdytas represijas tavo atviresni („Kai man sukako 18 metų, tai jau buvo Lietuvos Atgimimo laikotarpis. Tuo metu mes žymiai dažniau ėmėme kalbėtis apie lageryje praleistus metus, apie vargus ir skriaudas kurias teko patirti mamai ir visai jos šeimai.“, „Apie tremtį ir lagerį tėvai pradėjo pasakoti maždaug prieš 20 metų.“, „Daugiau sužinojau atgimimo metais, anksčiau jie bijojo kalbėti, nes sakydavo, kad ir sienos girdi, taip buvo įsibaiminę“).

Kai kuriais atvejais vaikai visai nežinojo apie tėvų represijas iki Atgimimo laiku, prasidėjus nepriklausomybės atkūrimui Lietuvoje („Manau, kad žmonės buvo labai išgąsdinti ir laisva Lietuva tikėjo tik labai giliai širdyje. Todėl apie represijas papasakojo tik prasidėjus Atgimimui.“). Šioje vietoje išryškėja paslapties motyvas, būdingas represijas išgyvenusiujų šeimoms. Represijų slėpimas susijęs su pokalbių atvirumu, tačiau, mūsų nuomone, vertas išskyrimo, nes to nebuvo klausama anketoje ir vis dėlto didelė dalis tiriamųjų savo atsakymuose siejo represijas su paslaptimi sovietinės okupacijos metais. Paslaptis būdavo dvejopa: kartais tėvai slėpė savo patyrimą nuo antrosios kartos, vaikai vėlai tai sužinodavo ($n = 19$) („Sužinojau labai vėlai, mama slėpė. Parodydavo nuotraukas ir sakydavo, kad kada nors papasakos iš kur jos. Aš nesupratau, kodėl tokios gražios mamos nuotraukos ir neaišku iš kur. Smulkmenas sužinojau tik prasidėjus Atgimimui.“, „Tėvelis pradėjo pasakoti, kai grįžau iš armijos, tai buvo 1991 m. Anksčiau nepasakodavo, nes gal nenorėjo, kad sužinotų kiti ar panašiai.“). Kartais tai buvo šeimos paslaptis – slepiama nuo

aplinkinių, draudžiama pasakoti kitiems ($n = 18$) („*Vaikystėje tėvas kartais pasakodavo apie tremtį, ten patirtus sunkumus, darbus, apie šaltį ir nepriteklius. Tačiau griežtai liepdavo nieko nepasakoti draugams, mokytojams ir pažįstamiems. Tai buvo mūsų šeimos paslaptis.*“, „*Pokalbiai buvo atviri. Labai daug pasakodavo, kaip buvo sunku išgyventi. Bet ką kalbėdavome, visa tai turėjo išlikti paslapyje.*“, „*Vėliau, paauglystėje, tai tapo paslaptimi, kurią labai branginau, kaip savo tėvų, savo giminės išgyventą patirtį. Nedaug mano bendraamžių žinojo tokią istoriją, todėl jaučiausi už juos pranašesnė.*“).

Pokalbių poveikį galima suskirstyti į keturias grupes: pokalbiai veikdavo teigiamai, neigiamai, nevienareikšmiškai arba neturėjo jokio poveikio antrajai kartai. Teigiamas pokalbių poveikis pasižymėjo tuo, kad buvo įdomu klausytis („*Iš tikrųjų tai būdavo įdomu, bent jau mama sugebėdavo taip pakreipti savo pasakojimą.*“), formavo pasaulėžiūrą, skatino patriotiškumą („*...namuose buvo labai juntamas antisovietinis nusiteikimas, ypač tėvo. Tai, turbūt, formavo ir mūsų – vaikų – pasaulėžiūrą.*“, „*Manau, kad tėvų pasakojimai, jų teigiamos vertybinės orientacijos labiausiai ir formavo mano pačios nuostatas, pasaulėžiūrą.*“, „*Jau subrendus ir išgirdus visus praeityje patirtus išgyvenimus suformavo patriotizmo jausmą tėvynei.*“), kėlė pasididžiavimą tėvais („*Šių pokalbių klausytis būdavo įdomu. Šie pokalbiai dabar ir anksčiau veikė patriotiškai, už tai aš tėvuką labai gerbiu, kad jis buvo Lietuvos patriotas.*“, „*Manau, kad tokie pasakojimai ugdė pagarbą motinai.*“, „*Didžiuojuosi savo tėvais, jų stiprybe, mokėjimu mylėti gyvenimą, vienas kitą.*“). Neigiamas pokalbių poveikis reiškė, kad tai buvo skaudi tema tėvams ir vaikams („*Mamytė ramiai apie tai negalėdavo kalbėti, ji visada susigraudindavo ir verkėdavo, tai vaikystėje labai dažnai ją ramindami verkėdavome ir mes abu su broliu.*“, „*Manau, kad jam kalbėtis apie laiką praleistą tremtyje buvo per sunku ir per skaudu.*“), sunku suvokti tėvų trauminį patyrimą („*Mane tie pokalbiai veikdavo labai sunkiai ir nesuvokiamai, arba kritiškai.*“, „*Pokalbiai būdavo labai liūdni ir nesuvokiami, nes negalima suprasti, kaip*

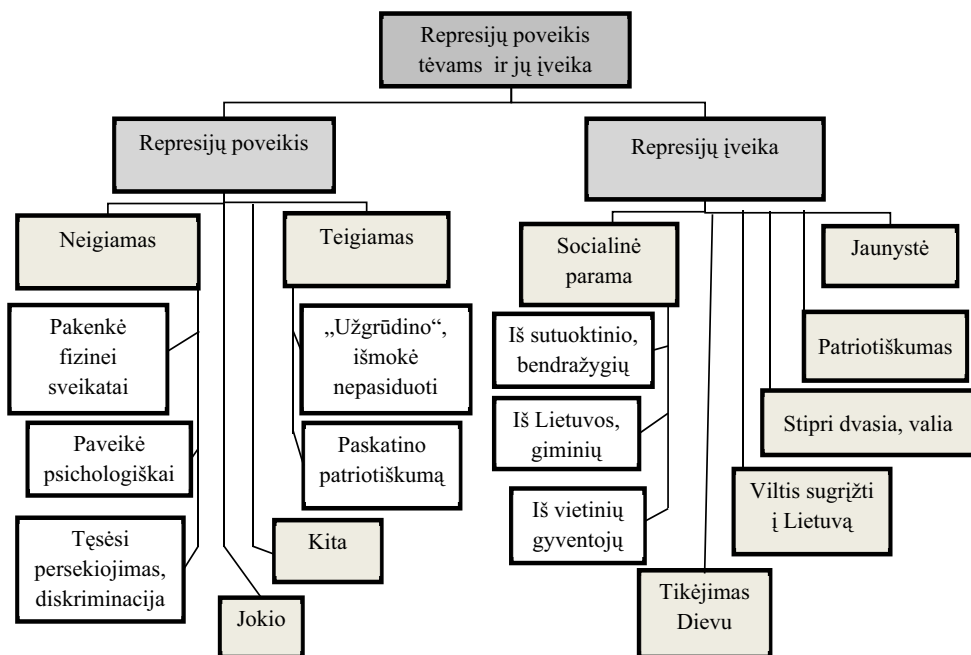
žmones ypač moteris engė neišsivaizduojamais sunkiais darbais, nežiūrint sunkių klimatinių sąlygų.“, „*Dabar dar vis pasikalbam tai viskas atrodo kitaip, protu nesuvokiama, kaip iš vis buvo galima išgyventi.*“), tyrimo dalyviams tokie pokalbiai keldavo baimę, pyktį („*Jaučiau pyktį, neapykantą, gailėstį. Tai, ką jaučia dauguma.*“). Kai kuriais atvejais pokalbiai buvo vertinami nevienareikšmiškai („*Gražių prisiminimų buvo nemažiau nei sunkių. Viskas jungėsi į vientisą paveikslą, kuriame buvo ir juodo, ir balto.*“). Vienu atveju tiriamasis nurodė, kad pokalbiai represijų tema niekaip jo neveikdavo.

3.1.2 Politinių represijų poveikis tėvams ir tėvų taikyti įveikos būdai

Antrosios kartos atstovų buvo klausama, kaip, jų nuomone, represijos paveikė tėvus ir kaip jie tai ištvėrė. Iš dalies toks retrospektyvus represijų poveikio matavimas gali atrodyti nepatikimas ir paveiktas suaugusių vaikų subjektyvių įsitikinimų. Tačiau yra duomenų, kad vertinant tėvų reakcijas antrosios kartos atstovai yra patikimi respondentai – jų tėvų vertinimai sutampa su psichikos sveikatos specialistų atliktais vertinimais (Yehuda ir kt., 2006). Taigi galima tikėtis, jog antrosios kartos atstovai pakankamai patikimai atspindėjo vertinamą poveikį ir įveiką, bent jau tą, kurį patyrė šeimoje, santykiyje su tėvais. Gauti rezultatai pateikti 3.4 pav.

Represijų poveikį tėvams, remiantis antrosios kartos atsakymais, suskirstėme į neigiamą ir teigiamą. Neigiamas represijų poveikis tėvams atspindi integracinį požiūrį į asmens sveikatą: neigiamai paveikė fizinę sveikatą („*Mama prarado sveikatą visam gyvenimui. Sunkiai dirbdama kentėjo nuo masės ligų ir negalavimų.*“, „*Lageryje tėvas vos išvengė bado mirties, o sveikatą susigadino negrįžtamai, todėl ir mirė sulaukęs vos 67m.*“), psichologinę sveikatą („*Taip pat represijos įvarė nuolatinę baimę – tėvas net buvo palikęs raštelį: „Jeigu mane kas nors nužudys, žinokit, kad tai KGB darbas.*“, „*Tėvai prarado sveikatą, visą gyvenimą bijojo. Sunkiai*

dirbo Šiaurėje, o grįžę į Lietuvą negalėjo pamiršti išgyvento siaubo.“), išgyvenusieji buvo toliau persekiojami ir diskriminuojami – neigiamas socialinis poveikis („Neigiamai paveikė, nuolat diskriminuojamas, jautė persekiojimą, negrįžtamai pakenkta sveikatai, nuolat kentė psichologinį ir fizinį smurtą, badą.“).

3.4 pav. Politinių represijų poveikis tėvams ir kaip tėvai represijas įveikė

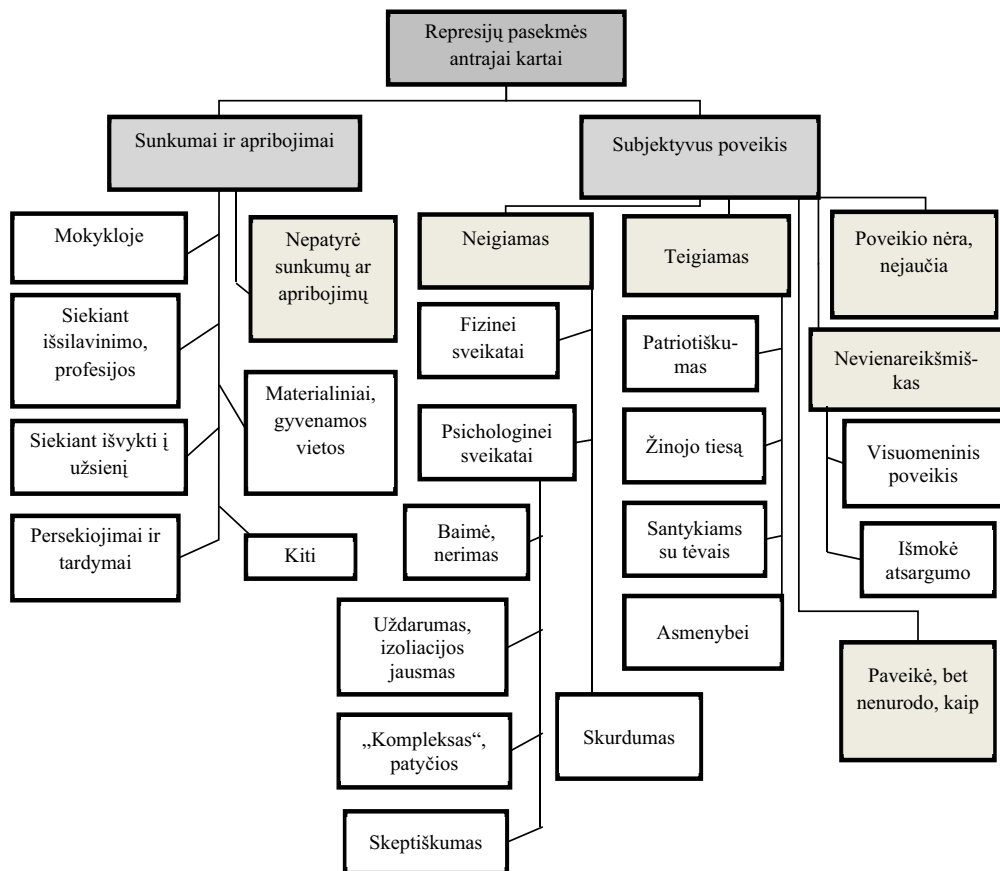
Nepaisant traumuojančio tremties ar lagerio patyrimo, kartais antroji karta įvardindavo ir pozityvias psichologines pasekmes tėvams. Teigiamas represijų poveikis susideda iš tokių veiksnių kaip nuostatos ir atsparumas („Manau represijos labai paveikė mano tėvų kaip asmenybių brendimą. Juos užgrūdino, suteikė drąsos ir padarė jautrius kitų nelaimei.“, „Manau, kad ta karta labai užgrūdinta ir stipri.“, „Sustiprino meilę Lietuvai, patriotiškumo jausmą.“). Taip pat buvo minimas ir neigiamas poveikis tėvams, pvz., sugadino tėvų jaunystę. Vis dėlto ne vieną kartą buvo

įvardinamas kompleksinis represijų poveikis tėvams („*Mūsų tėvus labai žiauriai paveikė, nes jie ten tolimoje šiaurėje – Vorkutoje paliko savo gražiausius metus, jaunystę, sveikatą, mėgstamus darbus...*“, „*Represijos atėmė iš mūsų tėvų visų pirma sveikatą, taip pat vaikystę ir jaunystę, normalų intelektualinį išsilavinimą, tobulėjimą ir mokslą. Grįžę į Lietuvą negalėjo joje gyventi, buvo varomi ir visaip elgiamasi.*“).

Tėvų taikyti įveikos mechanizmai, padėję jiems išgyventi sunkumus tremtyje ar lageryje, buvo suskirstyti į socialinę paramą, tikėjimą Dievu, viltį sugrįžti į Lietuvą, patriotiškumą, stiprią dvasią, valią ir jaunystę („*Ištvėrti padėjo tikėjimas į Dievą, Lietuvoje likusių artimųjų parama ir viltis, kad tas košmaras baigsis kada nors ir jie visi sugrįš į Lietuvą.*“, „*Jie mylėjo Lietuvą, šeimą, giminę. Tai juos vienijo ir padėjo.*“, „*Lagerio baisumus mama ištvėrė, nes buvo jauna ir stipri, turėjo stiprią dvasią.*“, „*Mama yra stiprios dvasios, geros širdies: todėl niekada pati nepalūžo, rado draugių, buvo jų mylima ir pati jas palaikė. O nuo bado gintis padėjo tėvų siunčiami siuntiniai ir į Lukiškių kalėjimą, ir į lagerį...*“, „*Lagerio vargus ištvėrti padėjo jaunas amžius ir visą laiką turėta viltis grįžti į tėvynę.*“).

3.1.3 Tėvų politinių represijų pasekmės antrajai kartai

Tėvų politinių represijų poveikį antrajai kartai suskirstėme į patirtus sunkumus bei apribojimus socialinėje aplinkoje ir subjektyviai vertinamą poveikį (3.5 pav.).

3.5 pav. Tėvų politinių represijų pasekmės antrajai kartai

Dalis tiriamųjų nurodė, kad nepatyrė sunkumų ir apribojimų savo gyvenime dėl to, kad tėvai išgyveno politines represijas ($n = 42$). Kiti teigė, kad dėl to turėjo problemų ($n = 61$). Sunkumai ir apribojimai, kuriuos antroji karta sieja su tėvų politinio kalinio ar tremtinio statusu, nurodyti įvairūs – susiję su mokykla, profesija, išvykimu į užsienį, materialiniai („Manęs nemėgo aštuonmetės mokyklos direktorius, nors buvau geriausia mokinė. Mėgau rašyti, kelis metus svajojau apie žurnalistiką, tačiau tėvai paaiškino, jog ten manęs nepriims“, „Man mokyklos direktorius <...> parašė neigiamą charakteristiką, stojant į statybos technikumą, motyvavo, jog esu iš tremtinių šeimos“, „Baigęs vidurinę dėl tėvų teistumo negavau siuntimo į Teisės fakultetą, todėl neįstojau. Teko eiti į sovietinę armiją.“,

„Apribojimą pamenu vieną ryškų – įstojusi į Universitetą 1978 m. negavau vietos bendrabutyje, mat nebuvau komjaunuolė. O į komjaunimą nestojau kategoriškai aš pati. Matomai vidinė priešprieša buvo, nes buvau pirmūnė ir vienintelė ne komjaunuolė klasėje.“, „Kadangi lankiau sporto mokyklą, vykstant į kelionę užsienin (Lenkiją), manęs su komanda nevežė.“, „Turėjo didelės įtakos materialiniam gyvenimui, neturėjome, kur gyventi ilgą laiką. Tėvai neturėjo sąlygų pagerinti savo vaikų materialines sąlygas, negalėjau pasirinkti studijuoti tam tikrų specialybių, nors mokiausi labai gerai mokykloje.“).

Paklausti, kaip represijos paveikė jų gyvenimą, tiriamieji nurodė neigiamas, teigiamas, nevienareikšmiškas pasekmes arba teigė, kad poveikį jaučia, bet neišvardindavo kokį. Dalis tiriamųjų teigė, kad tai neturėjo jokio poveikio jų gyvenimui ($n = 16$).

Atsakymuose galima iškirti minimą neigiamą poveikį fizinei, psichologinei sveikatai ir sunkią materialinę padėtį, skurdumą. Neigiamas poveikis reiškiasi silpna sveikata (*„Aš tik dabar pradėdau suprasti dėl ko esu tokia jautrios dūšios, nelabai stiprios sveikatos, silpnų nervų.“*). Poveikis psichologinei savijautai susideda iš baimės, nerimo jausmo (*„Matyt, persidavė ir tėvų baimės – neturėjau rimtesnio pasitikėjimo savimi, gyvenimu ir dabar gyvenu su kažkokiu kaltės ir baimės jausmu.“*), *„Tai kad mano mama patyrė politinę represiją, aš augdama ir auklėjama visada buvau su prisakymu kažkokiai baimei, nes jinai jau buvo prigąsdinta represijos, ir ta baimė buvo diegiama man, to pasekmėje negavau aukštojo išsilavinimo ir galimybės būti laisvai.“*), uždarumo, izoliacijos jausmo (*„Turėjo įtakos charakteriui, gal aš irgi tapau uždara, nepasitikinti savimi, turinti nepilnavertiškumo kompleksą.“*), *„Aš manau kad nuolatinės baimės buvimas, ir vis sakydavo: tu tik niekur nesikišk, niekur neik, nedaryk. Likau labai uždara, bijojau, kad nekaip padarysiu, ne tą pasakysiu.“*), *„Kiek save atsimenu, visada jaučiausi izoliuota, menkesnė už kitus, nemokėjau bendrauti.“*), „komplekso“ dėl savo tapatybės, patyčių patyrimo (*„Mokykloje patyčias patyriau...“*), skeptiškumo (*„Jokių apribojimų*

nepatyrčiau, tačiau turbūt persidavė tas skeptiškas požiūris į daugumą dalykų: neteisybę, žmonių rūšiovimą, valdininkų savivalę ir pan. dalykus.“).

Represijos teigiamai paveikė antrosios kartos patriotiškumą („*Esu labai jautri, didelė Lietuvos patriotė.“*), jie vertino tai, kad žinojo tiesą apie tuometinę santvarką („*Nedaug mano bendraamžių žinojo tokią istoriją, todėl jaučiausi už juos pranašesnė: 1) nes mano šeima patiki man tokią paslaptį, 2) todėl, kad žinau tikrą istorijos tiesą (mokykloje to nemokė!)“*), taip pat nurodė, kad šis patyrimas teigiamai veikė santykius su tėvais ir jų pačių asmenybę („*Nuo gyvenimo sunkumų mane stengėsi apsaugoti tėvai. Jų požiūris į gyvenimą, politinės represijos padėjo formuoti mano charakterį, meilę Tėvynei, tarpusavio santykiams.“*, „*Charakteriai visos šeimos tapo tvirtesni, ryžtingesni“*).

Kartais subjektyviai vertinamas tarpgeneracinis poveikis gali būti nevienareikšmiškas. Perduotas atsargumo jausmas iškalbingai atsispindi vieno tiriamojo atsakyme: „*Charakteryje tikrai paliko pėdsaką. Jau brandžiame amžiuje pajutau tam tikrus bruožus. Pavyzdžiui, pirkdamas drabužius ar batus slapčia nesąmoningai pagalvoju, o ar tiks šis apdaras, jei staiga suimtu ir išvežtu į Sibirą. Ar nereikėtų pasirinkti praktiškesnio, ilgiau tarnaujančio daikto. Padariau išvadą, kad giliai pasąmonėje yra pasirengimas tokiems pat išbandymams. Juokingiausia, kad ta baimė nuslopsta tik tose šalyse, kur nebuvo rusų kariuomenės. Vokietijoje ją jaučiu, o Anglijoje ne. Gal todėl lietuviai emigracijai renkasi Didžiąją Britaniją? Jaučiu puikią savybę „linkti“, bet „nelūžti“, t.y. išgyventi ir bandyti dar ir dar.“*

Nevienareikšmiškai buvo įvertintas ir minimas visuomeninis poveikis – nepriklausymas komunistinėms jaunimo organizacijoms ar aktyvus išitraukimas į patriotinę veiklą („*Nebuvau aš spaliuku, pionieriumi. O apie komjaunimą nėra net kalbos. Šiaip aš Lietuvos patriotas.“*, „*Jau vaikystėje supratau, kad esu kitokia, kad mano tėvelis politinis kalinys. Tai buvo kaip žymė man uždėta. Aš negalėjau būti spaliuku, kaip kiti klasės draugai, negalėjau dalyvauti užsiėmimuose.“*).

Kartais tiriamieji teigė, kad tėvų patyrimas turėjo įtakos jų gyvenimui, bet nekonkretizuoja („*Buvo tam tikrų niuansų studijų metais... Jų baimė paliko įvairius pėdsakus ir mano asmenybėje. Bet šioje anketoje to negalėsiu išdėstyti. Tai per daug gilu, asmeniškai.*“), „*Tai sunku aprašyti, bet mamos jaunystės sunkumai labai smarkiai paveikė mano gyvenimą.*“, „*Kaip tai paveikė gyvenimui, charakteriui ir pan., atsakyti sunku, nes nėra su kuom palyginti.*“).

Nedidelė dalis tiriamųjų ($n = 16$) nurodė, kad tėvų represijos nepaveikė jų gyvenimo („*Nemanau kad mano mamos tremtis turėjo įtakos mano charakteriui.*“, „*Man, manyčiau, tai didelės įtakos neturėjo.*“, „*Manęs politinės represijos nepaveikė.*“)

3.2 Represuotųjų antrosios kartos savijautos vertinimas

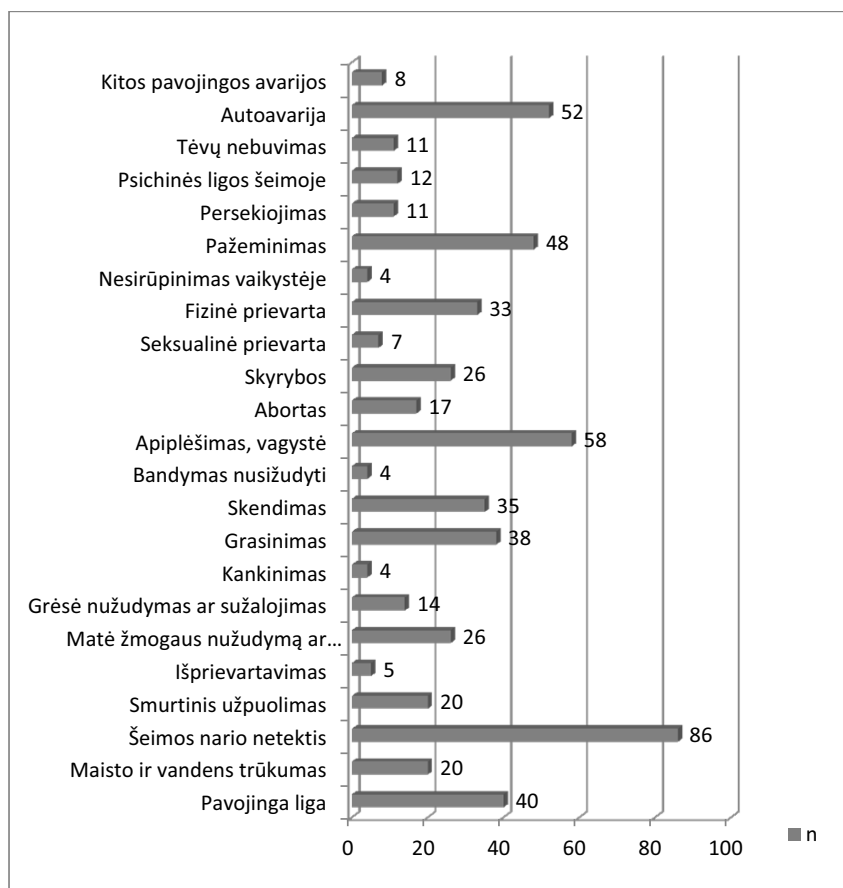
3.2.1 Represuotųjų antrosios kartos trauminis patyrimas ir potrauminės reakcijos

Duomenys apie represuotųjų antrosios kartos trauminę patirtį pateikti 3.2 lentelėje.

3.2 lentelė. Represuotųjų antrosios kartos ir palyginamųjų grupių trauminis patyrimas: potencialiai traumuojuojantys įvykiai, patirti asmeniškai ir būnant liudininkais arba tada, kai patyrė artimi žmonės (HTQ)

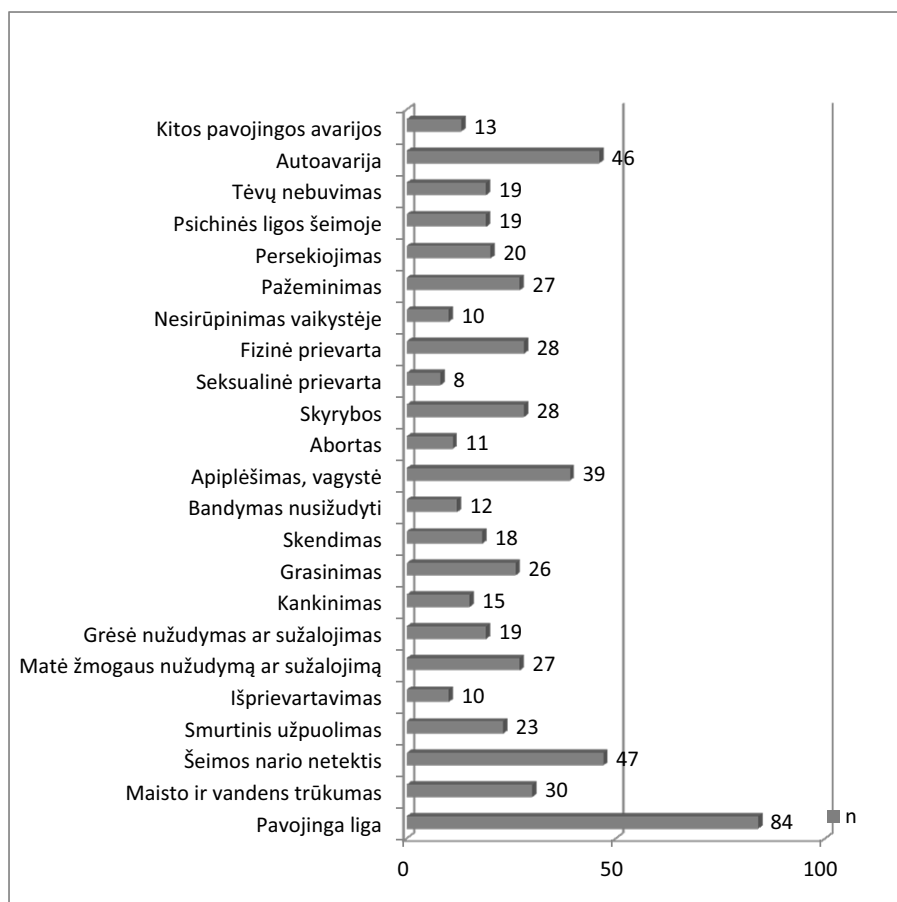
Trauminis patyrimas	Represuotų II karta	Holokausto II karta	Nenukentėjusių II karta
Asmeniškai patyrė			
<i>M</i>	4.11	4.92	4.33
<i>SD</i>	3.25	3.40	3.57
min. – maks.	0 – 17	0 – 15	0 – 19
Buvo liudininkai			
<i>M</i>	3.99	4.35	3.57
<i>SD</i>	4.52	4.03	3.42
min. – maks.	0 – 20	0 – 17	0 – 18

Iš 3.2 lentelės matome, kad represuotųjų antrosios kartos atstovai vidutiniškai per gyvenimą asmeniškai patyrė 4 ir buvo liudininkai arba patyrė jiems artimi žmonės taip pat 4 potencialiai traumuojančius įvykius (HTQ klausimynas), holokausto antrosios kartos atstovai asmeniškai patyrė vidutiniškai 5, buvo liudininkai 4, nenukentėjusių antrosios kartos atstovai asmeniškai patyrė 4 ir buvo liudininkai taip pat 4 potencialiai traumuojančiams įvykiams. Skirtumas tarp represuotųjų antrosios kartos ir palyginamųjų grupių vidutinio asmeninio trauminio patyrimo ($F = 1.243, p = .290$) ir vidutinio patyrimo būnant liudininkais ($F = 1.054, p = .350$) nėra statistiškai reikšmingas.

3.6 pav. Represuotųjų antrosios kartos patirti trauminiai įvykiai

Represuotųjų antrosios kartos trauminiai įvykiai ir jų patyrimo dažnumas yra pavaizduoti 3.6 ir 3.7 paveiksluose. 3.6 pav. pateiktas asmeniškai per gyvenimą patirtų potencialiai traumuojančių įvykių dažnumas, 3.7 pav. pateiktas potencialiai traumuojančių per gyvenimą patirtų įvykių, kuriems tiriamieji buvo liudininkai arba kuriuos patyrė jiems artimi asmenys, dažnumas.

3.7 pav. Represuotųjų antrosios kartos atstovų trauminis patyrimas – buvo liudininkai arba patyrė jiems artimi žmonės

Dažniausiai pasitaikę trauminiai įvykiai represuotųjų antrosios kartos imtyje buvo šeimos nario netektis (patyrė 86 tiriamieji), apiplėšimas, vagystė (58 tiriamieji), autoavarija (52 tiriamieji). Antroji karta buvo

liudininkais ar patyrė jiems artimas žmogus: pavojingą ligą (86 tiriamieji), šeimos nario netektį (47 tiriamieji), autoavariją (46 tiriamieji), apiplėšimą, vagystę (39 tiriamieji). Taigi dažniausiai pasitaikę potencialiai traumuojantys įvykiai tiek pačiam patiriant, tiek būnant liudininku didele dalimi sutampa. Vyrų asmeniškai yra patyrę daugiau trauminių įvykių ($M_{vyrų} = 5.45$, $SD = 3.70$) nei moterys ($M_{moterų} = 3.40$, $SD = 2.74$) ir šis skirtumas yra statistiškai reikšmingas ($p = .000$). Tiriamųjų patyrimas, kai buvo liudininkas arba patyrė artimas asmuo, tarp vyrų ir moterų nėra statistiškai reikšmingas ($p = .666$).

Traumos simptomų pasiskirstymas represuotųjų antrosios kartos imtyje pateiktas 3.3 lentelėje.

3.3 lentelė. Represuotųjų antrosios kartos traumos simptomai (TSC-35)

Nr.	Teiginys	N	Suma („Taip“)	% („Taip“)
1	Nemiga (sunku užmigti)	138	75	54.3
2	Neramus miegas	138	86	62.3
3	Košmarai (košmariški sapnai)	138	26	18.8
4	Nubundu anksti ryte ir negaliu užmigti	138	63	45.7
5	Numečiau svorio (nesilaikydama(-a) dietos)	138	19	13.8
6	Izoliacijos nuo kitų jausmas	138	19	13.8
7	Vienišumas	138	44	31.9
8	Liūdesys	138	77	55.8
9	„Prisiminimų blyksniai“ (staigūs, ryškūs, išblaškantys atsiminimai)	138	43	31.2
10	„Tuščia galva“ (minčių pranykimas)	138	36	26.1
11	Galvos skausmai	138	66	47.8
12	Skrandžio sutrikimai	138	47	34.1
13	Nesuvaldomas verksmas	138	17	12.3
14	Nerimo priepuoliai	138	41	29.7
15	Sunkiai valdžiau nuotaiką	138	52	37.7
16	Sunkumai bendraujant su kitais	138	33	24.1
17	Pyktis	138	59	42.8
18	Galvos svaigimas	138	35	25.4
19	Apalpimas	138	3	2.2
20	Noras save sužaloti fiziškai	138	1	0.7
21	Noras sužaloti fiziškai kitus	138	3	2.2
22	Seksualinės problemos	138	9	6.5
23	Vyrų baimė	138	3	2.2

24	Moterų baimė	138	2	1.4
25	Nereikalingas ar per dažnas prausimasis	138	5	3.6
26	Pažeminimo jausmas	138	21	15.2
27	Kaltės jausmai	138	39	28.3
28	Jausmas, kad daiktai yra „netikri“	138	6	4.3
29	Atminties problemos	138	46	33.3
30	Jausmas, kad ne visada esi savame kūne	138	6	4.3
31	Nuolatinės įtampos jausmas	138	50	36.2
32	Sunku kvėpuoti	138	16	11.6
33	Nuovargis	138	103	74.6
34	Irzlumas	138	64	46.4
35	Sunku sutelkti dėmesį	138	58	42

Traumos simptomų klausimyną (TSC-35) užpildė 138 represuotųjų antrosios kartos atstovai. Per pastaruosius 2 mėnesius su represuotųjų antrosios kartos trauminiu patyrimu dažniausi buvo susiję šie sunkumai: nuovargis (pasireiškė 75% tiriamųjų), miego sutrikimai: nemiga (54% tiriamųjų), neramus miegas (62% tiriamųjų), nubudimai anksti ryte ir negalėjimas užmigti (46% tiriamųjų); o taip pat liūdesys (56% tiriamųjų), galvos skausmai (48% tiriamųjų), irzlumas (46% tiriamųjų), pyktis (43% tiriamųjų), sunkumas sutelkti dėmesį (42% tiriamųjų).

3.2.2 Psichinės sveikatos rodikliai: represuotųjų antrosios kartos ir palyginamųjų grupių potrauminės reakcijos, neviltis, vidinės darnos jausmas

3.4 lentelėje pateikiami visų trijų grupių – represuotųjų antrosios kartos, holokausto antrosios kartos ir nenukentėjusių antrosios kartos – skalių įverčių rodikliai: kiekvienos skalės (taip pat ir IES-R subskalių) balų vidurkis (M), standartinis nuokrypis (SD) ir minimalus bei maksimalus rezultatas.

3.4 lentelė. Trijų tyrimo grupių (represuotų, holokausto ir nenukentėjusių antrosios kartos) psichinės sveikatos rodikliai

Skalė	Represuotų II karta (<i>n</i> = 145)	Holokausto II karta (<i>n</i> = 66)	Nenukentėjusių II karta (<i>n</i> = 177)
IES-R			
<i>M</i>	1.46	1.30	1.15
<i>SD</i>	0.74	0.78	0.86
min. – maks.	0 – 3.68	0 – 3.55	0 – 3.36
IES-R įkyrumai			
<i>M</i>	1.63	1.40	1.30
<i>SD</i>	0.90	0.95	1.04
min. – maks.	0 – 3.38	0 – 3.75	0 – 3.75
IES-R vengimas			
<i>M</i>	1.29	1.35	1.12
<i>SD</i>	0.71	0.71	0.83
min. – maks.	0 – 3.88	0 – 3.38	0 – 3.25
IES-R dirglumas			
<i>M</i>	1.38	0.98	1.00
<i>SD</i>	0.94	0.91	0.99
min. – maks.	0 – 3.83	0 – 3.50	0 – 4.00
TSC-35			
<i>M</i>	9.20	7.85	8.70
<i>SD</i>	5.84	4.61	5.47
min. – maks.	0 – 24	0 - 21	0 – 25
BHS			
<i>M</i>	5.81	5.52	5.04
<i>SD</i>	5.28	4.57	4.68
min. – maks.	0 – 20	0 - 17	0 – 19
SOC			
<i>M</i>	44.60	44.51	45.16
<i>SD</i>	6.01	5.14	5.90
min. – maks.	28 – 55	31 - 56	30 – 59

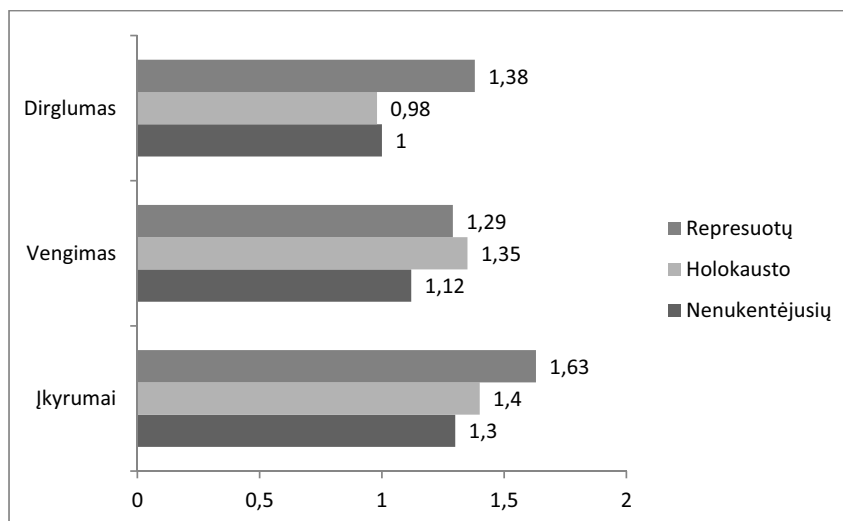
Pastaba: *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, min. – minimumas, maks. - maksimumas

Iš 3.4 lentelės matome, kad pagal potrauminio streso įvertinimo metodikų (IES-R ir TSC-35) rezultatus daugiausiai potrauminio streso reakcijų nurodė represuotųjų antrosios kartos tiriamieji (IES-R *M* = 1.46, IES-R įkyrumų subskalė *M* = 1.63, IES-R dirglumo subskalė *M* = 1.38, TSC-35-35 *M* = 9.20). Vieninteliu atveju – potrauminio streso vengimo

reakcijos – daugiau simptomų būdinga holokausto antrosios kartos atstovams (IES-R vengimo subskalė $M = 1.35$). Nevilties įverčiai didžiausi represuotųjų antrosios kartos imtyje (BHS $M = 5.81$). Nenukentėjusių antrosios kartos rodikliai minėtose skalėse yra mažiausi, atitinkamai šiai imčiai būdingesni aukštesni vidinės darnos jausmo rodikliai (SOC $M = 45.16$).

Siekiant palyginti trauminio patyrimo, potrauminių reakcijų, traumos simptomų, nevilties lygio ir vidinės darnos jausmo įverčių vidurkius tarp grupių atliktas One – Way ANOVA testas. Tarp grupių rastas vienas reikšmingas skirtumas – IES-R dirglumo subskalės vidurkiai skiriasi statistiškai reikšmingai ($F = 4.145$, $p = .017$): represuotųjų antroji karta išsiskiria intensyvesnėmis dirglumo reakcijomis.

IES-R matuojamas potrauminių reakcijų intensyvumas per pastarąją savaitę pateiktas paveiksle (3.8 pav.). Pagal kitus aukščiau išvardintus rodiklius, remiantis One – Way ANOVA testu, nėra statistiškai reikšmingo skirtumo tarp represuotųjų antrosios kartos ir palyginamųjų grupių: holokausto antrosios kartos ir nenukentėjusių antrosios kartos.

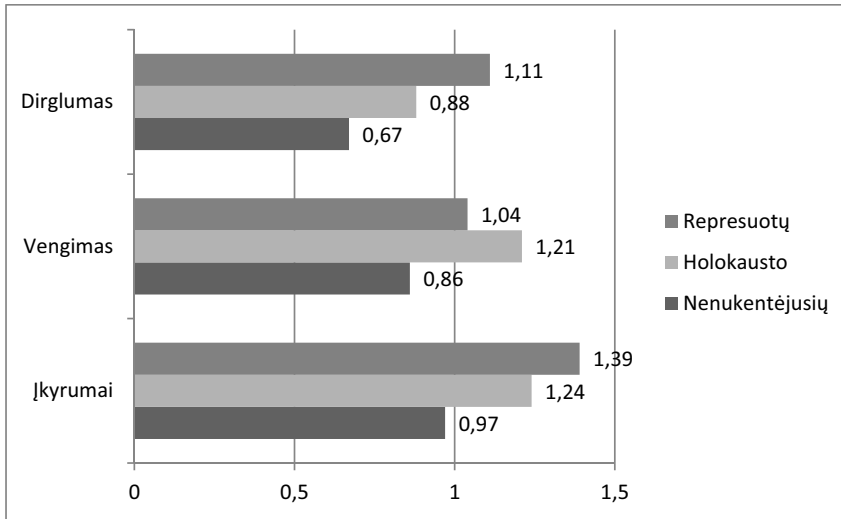

3.8 pav. Represuotųjų, holokausto ir nenukentėjusių II kartos potrauminių reakcijų intensyvumas per pastarąją savaitę

Siekiant atsakyti, kurių imčių vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi, panaudoti daugkartinio lyginimo – *post hoc* kriterijai. Lyginimui pasirinkti du kriterijai: LSD, kuris yra vienas iš liberaliausių *post hoc* kriterijų, tai reiškia, jog dažniausiai suranda statistiškai reikšmingus vidurkių skirtumus, ir Tjukio (Tukey HSD), kuris yra labiausiai konservatyvus kriterijus – nelinkęs vidurkių skirtumus pripažinti statistiškai reikšmingais (Čekanavičius, Murauskas, 2002). Remiantis abiem šiais kriterijais, represuotųjų antrosios kartos ir nenukentėjusių antrosios kartos IES-R dirglumo subskalės vidurkiai skiriasi statistiškai reikšmingai (LSD $p = .007$, Tukey HSD $p = .020$). Kaip pateikta 3.4 lentelėje, represuotųjų antrosios kartos imtyje gautas vidurkis yra didesnis ($M = 1.38$) nei nenukentėjusių antrosios kartos imtyje ($M = 1.00$), tai yra represuotųjų antrosios kartos dirglumas yra labiau išreikštas.

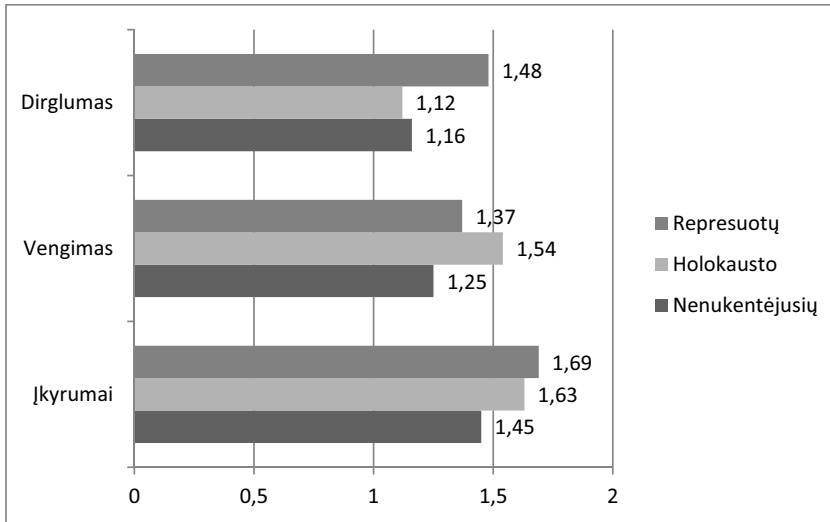
Kadangi ANOVA ir *post hoc* kriterijai remiasi skirtingomis statistikos procedūromis, galimi neatitikimai randant statistiškai reikšmingus vidurkių skirtumus (Čekanavičius, Murauskas, 2002). Taip atsitiko ir šiuo atveju - daugkartinis lyginimas parodė dar kelis statistiškai reikšmingus įverčių vidurkių skirtumus: tarp represuotųjų antrosios kartos ir nenukentėjusių antrosios kartos IES-R (LSD $p = .020$) ir IES-R įkyrumų subskalės (LSD $p = .029$) bei tarp represuotųjų antrosios kartos ir holokausto antrosios kartos IES-R dirglumo subskalės (LSD $p = .023$). Visais šiais atvejais represuotųjų antrosios kartos imčių vidurkiai yra didžiausi.

Kadangi yra žinomi potrauminių reakcijų skirtumai tarp lyčių, atliktas dirglumo, vengimo ir įkyrumų reakcijų palyginimas tarp lyčių. Vyrų atskirų trijų grupių rezultatai pateikti 3.9 pav., moterų 3.10 pav.

3.9 pav.. Represuotųjų, holokausto ir nenukentėjusių II kartos vyrų potrauminių reakcijų intensyvumas per pastarąją savaitę

Remiantis One – Way ANOVA testu, skirtumas tarp atskirų grupių vyrų potrauminių reakcijų nėra statistiškai reikšmingas (IES-R bendras $F = 2.67$, $p = .074$, IES-R įkyrumai $F = 1.98$, $p = .143$, IES-R vengimas $F = 2.47$, $p = .090$, IES-R dirglumas $F = 2.77$, $p = .067$). Pagal *post hoc*, liberalesnis, tai yra LSD, kriterijus parodė, kad potrauminės reakcijos holokausto vyrų grupėje statistiškai reikšmingai skiriasi nuo nenukentėjusios grupės reakcijų (LSD $p = .042$) ir iš trijų IES-R subskalių vengimo reakcijos holokausto grupėje yra statistiškai reikšmingai intensyvesnės nei nenukentėjusios grupės reakcijos (LSD $p = .030$). Represuotųjų antrosios kartos vyrų dirglumo reakcijos statistiškai reikšmingai yra intensyvesnės nei nenukentėjusių grupės reakcijos (LSD $p = .022$).

3.10 pav. Represuotų, holokausto ir nenukentėjusių II kartos moterų potrauminių reakcijų intensyvumas per pastarąją savaitę

Remiantis One – Way ANOVA ir *post hoc* kriterijais skirtumai tarp atskirų tyrimo grupių moterų potrauminių reakcijų nėra statistiškai reikšmingi (IES-R bendras $F = 1.36, p = .258$, IES-R įkyrumai $F = .996, p = .371$, IES-R vengimas $F = 1.24, p = .291$, IES-R dirglumas $F = 1.85, p = .160$).

Palyginus vyrų ir moterų potraumines reakcijas (IES-R) T-testu, rasti statistiškai reikšmingi skirtumai visuose skalės matavimuose: pagal bendrus simptomus ($T = -3.85, p = .000$), įkyrumų ($T = -3.53, p = .000$), vengimo ($T = -3.39, p = .001$) ir dirglumo reakcijas ($T = -3.84, p = .000$). Visais atvejais moterų potrauminės reakcijos yra intensyvesnės. Skiriasi ir trauminis patyrimas tarp vyrų ir moterų: vyrai per gyvenimą yra patyrę daugiau potencialiai traumuojančių įvykių (HTQ klausimynas) ($M = 4.88, SD = 3.60; M_{visi} = 8.86, SD = 6.54$) nei moterys ($M = 4.04, SD = 3.28; M_{visi} = 7.85, SD = 5.67$). Lyginant potencialiai traumuojančių įvykių, kuriuos patyrė asmeniškai, vidurkius, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp vyrų ir moterų patyrimo ($T = 2.32, p = .021$).

3.2.3 Represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos rodiklių sąsajos

Siekiant nustatyti reikšmingus veiksnius, susijusius su tiriamųjų potrauminėmis reakcijoms, nevirtimi ir vidinės darnos jausmu, atlikti tolimesni koreliacijos koeficientų skaičiavimai. Statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp trauminio patyrimo, potrauminių reakcijų, nevilties ir vidinės darnos jausmo pateiktos 3.5 lentelėje.

3.5 lentelė. Koreliacijos tarp represuotųjų antrosios kartos psichologinės sveikatos rodiklių

		1. HTQ	2. IES-R	3. TSC-35	4. BHS	5. SOC
1.	Trauminis patyrimas (HTQ)	1	.199	.227**	.000	-.101
2.	Potrauminių reakcijų intensyvumas (IES-R)	.199	1	.634**	.269*	-.545**
3.	Traumos simptomai (TSC-35)	.227**	.634**	1	.443**	-.680**
4.	Nevilties lygis (BHS)	.000	.269*	.443**	1	-.572**
5.	Vidinės darnos jausmas (SOC)	-.101	-.545**	-.680**	-.572**	1

* $p < 0.05$

** $p < 0.01$

Trauminis patyrimas (HTQ) – tai per gyvenimą patirtų įvykių suma (įvykiai patirti tiek asmeniškai, tiek būnant liudininku arba patyrė artimi žmonės)

Taigi, matome, kad trauminis patyrimas (HTQ) statistiškai reikšmingai susijęs su traumos simptomais (TSC-35) ($r = .227$), tačiau nereikšmingai koreliuoja su potrauminių reakcijų intensyvumu (IES-R) ($r = .199$). Tiek potrauminių reakcijų intensyvumas, tiek traumos simptomai statistiškai reikšmingai koreliuoja su nevilties lygiu (BHS) (atitinkamai $r = .269$ ir $r_1 = .443$) ir vidinės darnos jausmu (SOC) (atitinkamai $r = -.545$ ir $r_1 = -.680$). Kuo aukštesnis nevilties lygis, tuo mažesnis vidinės darnos jausmas ($r = -.572$). Tuo tarpu trauminis patyrimas per gyvenimą su dviem

pastaraisiais sveikatos rodikliais siejasi per traumos simptomus ir reikšmingai nekoreliuoja nei su vienu iš jų: nei su neviltimi ($r = .000$), nei su vidinės darnos jausmu ($r = -.101$).

3.2.4 Represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos sąsajos su demografiniais ir tėvų šeimos veiksniais

Represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos sąsajos su demografiniais ir tėvų šeimos veiksniais pateiktos 3.6 lentelėje.

3.6 lentelėje „HTQ visi“ reiškia - visų patirtų įvykių (pats patyrė ir buvo liudininkas, patyrė artimas žmogus) suma. „Kaip dažnai kalbėjo“ – kaip dažnai antrosios kartos atstovai kalbėjo su tėvais apie jų patirtas politines represijas. Ranginiams kintamiesiems buvo skaičiuojamas neparаметrinis Spearman koreliacijos koeficientas.

Kaip matome iš 3.6 lentelės, Harvardo traumos klausimyno ir Traumos simptomų klausimyno rezultatai statistiškai reikšmingai koreliuoja su lytimi (atitinkamai $r = -.296$ ir $r_1 = .203$). Represuotųjų antrojoje kartoje moterys, nepaisant to, kad yra patyrę mažiau trauminių įvykių, statistiškai reikšmingai daugiau nei vyrai jaučia traumos simptomų ($M_{vyrai} = 7.55$, $M_{moterų} = 10.07$, $p = .011$). Pagal kitus vertinimus (potrauminių reakcijų intensyvumas, neviltis, vidinės darnos jausmas) skirtumai tarp lyčių šioje imtyje statistiškai nereikšmingi.

Tiriamųjų amžius (tai yra gimimo metai) neigiamai statistiškai reikšmingai koreliuoja su patiriamu nevilties lygiu ($r = -.194$, $p < 0.05$). Tai reiškia, kad kuo jaunesni tiriamieji, tuo mažiau nevilties jiems būdinga. Nevilties lygis taip pat neigiamai susijęs su išsilavinimu: kuo tiriamieji labiau išsilavinę, tuo mažiau nevilties jiems būdinga: aukštąjį išsilavinimą turinčių tiriamųjų neviltis mažesnė ($M = 4.73$) nei turinčių pradinį ($M = 7.00$), vidurinį ($M = 7.00$), profesinį ($M = 6.92$) ar aukštesnįjį ($M = 7.15$) išsilavinimo lygį.

3.6 lentelė. Antrosios kartos psichologinės sveikatos rodiklių koreliacija su demografiniais ir tėvų šeimos (represijų) veiksniais

Demografiniai veiksniai	Psichologinės sveikatos rodikliai					
	HTQ	HTQ visi	IES-R	TSC	BHS	SOC
Gimimo metai					-.194*	
Lytis	-.296			.203*		
Gyvenamoji vieta						
Šeiminė padėtis:						
Vedęs, ištekėjusi	-.257	-.307				
Nevedęs, netekėjusi						
Našlys (-ė)						
Išsiskyręs (-usi)	.260	.258				
Gyvena neregistruotoje santuokoje	.293	.287				
Kita						
Vaikų skaičius						
Išsilavinimas					-.230	
Tėvų šeimos veiksniai						
Vaikų skaičius		.169*				
Kelintas vaikas		.186*				
Tėvo išsilavinimas				-.325	-.283	.257
Motinos išsilavinimas				-.302	-.323	.226
Tėvas kalinys, tremtinys, kita						
Motina kalinė, tremtinė, kita						
Nuo ko nukentėjo**						
Kaip dažnai kalbėjo						-.200*

*Koreliacija reikšminga, kai $p = 0.05$ (kitais atvejais, $p = 0.01$)

** Nuo ko nukentėjo: tėvas, motina nukentėjo nuo sovietų, nacių ar abiejų represijų

Šeiminė padėtis statistiškai reikšmingai koreliuoja su traumine patirtimi (HTQ ir HTQ visi) Gyvenimas santuokoje statistiškai reikšmingai neigiamai koreliuoja su traumine patirtimi ($r = -.257$ ir $r_{visi} = -.307$). Tuo tarpu gyvenimas išsiskyrus ar neregistruotoje santuokoje statistiškai reikšmingai koreliuoja su traumine patirtimi (išsiskyrusius $r = .260$ ir $r_{visi} =$

.258, neregistruotoje santuokoje $r = .293$ ir $r_{visi} = .287$). Tiriamieji, kurie yra susituokę, tiek asmeniškai, tiek būdami liudininkais yra patyrę mažiau potencialiai traumuojančių įvykių ($M = 3.58$ ir $M_{visi} = 6.82$) nei išsiskyrę ($M = 6.43$ ir $M_{visi} = 14.29$) ar gyvenantys neregistruotoje santuokoje ($M = 9.57$ ir $M_{visi} = 19.00$).

Statistiškai reikšmingi tėvų šeimos veiksniai, sąveikaujantys su psichologine sveikata, yra vaikų skaičius tėvų šeimoje, gimimo eiliškumas, tėvų išsilavinimas ir pokalbių represijų tema dažnumas. Vaikų skaičius tėvų šeimoje ir tai, kelintas vaikas tiriamasis buvo tėvų šeimoje, statistiškai reikšmingai koreliuoja su traumine patirtimi (HTQ visi) ($r = .169$ ir $r_{visi} = .186$, $p < 0.05$). Kuo daugiau vaikų tėvų šeimoje, tuo daugiau tiriamasis būdamas liudininku ar kai nukentėjo jam artimas asmuo patyrė potencialiai traumuojančių įvykių.

Abiejų tėvų išsilavinimas statistiškai reikšmingai koreliuoja su antrosios kartos traumos simptomais, nevirties lygiu ir vidinės darnos jausmu. Kuo aukštesnis tėvų (tėvo ir motinos) išsilavinimo lygis, tuo mažiau traumos simptomų nurodo tiriamieji ($r = -.325$ ir $r_I = -.302$, $p < 0.01$), mažesnė jų nevirtis ($r = -.283$ ir $r_I = -.323$, $p < 0.01$), o vidinės darnos jausmo rezultatai aukštesni ($r = .257$ ir $r_I = .226$, $p < 0.01$). Vidinės darnos jausmas yra susijęs su dar vienu tėvų šeimos veiksniu – pokalbių represijų tema dažnumu ($r = -.200$, $p < 0.05$).

Siekiant nustatyti, kokie veiksniai leidžia prognozuoti tyrimo dalyvių psichologinę sveikatą, pritaikytas daugialypės tiesinės regresijos modelis.

Taikant daugialypę regresiją, priklausomas kintamasis buvo TSC (traumos simptomai), nepriklausomi kintamieji (kurie statistiškai reikšmingai koreliuoja su TSC): trauminis patyrimas, demografiniai veiksniai (lytis, gimimo metai, išsilavinimas, šeimtinė padėtis), nevirtis, vidinės darnos jausmas ir tėvų (motinos ar tėvo) sveikatos rodikliai (traumos simptomai, vidinės darnos jausmas ir sveikata). Prieš pritaikant daugialypės tiesinės regresijos modelį buvo patikrinta, ar kintamieji yra

normaliai (ranginiams Likert skalėje išmatuotiems kintamiesiems: ar kintamojo reikšmės statistiškai reikšmingai skiriasi) pasiskirstę pritaikant Kolmogorov-Smirnov testą. Gauti rezultatai pateikti 3.7 lentelėje.

3.7 lentelė. Kintamųjų normalinio pasiskirstymo patikrinimas Kolmogorov-Smirnov testu

	<i>Kolmogorov-Smirnov Z</i>	<i>p</i>
TSC	1.103	.176
HTQ	1.392	.041
BHS	1.552	.016
SOC	5.065	.000
Gimimo metai	1.201	.112
Lytis	-	-
Šeiminė padėtis	-	-
Vaikų skaičius	4.845	.000
Išsilavinimas	3.171	.000
Tėvų šeimos veiksniai		
Vaikų skaičius	4.723	.000
Kelintas vaikas	4.873	.000
Tėvo išsilavinimas	5.224	.000
Motinos išsilavinimas	5.046	.000
Kaip dažnai kalbėjo	5.278	.000
Tėvų TSC	1.310	.065
Tėvų SOC	.564	.908
Tėvų sveikata	3.511	.000

Remiantis Kolmogorov-Smirnov testu, atitinkami kintamieji nėra normaliai pasiskirstę ir negali būti įtraukti į regresijos modelį: vidinės darnos jausmas (SOC), vaikų skaičius tiriamojo šeimoje, išsilavinimas, vaikų skaičius tėvų šeimoje, kelintas vaikas yra tiriamasis tėvų šeimoje, abiejų tėvų išsilavinimas, tėvų traumos simptomai (TSC), vidinės darnos jausmas (SOC) ir tėvų sveikata dabar.

Atlikus skaičiavimus, šis regresijos modelis yra tinkamas tiesinei regresinei analizei (regresijos ANOVA $F = 6.941$, $p < 0.01$). Nustatyta, kad antrosios kartos traumos simptomus prognozuoja neviltis ir lytis – šis modelis prognozuoja 32% traumos simptomų variacijos ($R = 0.612$, $R^2 = 0.375$, $R^2_{adj} = 0.321$ (R^2_{adj} – atsižvelgiama į imties didumą ir nepriklausomų

kintamųjų skaičių); BHS $\beta = 0.498$, Lytis $\beta = 3.475$). Deja, reikšmingi nepriklausomi kintamieji yra per daug multikolinearūs: nevilties $VIF = 1.123$; lyties $VIF = 1.146$ – ir tai yra <4 (Čekanavičius, Murauskas, 2002), t.y., neviltis koreliuoja su lytimi ir abu šie kintamieji nėra stabilūs prognozuojant TSC.

3.2.5 Represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos ryšys su tėvų sveikatos rodikliais

Ši plačios apimties politinių represijų studija Lietuvoje suteikia unikalią galimybę palyginti tos pačios šeimos dviejų kartų, tai yra tėvų ir jų suaugusių vaikų, psichologinę sveikatą. Taigi toliau į analizę buvo įtraukti ir pirmosios kartos duomenys, iš viso analizuojama 112 šeimų – tai yra 141 tėvų ir vaikų pora (4 represuotųjų antrosios kartos atstovų tėvai nebuvo apklausti ankstesniame tyrime, todėl jų duomenų neturėjome).

Kadangi ankstesnis tyrimas, taikant korelaciųjų skaičiavimą, vienfaktorinę dispersinę analizę ir daugialypę regresinę analizinę parodė, jog tarp kartų nėra reikšmingų psichologinės sveikatos sąsajų (Bagdonaitė 2010), šioje studijoje buvo pritaikytas tako modeliavimas (Muthén & Muthén, 2006). Į analizę buvo įtraukti tokie veiksniai:

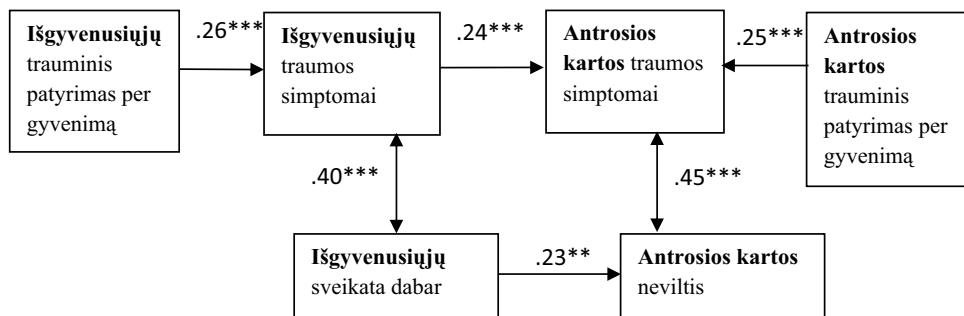
- Išgyvenusiųjų, tai yra tėvų, sveikata dabar („Gera“, „Vidutiniška“, „Bloga“).
- Išgyvenusiųjų sveikatos susiejimas su patirtomis politinėmis represijomis (ar sveikata prasta dėl patirtų politinių represijų, galimi atsakymai: „Taip“, „Ne“, „Nežinau“).
- Išgyvenusiųjų trauminis patyrimas per gyvenimą (remiantis DSM-IV traumos apibrėžimu, buvo sudarytas 10 labiausiai traumuojančių įvykių sąrašas iš Harvardo traumos klausimyno įvykių sąrašo).
- Vaikų, antrosios kartos, trauminis patyrimas per gyvenimą (analogiškai tėvų trauminiam patyrimui, sudarytas 10

labiausiai traumuojančių įvykių sąrašas iš Harvardo traumos klausimyno įvykių sąrašo).

- Išgyvenusiųjų traumos simptomai (vertinti TSK-35).
- Išgyvenusiųjų vidinės darnos jausmas (vertintas SOC).
- Antrosios kartos traumos simptomai (vertinti TSK-35).
- Antrosios kartos vidinės darnos jausmas (vertintas SOC).
- Antrosios kartos neviltis (vertinta BHS).
- Komunikacija (kaip dažnai antroji karta su tėvais kalbėjo apie jų represijų patyrimą).

Šiai tako analizei buvo specialiai atrinkta 10 potencialiai traumuojančių įvykių iš HTQ klausimyno, remiantis DSM-IV (A1 kriterijus). Tai buvo atlikta siekiant analizėje palikti tuos trauminius įvykius, kurie galėjo sukelti realią grėsmę asmens sveikatai ar gyvybei, ir tokiu būdu vertinti sunkaus trauminio patyrimo sąsajas tarp kartų. Buvo keliama prielaida, kad tėvų trauminis patyrimas turi įtakos jų traumos simptomams ir taip pat veikia antrąją kartą.

Gauti reikšmingi ryšiai tarp trauminių kintamųjų, sveikatos ir antrosios kartos nevilties. Modelis pavaizduotas 3.11 pav.

3.11 pav. Išgyvenusiųjų politines represijas ir antrosios kartos traumos veiksnų tarpgeneracinis tako modelis

Modelio tinkamumas duomenims yra geras ($\chi^2 = 2.23$, $df = 6$, $p = .89$, CFI = 1.00, TLI = 1.00, RMSEA = .00).

Kaip matome iš 3.11pav. pavaizduoto targeneracinio tako modelio, rastas statistiškai reikšmingas ryšys tarp išgyvenusiujų represijas ir jų vaikų sveikatos rodiklių. Tėvų potrauminės reakcijos (traumos simptomai) numato antrosios kartos potrauminės reakcijas (traumos simptomus) (standartizuotas kelio koeficientas 0.24). Tėvų subjektyvus sveikatos vertinimas susijęs su jų potrauminėmis reakcijomis (0.40) ir numato vaikų neviltį (0.23). Taigi antrosios kartos potrauminės reakcijas prognozuoja du veiksniai – jų pačių trauminis patyrimas per gyvenimą ir jų tėvų potrauminės reakcijos. Taip pat antrosios kartos potrauminės reakcijos yra susijusios su neviltimi (0.45).

Komunikacijos represijų tema dažnumas ir vidinės darnos jausmas buvo įtraukti į tako analizę, bet jie nebuvo reikšmingi kintamieji šiame modelyje.

Atlikus koreliacinius skaičiavimus nustatyta, kad motinų traumos simptomai yra reikšmingai susiję su antrosios kartos traumos simptomais (Pearsono koreliacijos koeficientas $r = .301$, $p = .025$, $N = 55$). Tuo tarpu tėvų (t.y. vyrų) traumos simptomai nėra reikšmingai susiję su antrosios kartos traumos simptomais ($r = .150$, $p = .196$, $N = 76$).

Analizuojant tik motinų ir dukrų sveikatos rodiklių ryšį, nustatyta sąsaja tarp traumos simptomų yra statistiškai nereikšminga ($r = .145$, $p = .553$, $N = 19$). Tuo tarpu atlikus skaičiavimus su nukentėjusių motinų ir sūnų atitinkamais sveikatos rodikliais, rastas statistiškai reikšmingas ryšys ($r = .414$, $p = .012$, $N = 36$).

Išanalizavus tėvų (t.y. vyrų) traumos simptomų ryšius, jie nėra statistiškai reikšmingi: nei tarp tėvų ir sūnų ($r = .104$, $p = .471$, $N = 50$), nei tarp tėvų (t.y. vyrų) ir dukrų ($r = .273$, $p = .178$, $N = 26$). Tuo tarpu tėvų (t.y. vyrų) subjektyvus dabartinės savo sveikatos vertinimas statistiškai reikšmingai siejasi su dukrų neviltimi ($r = .415$, $p = .028$, $N = 28$).

Analizuojant pozityvaus psichikos sveikatos rodiklio, tai yra vidinės darnos jausmo, tarpgeneracinius ryšius, nustatyta reikšminga sąsaja tarp motinų ir dukrų vidinės darnos jausmo ($r = .480, p = .038, N = 19$). Ryšys tarp motinų ir sūnų vidinės darnos jausmo statistiškai nereikšmingas. Tačiau sūnų vidinės darnos jausmas statistiškai reikšmingai koreliuoja su tėvų (t.y. vyrų) vidinės darnos jausmo rodikliais ($r = .311, p = .033, N = 47$). Tuo tarpu tarp tėvų (t.y. vyrų) ir dukrų šis ryšys nėra statistiškai reikšmingas.

4. REZULTATŲ APTARIMAS

4.1 Tėvų politinių represijų ir jų poveikio vertinimas

4.1.1 Komunikacija apie patirtas politines represijas: represijų faktas, komunikacijos dažnumas, represijų tema šeimoje

Kaip ir galima tikėtis, dauguma mūsų tyrimo dalyvių apie tėvų represijas sužinojo vaikystėje ar paauglystėje ir, suprantama, kad apie tai dažniausiai papasakodavo patys tėvai: vieni girdėdavo tėvų pokalbių nuotrupas, kitiems išsamiai pasakodavo tėvai, sužinodavo klausydamiesi jų prisiminimų. Kitos antrosios kartos studijos taip pat rodo, kad tėvai dažniausiai būdavo vaikų informavimo šaltiniu (Miller, 1996, Major, 1996a). Vis dėlto mūsų tyrime dalis antrosios kartos atstovų teigė, kad apie šį tėvų patyrimą sužinojo tik vėliau gyvenime, būdami suaugę, kad tai buvo slepiama, apie tai sužinodavo atsitiktinai. Sovietinės saugumo institucijos tremtinio ar politinio kalinio statusą laikė kompromituojančiu veiksmu, kuris galėdavo paskatinti tolimesnį persekiojimą (Burinskaitė, 2006). Todėl socialinės priežastys, o tiksliau baimės jausmas, galėjo būti reikšmingas paslapčių atsiradimui.

Tėvų represijų fakto slėpimą nuo aplinkinių, tai yra šeimos paslaptį, iš dalies galima paaiškinti ir tuo, kad antroji karta galėjo jausti neigiamas visuomenės, bent oficialios, nuostatas ir stigmą dėl tėvų įkalinimo. Kaip žinoma iš istorijos, politinio kalinio ar tremtinio statusas buvo siejamas su „liaudies prieš“ etikete, represijos buvo organizuojamos taip, kad tai atrodytų kaip legalūs teisėti veiksmai, nukreipti prieš nusikaltėlius (Anušauskas, 1996). Analogiška slėpimo tendencija nustatyta analizuojant karo vaikų, gimusių nacistinėje Vokietijoje ir įkalintų tėvų vaikų patyrimą – nors ir gimusi po nacizmo nusikaltimų, antroji karta patyrė tėvų elgesio poveikį ir vengė apie tai kalbėti (Ermann, 2007; Phillips, Gates, 2011).

Buvusių nacių vaikams ir praėjus 60 metų po karo, pokalbis apie tėvų veiksmus sukeldavo gėdos ir kaltės jausmus.

Vis dėlto, nepaisant socialinių aplinkybių ir gėdos ar kitų jausmų, daugumoje šeimų tėvų represijų faktas buvo įvardintas ir žinomas.

Komunikacijos dažnumas. Kaip matyti iš paveikslėlio (3.2 pav.), pokalbių represijų tema dažnumas, tiek sovietų, tiek nacių aukų šeimose, galima sakyti, yra pasiskirstęs pagal Gauso, normaliųjų, skirstinį. Tai reiškia, kad kalbėjimo dažnumas yra gana tolygiai išsibarstęs: dauguma tiriamųjų, retrospektyviai vertindami pokalbių dažnumą, nurodė, kad šeimoje jie apie represijas kalbėdavo vidutiniškai dažnai (28.9%). Maždaug trečdalis tiriamųjų teigė, kad pokalbiai būdavo reti arba labai reti, likęs trečdalis – kad dažni arba labai dažni. Taigi, vienareikšmiškos tendencijos, analizuojant vieną iš komunikacijos veiksnių – pokalbių dažnumą, negalima nustatyti. Galima teigti, jog vertinant pagal šį aspektą yra įvairovė.

Represijų tema šeimoje - paslapties motyvas. Kaip ir galima buvo tikėtis, pokalbiai represijų tema šeimoje kartais buvo paženklininti nutylėjimu, vengimu kalbėtis ir paslaptینگumu. Tai ypač buvo būdinga sovietinės okupacijos metu, kuomet „tautos prieš“ etiketė buvo taikoma visai represuoto asmens šeimai ir tolimesnė diskriminacija ir persekiojimas buvo dažnas reiškinys. Giluminė ilgalaikio politinių traumų Lietuvoje poveikio analizė taip pat atskleidžia, kad šeimose buvo vengiama kalbėtis šia šeima (Gudaitė, 2004). Šis vengimas galėjo būti prisitaikymo prie tuometinių socialinių politinių sąlygų strategija.

Tėvų noras apsaugoti savo vaikus nuo galimo tolimesnio persekiojimo ir diskriminacijos buvo vienas iš nurodytų motyvų, aiškinant tėvų uždaramą. Gyvenant sovietinės okupacijos metais šis tėvų siekis yra suprantamas. Analogiški motyvai minimi ir kitose studijose, aiškinant nekalbėjimo apie tėvų trauminį patyrimą priežastis (Rousseau, Drapeau, 1998; Op den Velde, 1998). Be to, vaikams gali būti gėda kalbėtis apie tėvų

įkalinimą arba net kartais jiems kiti šeimos nariai liepia apie tai nekalbėti (Shlafer, Poehlmann, 2010).

Komunikacijai apie trauminį patyrimą, kaip parodė mūsų tyrimas, turėjo įtakos Atgimimo laikotarpis, kuris paskatino atviresnį kalbėjimą šeimoje apie represijas. Taigi socialinės ir politinės aplinkybės buvo svarbios komunikacijos atvirumui. Pastebėta, kad visuomeninis, valstybinis traumavimo pripažinimas turi teigiamą poveikį tėvų motyvacijai dalintis su vaikais šiuo savo patyrimu (Nagata, Cheng, 2003). Tuo tarpu visuomenės neigiamos nuostatos nukentėjusiųjų atžvilgiu, politinių represijų nepasmerkianti tolimesnė politinė sistema turi įtakos komunikacijos šia tema uždaramui, vengimui, paslapčių šeimos istorijoje atsiradimui. Antroji ir vėlesnė karta, prarasdamos ryšį su savo šeimos praeitimi, patyrimu, sąmoningai ar nesąmoningai vengdamos politinio persekiojimo temos, gali turėti sunkumų socialiniuose santykiuose, suvokiant savo tapatumą. Kita vertus, tokiu būdu, jaunesnės nukentėjusiųjų kartos adaptuojasi visuomenėje, atrodo, kaip visi, „normalūs“, išvengia galimos gėdos ar diskriminacijos, esant nepalankioms socialinėms politinėms aplinkybėms (Baker, Gippenreiter, 1998).

Politinių represijų aukų šeimose slėpimo tendencija, nustatyta mūsų tyrime, paradoksaliai pastebima ir nusikaltėlių Vokietijos nacių ir Olandijos kolaborantų su naciais antrųjų kartų studijose (Hardtmann, 1998; Lindt, 1998). Vokietijai pralaimėjus karą, vokiečiai naciai ir su jais kolaboravę asmenys buvo griežtai pasmerkti, tad ilgą laiką nebuvo kalbama nei apie juos, nei apie jų vaikus. Šeimoje apie tai taip pat buvo vengiama kalbėti, tokia šeimos praeitis buvo slepiama, o visuomenėje vyravo atstūmimo, kaltinimo, smerkimo tendencijos, tad antroji karta, nors ir nenusikaltusi, bet jaučia ilgalaikius politinių traumų padarinius.

Komunikaciją šeimoje apie represijas galima vertinti žiūrint iš traumų psichologijos perspektyvos kaip pokalbius apie traumą. Komunikacijos represijų tema uždaramą, vengimą kalbėti ir paslapties motyvą tokiu atveju galima aiškinti nenoru atsiskleisti. Traumos

atskleidimą, tiesa, psichoterapinėje praktikoje, gali apsunkinti nerimas, kad kiti, tai yra psichoterapeutas, pradės blogiau galvoti apie trauminio patyrimo paveiktą asmenį, taip pat nepasitikėjimas psichoterapeutu, gėdos jausmas, nenoras atrodyti „išprotėjusiu“, galvojimas, kad nepatikės pasakojimu, potrauminės vengimo reakcijos (Jeffreys ir kt., 2010).

Vengimą kalbėtis apie trauminį patyrimą pastiprina noras išvengti neigiamų emocijų, kurias sukelia šie prisiminimai. Daugiau nei trečdalis žmonių po traumos atskleidimo laikinai gali jaustis blogiau (Jeffreys ir kt., 2010). Neigiamą pokalbių emocinį krūvį iliustruoja ir mūsų tiriamųjų atsakymai: atsakymuose nurodoma, kad pokalbiai sukeldavo liūdesį, baimę, siaubą, pyktį, kartais pasakojantys lagerio ar tremties prisiminimus tėvai ar patys vaikai verkdamo. Tad kalbėjimo represijų tema vengimas gali būti abipusis, siekiant apsaugoti vieni kitus nuo neigiamų emocijų (Wiseman ir kt., 2006).

Trauminio patyrimo atskleidimas priklauso ir nuo klausančiojo charakteristikų. Jeigu išgyvenęs traumą asmuo jaučia, kad jo pasakojimu nesidomima, pavyzdžiui, kartais antrosios kartos atstovai patys nurodė, kad vengė pokalbių apie tėvų represijas, jomis nesidomėjo, arba, kad pašnekovas yra nepatikimas ar pernelyg vertinantis, tuomet pastiprinamos vengimo atsiskleisti reakcijos (Jeffreys ir kt., 2010). Pastebėta, kad netiesioginė, neverbalinė komunikacija apie politines represijas holokausto tyrime labiau būdinga tiems išgyvenusiems, kurie patyrė sunkesnę traumavimą (Sorscher, Cohen, 1997). Tad kai kuriais atvejais pats trauminio patyrimo sunkumas gali įtakoti komunikacijos ypatumus. Nors socialinės aplinkybės ir buvo palankios, tačiau tik 50% Norvegijos žydų šeimų, patyrusių holokaustą, buvo atvirai kalbama apie šį patyrimą (Major, 1996b).

Pastebėta, kad vyresni vaikai, kurie kartu su tėvais buvo uždaryti į internavimo stovyklas Antrojo pasaulinio karo metais, jautėsi drąsiau kalbėdami su tėvais apie šį patyrimą, pokalbiai, nors ir trumpi, bet būdavo dažnesni nei su vaikais, kurie nebuvo šiose stovyklose (Nagata ir kt., 1999).

Tad bendrumo jausmas taip pat gali būti reikšmingas pokalbių inicijavimui, prisiminimų pasidalinimui.

Kita vertus, dalis antrosios kartos atstovų nurodė, kad šeimoje vykdavo pokalbiai apie tėvų tremtį ar įkalinimą, tėvai apie tai atvirai ir išsamiai kalbėdavo su vaikais, nuo jų neslėpė, vaikai tuo domėjosi ir klausinėjo tėvų. Kai kuriais atvejais tokia komunikacija skatindavo pasididžiavimą tėvais, šeima, ugdė patriotiškumą, turėjo įtakos antrosios kartos pasaulėžiūrai ir buvo vertinami teigiamai, nes suteikė žinių ir leido matyti realų okupacinio režimo vaizdą. Tai reiškia, kad šeimos patyrimas buvo integruotas į šeimos gyvenimą. Vertinant iš traumų psichologijos perspektyvos – tai yra teigiamas rezultatas ir sveikos represijų įveikos pavyzdys.

Kaip pastebėta, pokalbiai represijų tema neretai būna epizodiški, trumpi, nepaisant to, keliantys daug intensyvių jausmų (Major, 1996a; Brown, 1998; Nagata, Cheng, 2003; O’Kearney ir kt., 2011). Komunikacija gali sietis su prieraišumu ir psichologine šeimos atmosfera vaikystėje (Major, 1996a). Kai traumų komunikacijoje atsiranda nutylėjimai, paslaptys, tai kuria nesaugumo, baimės, emocinės įtampos atmosferą namuose. Atitinkamai ir tokių pokalbių vertinimas yra neigiamas. Tuo galima aiškinti ir mūsų tyrimo rezultatus: dalis antrosios kartos atstovų nurodė neigiamą pokalbių poveikį.

Apibendrinant galima teigti, kad komunikacija šeimoje apie Lietuvoje vykdytas represijas pasižymi traumų psichologijoje išskirtomis tendencijomis. Tačiau ne vien psichologiniai veiksniai sąlygojo kalbėjimo represijų tema ypatumams. Sovietinės okupacijos metais susiklosčiusios socialinės ir politinės aplinkybės taip pat turėjo įtakos tam, kiek atvirai tėvai kalbėjo apie tremtį ar įkalinimą ir kokį poveikį tai sukeldavo. Tad mūsų imtyje, skirtingai nei gausiuose holokausto antrosios kartos tyrimuose, buvo labai svarbios išorinės socialinės ir politinės aplinkybės. Nepasitikėjimo, dažno šnipinėjimo ir tolimesnių represijų grėsmės atmosfera sovietinės okupacijos metais turėjo reikšmingos įtakos represijų

temos vengimui. Apskritai viešame gyvenime ir tarpusavio santykiuose šeimoje žmonės buvo linkę laikytis tylėjimo strategijos (Šutinienė, 2003; Gailienė, 2008).

4.1.2 Politinių represijų poveikis tėvams ir tėvų taikyti įveikos būdai

Antrosios kartos atstovai, vertindami politinių represijų poveikį tėvams, nurodė tiek teigiamas, tiek neigiamas pasekmes. Šie rezultatai atspindi ir kitų autorių pastebėjimus – trauminis patyrimas gali turėti ne tik neigiamą psichologinį poveikį, bet ir paskatinti potrauminį augimą (Kazlauskas, 2006; Dekel ir kt., 2011). Lietuvos politinių represijų tyrimas atskleidė, kad represuoti asmenys, tai yra tėvai, pasižymi labiau išreikštais potrauminiais simptomais, palyginus su nenukentėjusių nuo represijų grupe (Kazlauskas, 2006). Tačiau taip pat nustatyta, kad tie tiriamieji, kuriems būdingos intensyvesnės potrauminės reakcijos, nurodė daugiau pozityvių traumos įveikos veiksnių.

Suprantama, kad neigiamas poveikis tėvams visų pirma buvo siejamas su sveikata. Sunkios gyvenimo sąlygos tremtyje, įkalinimo vietoje pablogino tėvų fizinę sveikatą: dėl patirto bado ir sunkių darbų jiems būdinga silpnesnė sveikata, mažesnis atsparumas, ankstyvesnė nei įprasta mirtis. Sugrįžus į Lietuvą, jie toliau susidurdavo su sunkumais. Kaip jau minėta, politinių kalinių ir tremtinių persekiojimas ir diskriminacija buvo sovietinės represinės politikos dalis (Anušauskas, 1996).

Prie neigiamų ilgalaikių represijų pasekmių mūsų tyrime priskiriamas ir baimės jausmas. Baimė buvo vienas iš vyraujančių jausmų gyvenant okupacinėmis sąlygomis (Gailienė, 2008). Antrosios kartos atstovai mūsų tyrime mini, kad tėvai jautė baimę, kad toliau bus persekiojami jie patys ar jų vaikai, baimę, kad bus diskriminuojami ir dėl to kartais slėpdavo represijų patyrimą, elgdavosi perdėtai atsargiai ir nepasitikėdavo kitais žmonėmis. Aiškinant baimės jausmą, socialinis

kontekstas labai svarbus: represuoti asmenys gyveno esant itin nepalankioms socialinėms aplinkybėms – okupacijos sąlygomis. Sovietinis okupacinis režimas kėlė realią grėsmę politinių kalinių, tremtinių, kitaip nukentėjusių asmenų ir jų šeimų gerovei, ir šis veiksnys buvo reikšmingas politinių represijų trauminei įveikai. Kaip jau buvo pastebėta, socialinės aplinkybės yra reikšmingos asmens gijimui kolektyvinių traumų atvejais. Susvetimėjimo, nutolimo nuo represijų paliestos šalies jausmas siejasi su potrauminėmis reakcijomis ir subjektyviai vertinama gerove - pasitenkinimu gyvenimu, sveikata, nuotaika (Dekel, Tuval-Mashiach, 2010).

Potrauminių reakcijų įveika iš dalies reiškia ir bazinių prielaidų, įsitikinimų apie gyvenimą atstatymą (Janoff-Bulman, Frieze, 1983). Politinių represijų patyrimas galėjo stipriai paveikti įsitikinimus apie save ir kitus žmones, pasaulėžiūrą ir vertybes, ir tai iš dalies gali palaikyti nerimo, nesaugumo, nepasitikėjimo jausmus.

Psichologinių traumų kontekste, žvelgiant iš individualios perspektyvos, tokios pasekmės gali būti aiškinamos trauminio patyrimo poveikiu baimės reakcijos sistemai (Gersons, Olff, 2005). Trauminis patyrimas gali sukelti nuolatinės grėsmės jausmą ir iš to atitinkamai kylančias atrodytų neadekvačias reakcijas. Netgi, jeigu susidūrimas su trauminiu įvykiu nesukelia psichopatologijos, praėjus ne vieniems metams po traumos tai gali turėti įtakos grėsmės suvokimui – tai reiškia, kad asmuo daugiau dėmesio kreipia į grėsmės ženklus (Lindstrom ir kt., 2011).

Kita vertus, nepaisant ilgalaikio ir kompleksinio traumavimo, išgyvenusieji politines represijas Lietuvoje tiriamieji nurodė ir teigiamus šio patyrimo aspektus, įgytus traumos įveikos būdus, kurie padeda toliau gyvenime (Kazlauskas, 2006). Nepaisant represijų patyrimo, jie adaptavosi gyvenime, sukūrė šeimas, užaugino vaikus – ir tai yra sėkmingos trauminio patyrimo įveikos požymiai. Anot antrosios kartos, teigiamos pasekmės yra tėvų patriotiškumas, asmenybės tvirtumas – šis patyrimas juos „užgrūdino“.

Paklausus, kas tėvams padėjo įveikti šį patyrimą, kaip jie susidorojo su buvimu lageryje, tremtyje, antrosios kartos atstovai nurodė, kad tėvams padėjo socialinė parama, tikėjimas Dievu, viltis sugrįžti į Lietuvą, patriotiškumas, stipri dvasia, valia ir jaunystė. Tai sutampa su reprezentatyvaus politinių represijų Lietuvoje tyrimo rezultatais (Kazlauskas, 2006). Politinių represijų tyrime apie 72% represijas išgyvenusiu tiriamųjų teigė, kad padėjo tikėjimas Dievu, 40% taip pat minėjo, kad socialinė parama iš šeimos narių ar kitų nukentėjusiųjų padėjo įveikti traumą. Nukentėjusieji taip pat minėjo politinį aktyvumą, dvasinę stiprybę, fizinę jėgą ir sveikatą kaip įveikos veiksnius. Galima sakyti, kad įvardintų įveikos būdų mūsų tyrime sutapimas su represuotų asmenų, tai yra pirmosios kartos, tyrimo rezultatais rodo, jog antroji karta pakankamai gerai suprato ir žinojo apie tėvų represijų patyrimą. Tai dar vienas argumentas, pagrindžiantis, kad vyko sąveika, komunikacija tarp tėvų ir vaikų represijų tema.

Latvijoje atliktas tremtinių sovietinės okupacijos metais tyrimas taip pat parodė, kad išgyvenusiesiems padėjo atitinkamos, kaip ir mūsų tyrime, įveikos strategijos: stipri valia, viltis sugrįžti namo, tikėjimas Dievu, fizinė stiprybė (Vidnere, Nucho, 1996). Taigi mūsų tyrimo ir ankstesnio išgyvenusiujų tyrimo (Kazlauskas, 2006) rezultatai yra būdingi ne tik Lietuvos imčiai, bet, turint galvoje panašų patyrimą, galima kalbėti apie bendras Baltijos šalių politinių represijų patyrimo tendencijas.

4.1.3 Tėvų politinių represijų pasekmės antrajai kartai

Dalis tiriamųjų, paklausti, ar dėl tėvų politinių represijų savo gyvenime patyrė sunkumų ir apribojimų, teigė, kad nors ir jaučia ilgalaikes represijų pasekmes, tačiau dėl to tiesioginių problemų neturėjo. Kita antrosios kartos atstovų dalis, beje, santykinai didesnė, nurodė, kad dėl represuotų tėvų statuso visuomenėje sovietinės okupacijos metais patirdavo sunkumų ir apribojimų, jie jaučia šių represijų poveikį savo gyvenimui.

Sovietinės okupacijos metais represijos buvo oficialiai pristatomos kaip teisėti valdžios veiksmai, nukreipti prieš nusikaltėlius, „liaudies priešus“. Sugrižę iš tremties ar įkalinimo vietų, „asmenys, bausti už ypač sunkius valstybinius nusikaltimus“ ir toliau buvo stebimi saugumo tarnybų, bijant antisovietinio judėjimo. Represuotiems asmenims tikslingai buvo kliudoma atgauti ankstesnį, iki okupacijos turėtą socialinį statusą (Burinskaitė, 2006). Kai kuriais atvejais antroji karta kartu su visa šeima turėdavo materialinių sunkumų, neturėdavo pastovios, tinkamos gyvenamos vietos, nes kartais buvo draudžiama grįžti į gimtąsias vietas, tėvai sunkiau galėdavo įsidarbinti – buvo sudaryti draudžiamų profesijų sąrašai. Nebuvo net kalbos apie socialinį išgyvenusiųjų pripažinimą (Kazlauskas, 2006). Mūsų tyrimo rezultatai parodo, kaip tokia valstybinė nuostata paliesdavo antrąją kartą. Jau mokykloje vaikai sulaukdavo patyčių dėl tėvų praeities, negalėdavo arba nenorėdavo, arba tėvai drausdavo įsitraukti į komunistines jaunimo organizacijų gretas – dėl to taip pat jausdavosi išsiskiriančiais iš bendraamžių, patirdavo diskriminaciją.

Politinių kalinių, tremtinių vaikai taip pat kėlė nepasitikėjimą valdžios institucijoms. Todėl, kaip rodo mūsų rezultatai, antrosios kartos atstovams buvo ribojamas laisvas specialybės pasirinkimas siekiant išsilavinimo, buvo neleidžiama arba sudėtingiau išleidžiama išvykti į užsienį, patirdavo sunkumų siekiant karjeros, dėl tėvų praeities negalėdavo užimti aukštesnių pareigų. Dėl savo statuso antroji karta patirdavo saugumo tarnybų persekiojimus, tardymus – taip veikė sovietinė ideologinė kontržvalgyba (Burinskaitė, 2006).

Tais atvejais, kai tėvų represijų poveikis buvo vertinamas neigiamai, jis buvo siejamas su somatine, psichologine sveikata ir sunkia materialine padėtimi. Aiškinant prastesnę dėl tėvų politinių traumų savo fizinę sveikatą, buvo nurodomas paveldimumo veiksnys – dėl represijų nusilpusi tėvų sveikata buvo siejama su savo silpnesne somatine ir psichologine sveikata, didesniu jautrumu.

Antrosios kartos atstovų minėtos neigiamos psichologinės pasekmės gali būti sugretintos su tyrime taikytų klausimynų rezultatais. Tiriamieji nurodė, kad dėl tėvų represijų jautė arba ir dabar jaučia baimę, nerimą, jaučiasi išsiskiriantys iš kitų dėl savo kilmės, linkę atsiriboti, vengti bendravimo, izoliuotis nuo kitų, jiems būdingas labiau neigiamas, skeptiškas požiūris. Tai sutampa su potrauminėmis pasekmėmis, kurias matuoja klausimynai. Mūsų tyrime pasitaikė tokių antrosios kartos atstovų, kuriems tėvų represijų patyrimas kėlė panašias į potraumines reakcijas pasekmes. Šis rezultatas stebimas ir kitose tėvų traumų poveikio tyrimuose, kuriuose nustatoma, kad tėvų traumos vaikams kelia emocinę įtampą, intensyvesnes potraumines streso reakcijas (Yehuda ir kt., 1998; Dulmus, Wodarski, 2000).

Tebesitęsiant politiniam persekiojimui sovietinės okupacijos metais Lietuvoje, socialinė parama tėvams buvo sunkiai prieinama ir negalėjo padėti įveikiant trauminį patyrimą bei adaptuojantis gyvenime. Šiuo atveju represuotųjų antrosios kartos patyrimas yra panašus į karo vaikų (Lindt, 1998; Ermann, 2007). Jų patyrimas ilgą laiką buvo nepastebimas, nepripažįstamas ir nevertinamas.

Nepaisant neigiamų aplinkybių, neretai tėvų represijų ilgalaikis poveikis buvo vertinamas nevienareikšmiškai: tiek tėvai (Kazlauskas, 2006), tiek antroji karta pastebėdavo pozityvių aspektų. Mūsų tyrime buvo įvardinama, kad tėvų represijų patyrimas skatino antrosios kartos patriotiškumą - perimant tėvų vertybes ir žinant tiesą apie okupacinę valdžią, vykdytas represijas. Tiesos apie tuometinę santvarką žinojimas taip pat buvo vertinamas kaip pozityvus represijų palikimas. Dar vienas įvardinamas antrąją kartą palietęs poveikis – tvirtas charakteris. Tėvų trauminis patyrimas ir sugebėjimas jį įveikti buvo vertinamas kaip geras pavyzdys, kuris mokino ir vaikus tvirtumo – turėjo įtakos atsparumo, problemų įveikos būdų susiformavimui. Kai kuriais atvejais tiriamieji nurodė teigiamą poveikį ir visai šeimai – tai suartindavo ir teigiamai veikė tarpusavio santykius. Tai yra svarbus tyrimo rezultatas, rodantis, kad tėvai,

išgyvenę represijas, sugebėjo įveikti neigiamas šio patyrimo pasekmes. Pastebėta, kad tarp politinių kalinių, tremtinių retos skyrybos, jie sukurdavo tvirtas šeimas (Kazlauskas, 2006). Be to, patys tėvai teigia, kad šeima jiems labai svarbi, akcentuoja savo vaikus ir jų pasiekimus.

Analizuojant rezultatus, reikia atsižvelgti, kad pačių tiriamųjų, tai yra antrosios kartos, asmeninis gyvenimo patyrimas, asmenybės ypatumai sąveikauja su tėvų traumų poveikiu ir tuo, kaip jisai buvo vertinamas. Trauminis patyrimas, psichologinė adaptacija ir sąveika su tėvais buvo vertinami ir kitoje imtyje - politinio ir karinio smurto paliestų palestiniečių vaikų tyrime (Punamäki ir kt., 1997). Nustatyta, kad trauminis patyrimas turėjo įtakos vaikų psichologinės adaptacijos sunkumams, o taip pat turėjo neigiamos įtakos tam, kaip patys vaikai vertino tėvus, jų taikomą auklėjimo stilių. Iš kitos pusės, netinkamas tėvų auklėjimas taip pat turi įtakos didesniai vaikų pažeidžiamumui po traumų. Psichologinės adaptacijos atveju tai gali pasireikšti didesniu jautrumu ir žemesniu savęs vertinimu. Taigi tėvų veiksniai lieka reikšmingi vaikų savijautai. Tą rodo ir mūsų tyrimo tako analizės modelis (Pav. 3.11): tėvų trauminis patyrimas, traumos simptomai ir fizinė sveikata siejasi su antrosios kartos traumos simptomais ir neviltimi. Atitinkamai tai atsispindi ir antrosios kartos atsakymuose į atvirus klausimus apie tėvų represijų poveikį. Ne psichologiniais terminais ir savais žodžiais tiriamieji vardina tai, kas atitinka potraumines reakcijas, adaptacijos sunkumus, nuostatas gyvenime ir kita.

Vertinant ilgalaikes politinių represijų pasekmes ir remiantis tyrimo rezultatais taip pat, mūsų nuomone, svarbu paminėti ir tai, kokius gavome skirtumus lyginant su moksline literatūra. Iš gausių holokausto antrosios kartos tyrimų žinome, kad žydų genocidas turėjo įtakos tėvų ir vaikų santykiui, o tiksliau suaugusių vaikų atsiskyrimui nuo tėvų (pvz.: Barocas ir Barocas, 1980; Bar-On ir kt., 1998a). Tačiau mūsų tyrime sovietų ir nacių represijas išgyvenusią antroji karta, atsakydama į atvirus klausimus, nemini šių ypatumų. Sunkumai išreikšti agresiją, stipri pasiekimų motyvacija, ryškus sąlytis su tėvų patirtu genocidu – kartais literatūroje išskiriami

holokausto antrosios kartos ypatumai (pvz.: Nadler ir kt., 1985; Russell ir kt., 1985; Zohar ir kt., 2007) – vėlgi nebūdingi mūsų tiriamiesiems. Holokausto ir kitų politinių represijų tyrimuose nustatomas antrosios kartos gyvenimas pagal tėvų lūkesčius ir siekiant kompensuoti tėvų netektis (Bar-On ir kt., 1998b; Becker, Diaz, 1998) taip pat neatsiskleidė teminės analizės metu. Gali būti, kad mūsų taikyti tyrimo metodai neapčiuopė šių ypatumų. Kita vertus, greičiausiai šio tyrimo antroji karta dėl įvairių veiksnių patyrė kitokias ilgalaikes pasekmes.

4.2 Represuotųjų antrosios kartos savijautos vertinimas

4.2.1 Represuotųjų antrosios kartos trauminis patyrimas ir potrauminės reakcijos

Represuotųjų antrosios kartos trauminis patyrimas nesiskiria nuo holokausto ir nenukentėjusiųjų antrosios kartos patyrimo. Dažniausi trauminiai įvykiai tikslinės grupės imtyje yra šeimos nario netektis, apiplėšimas, vagystė, autoavarija. Dauguma tiriamųjų yra patyrę potencialiai traumuojančių įvykių savo gyvenime, vidutiniškai 4 įvykius, remiantis HTK. Vyrai yra statistiškai reikšmingai daugiau patyrę potencialiai traumuojančių įvykių.

Su potencialiai traumuojančiais įvykiais susiduria dauguma žmonių bendroje populiacijoje, o PTSS paplitimas per gyvenimą epidemiologiniuose tyrimuose svyruoja apie 7.8% visos populiacijos (Kessler ir kt., 1995). Vyrams potrauminis streso sutrikimas dažniausiai siejasi su karo patyrimu, moterims – su seksualine prievarta (Kessler ir kt., 1995; Jeffreys ir kt., 2010). Mūsų gauti rezultatai atitinka ne vienoje studijoje patvirtintą rezultatą, rodantį, kad moterys patiria mažiau potencialiai traumuojančių įvykių savo gyvenime, tačiau joms dažniau nei vyrams pasireiškia potrauminio streso sutrikimas (Mooren, Kleber, 2001a; Breslau, 2002; Breslau, Anthony, 2007; Darves-Bornoz ir kt., 2008; de

Vries, Olf, 2009). Moterų intensyvesnės potrauminio streso reakcijos ir didesnė potrauminio streso sutrikimo rizika gali priklausyti nuo patiriamų potencialiai traumuojančių įvykių pobūdžio (pvz., dažnesnės seksualinio tipo traumos), taip pat nuo jaunesnio amžiaus traumos metu, didesnio grėsmės ir kontrolės praradimo jausmo, disociacijos traumos metu, nepakankamos socialinės paramos po traumos, nuo lyties priklausančių biologinių ir kitų veiksnių (Olf ir kt., 2007a).

Olandijos reprezentatyviame tyrime taip pat nustatytas aukštas potencialiai traumuojančių įvykių dažnis - 80.7% tiriamųjų yra patyrę tokių įvykių (de Vries, Olf, 2009). PSO epidemiologinis reprezentatyvus šešių Europos valstybių (Ispanijos, Italijos, Vokietijos, Olandijos, Belgijos ir Prancūzijos) tyrimas atskleidė, kad vidutiniškai 63.6% visų tiriamųjų yra patyrę bent vieną traumuojantį įvykį savo gyvenime (Darves-Bornoz ir kt., 2008). Dažniausiai patirti įvykiai iš dalies atitinka ir mūsų tyrimo rezultatus – tai yra netikėta mylimo žmogaus mirtis, mirties, lavono ar sunkiai sužeisto žmogaus matymas, autoįvykiai. Taigi galima teigti, kad šio tyrimo dalyvių trauminis patyrimas yra panašus į kitų Europos šalių tiriamųjų trauminę patirtį.

Dažniausios antrosios kartos potrauminės reakcijos mūsų tyrime per pastaruosius 2 mėnesius buvo nuovargis, miego sutrikimai (nemiga, neramus miegas, nubudimai anksti ryte), liūdesys, irzlumas, galvos skausmai, pyktis, sunkumas sutelkti dėmesį. Didesnė dalis šių simptomų yra psichosomatinio pobūdžio (nuovargis, miego sutrikimai, galvos skausmai), kita dalis susiję su neigiamomis emocijomis (liūdesys, pyktis) ar kognityviniu funkcionavimu (dėmesio nesutelkimas). Minėti simptomai nėra neįprasti: reprezentatyviame britų tyrime nustatyta, kad 58% tiriamųjų pasireiškė miego sutrikimai bent vieną naktį pastarąją savaitę (Groeger ir kt., 2004). 9.8% vidutinio amžiaus vyrų ir 17.0% moterų nemiga pasireiškia bent kartą per savaitę (Martikainen ir kt., 2003). Nuovargis ir miego problemos gali būti susiję su krūviu darbe, patiriamu stresu (Akerstedt ir kt., 2002). Šie simptomai nebūtinai yra specifiškai susiję su trauminiu

patyrimu, ir, kaip rodo kitų šalių tyrimai, gali būti gana įprastos kasdieniame gyvenime reakcijos.

Kaip matome, represuotųjų antrosios kartos trauminis patyrimas ir pastarųjų mėnesių savijautos sunkumai, galimai susiję su trauminiu patyrimu, nėra išskirtiniai.

4.2.2 Psichinės sveikatos rodikliai: represuotųjų antrosios kartos ir palyginamųjų grupių potrauminės reakcijos, neviltis, vidinės darnos jausmas

Palyginus sovietų ir nacių represijas išgyvenusiujų antrosios kartos psichologinės sveikatos rodiklius su palyginamųjų grupių rodikliais, nustatytas tik vienas skirtumas – potrauminių reakcijų dirglumo subskalės vidurkiai skiriasi statistiškai reikšmingai. Tai yra represuotųjų antroji karta pasižymi labiau išreikštu dirglumu, ir tai būdinga lyginant vyrų rodiklius. Pagal visus kitus matavimus sovietų, holokausto ir nenukentėjusioji grupės panašios: represuotųjų antrosios kartos potrauminių simptomų intensyvumas, neviltis, vidinės darnos jausmas nesiskiria nuo kitų dviejų grupių.

Galima teigti, kad šis rezultatas iš dalies rodo antrosios kartos didesnę jautrumą, didesnę pažeidžiamumą traumų atveju, kuri galima sieti su šeimos patirtimi. Kai politinių represuotųjų antroji karta savo gyvenime patiria traumuojančius įvykius, kartais jie gali būti labiau paveikti šio patyrimo nei palyginamoji grupė, kurios šeimos istorijoje nebuvo ilgalaikio ir sunkaus traumavimo (Major, 1996b; Yehuda ir kt., 1998; Baider ir kt., 2000).

Gali būti, kad politines represijas išgyvenusių tėvų savijauta, nuotaika keldavo stresą šeimos gyvenime. Pavyzdžiui, būtent tėvų potrauminėmis reakcijomis mėginama aiškinti dažnesnę psichikos sutrikimų, tokių kaip depresija, nerimas paplitimą per gyvenimą suaugusių holokausto antrosios kartos imtyje (Schwartz ir kt., 1994). Galima pagrįstai

kelti prielaidą apie tai, kad ir genetiniai, tai yra tėvų, veiksniai turi įtakos potrauminiam pažeidžiamumui (Morey ir kt., 2011; Mushtaq ir kt., 2012). Gali būti, kad sunkiai traumų paveikti tėvai savo vaikams perduoda tam tikrą pažeidžiamumo predispoziciją.

Vis dėlto, vienas iš svarbiausių veiksnių, paaiškinantis potraumines reakcijas, yra socialinės politinės aplinkybės. Lietuvos politinė situacija ir visos okupacijos metu vykę persekiojimai, represijų grėsmė galėjo turėti įtakos padidintam represuotųjų antrosios kartos dirglumui, nes, kaip jau minėta, represuotų asmenų vaikai oficialiai buvo įvardinti „liaudies priešais“, jiems grėsė tardymai, persekiojimas ir socialiniai apribojimai (Burinskaitė, 2006). Gyvenant tokiomis aplinkybėmis reikėjo išlikti budriems galimiems pavojaus signalams, o tyrime matuotas dirglumas kaip tik ir reiškia budrumą ir jaučiamą įtampą, greitą išgastį, sunkumus susikaupti, užmigti, susierzinimą ir panašiai.

Suprantama, kad sovietinis režimas palietė visus Lietuvos gyventojus. Net ir tiesiogiai nerepresuoti asmenys gyveno reikšmingai pasikeitusioje visuomenėje (Gailienė, 2008). Valdžios institucijų persekiojimo grėsmė, baimės ir netikrumo jausmai, plačiai paplitęs šnipinėjimas ir skundimai veikė visus. Tačiau tikėtina, jog tokios stresinės gyvenimo aplinkybės ypač neigiamai veikė sovietų represijas išgyvenusias šeimas.

Kita vertus, mūsų tyrime buvo analizuojamos neklinikinės imtys, ir, kaip ir buvo galima tikėtis, visi kiti matuoti represuotųjų antrosios kartos rodikliai nesiskiria nuo kitų dviejų grupių. Tai sutampa su tyrimų rezultatais, kur holokausto antrosios kartos imtis nesiskiria patirtų stresinių įvykių skaičiumi ir šių įvykių sukeltu streso lygiu, neklinikinės antrosios kartos imtys nepasižymi išskirtine psichopatologija palyginus su kontroline grupe (Schwartz ir kt., 1994; Major, 1996a; IJzendoorn ir kt., 2003; Fridman ir kt., 2011). Nevilties lygis, nustatytas mūsų tyrime, yra toks pats kaip Lietuvos gyventojų vidutinis nevilties lygis, asmenų su aukštuoju išsilavinimu grupėje (5,82) – tai yra nedidelė neviltis (Gailienė, 2002).

Rezultatai taip pat atitinka kitų autorių darbo, kuriame buvo vertinamos ilgalaikės holokausto pasekmės, rezultatus – nevilties lygis tarp trečiosios kartos atstovų nesiskyrė nuo kontrolinės grupės (Iliceto ir kt., 2009). Šie rezultatai yra svarbūs atsakant į klausimą apie tarpgeneracinį traumos perdavimą, nes įrodo, kad ilgalaikės politinių represijų pasekmės nėra psichopatologinės. Vidinės darnos jausmas, kurį galima įvardinti psichinės sveikatos apsauginiu veiksmu, taip pat nesiskyrė tarp mūsų tyrimo grupių. Galima teigti, kad šis apsauginis psichinės sveikatos rodiklis nėra tiesiogiai priklausomas nuo tarpgeneracinio traumų poveikio. Taigi gauti rezultatai pirmą mūsų keltą hipotezę iš dalies patvirtina: išgyvenusiųjų sovietų ir nacių represijas antrosios kartos atstovų dabartinės psichinės sveikatos rodikliai, tai yra potrauminės reakcijos, (išskyrus didesnį dirglumą), nevilties lygis ir vidinės darnos jausmas, nesiskiria nuo kitų dviejų grupių rodiklių.

Kalbant apie holokausto antrosios kartos grupę, nustatytas vienas statistiškai reikšmingas skirtumas: holokausto antrosios kartos tiriamųjų vengimo reakcijos yra statistiškai reikšmingai intensyvesnės nei nenukentėjusių antrosios kartos grupės. Vengimas yra dažnai pasitaikanti potrauminė reakcija, kai kurie autoriai nustato, kad tai būdinga net 87% traumą patyrusių tiriamųjų (Schaal, Elbert, 2006). Antrosios kartos tyrimuose taip pat pastebima, kad holokausta patyrusioms šeimoms kartais būdingas vengimas kalbėti šia tema (Bar-On ir kt., 1998b). O taip pat randama tai, kad antroji holokausto karta gali reaguoti vengimu į savo pačių gyvenimo trauminius įvykius (Baider ir kt., 2000). Tad mūsų tyrime nustatytas intensyvesnis vengimo reakcijas taip pat galima sieti su tėvų holokausto patyrimu ir šio patyrimo ilgalaikiu poveikiu antrajai kartai.

Vis dėlto, remiantis mūsų tyrimo rezultatais, galima teigti, kad lyties veiksnys potrauminėje simptomatikoje kartais yra reikšmingesnis nei priklausymas represuotų, holokausto ar nenukentėjusių antrosios kartos grupei. Nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai tarp vyrų ir moterų potrauminių simptomų bendrai ir atskirai tarp įkyrumų, vengimo ir

padidėjusio dirglumo reakcijų: nors moterys statistiškai reikšmingai mažiau yra patyrusios potencialiai traumuojančių įvykių, jų potrauminės reakcijos pastarąja savaitę intensyvesnės nei vyrų. Tai atitinka traumų tyrimų rezultatus, kai nustatomos intensyvesnės potrauminės reakcijos, dažnesnis potrauminio streso paplitimas tarp moterų (Breslau, 2002; Kazlauskas, 2006; Wojvoda, 2008; Darves-Bornoz ir kt., 2008).

Analizuojant tarpgeneracines politinių represijų pasekmes, svarbu atsižvelgti ir į bendras psichikos sveikatos tendencijas visuomenėje. Kaip žinoma, Lietuva pasižymi gana prastais psichikos sveikatos rodikliais: aukštas priešlaikinio mirtingumo, savižudybių skaičius ir panašiai (Gailienė, 2004; Gailienė, 2005). Galima svarstyti, kad visose trijose grupėse nesiskiriantys nevilties, vidinės darnos, potrauminių reakcijų rodikliai tiesiog rodo bendrus prastesnius psichinės sveikatos rodiklius.

4.2.3 Represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos rodiklių sąsajos

Prieš pradėdant tarpgeneracinių ryšių analizę, buvo svarbu pasižiūrėti į represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos rodiklių sąsajas. Čia nustatytas logiškas ir tikėtinas trauminio patyrimo ir traumos simptomų ryšys. Tai atitinka pačią traumos ir potrauminių reakcijų sampratą, kuri reiškia, jog potrauminiai simptomai yra sukelti trauminio patyrimo (Brewin, 2003; Weisæth, 2005).

Nevilties lygis kartais gali būti pastovus, mažai priklausantis nuo laiko ar trauminio patyrimo, ir tai gali būti vertinama kaip atsparumo požymis (Mooren, Kleber, 2001a). Atsparumas kaip asmenybės bruožas turi įtakos trauminio patyrimo ir depresijos, nerimo sąveikai – tai gali būti tarpinis kintamasis tarp traumos ir potrauminių pasekmių (Philippe ir kt., 2011). Vis dėlto mūsų tyrime nustatyta, kad neviltis yra susijusi su potrauminėmis reakcijomis ir yra priklausoma nuo trauminio patyrimo. Ši nevilties sąveika taip pat kartais pastebima (Mooren, Kleber, 2001b).

Tikėtina, kad neigiamas patyrimas gyvenime gali lemti neigiamus lūkesčius ateities atžvilgiu.

Neviltis, tai yra neigiamos nuostatos ir lūkesčiai ateities atžvilgiu, yra kognityvinis psichinės sveikatos komponentas. Reikšmingoje traumų psichologijai R. Janoff-Bulman knygoje *Sugriautos iliuzijos* (1992) nuosekliai parodyta, kad trauminis patyrimas gali giliai paliesti asmenį ir iš esmės sukirsti bazinius įsitikinimus apie save ir pasaulį. Trauminio patyrimo paveiktas žmogus gali nebetikėti, kad pasaulis, tai yra kiti žmonės ar tai, kas nutinka, yra gera, prasminga, o aš pats esu vertingas. Sunkaus ir ilgalaikio traumavimo, karo patyrimas ir įkylūs šio patyrimo prisiminimai sąveikauja su nuostata, kad pasaulis yra piktavališkas, su nepasitikėjimu ir optimizmo trūkumu (Mooren, Kleber, 2001b). Taigi, atitinkamai ir mūsų tyrime labiau paveikti trauminio patyrimo tiriamieji pasižymi ir labiau išreikšta neviltimi.

Antrosios kartos nevilties lygio ryšys su traumos simptomais taip pat gali būti aiškinamas potrauminių reakcijų ir depresijos komorbidiškumu (Breslau ir kt., 2000). Tiek potrauminiam stresui, tiek depresijai būdingi simptomai yra susiję, o neviltis siejasi su depresija. Remiantis nukentėjusių nuo tarpasmeninio smurto tyrimu, neviltis su potrauminiu stresu būtent ir siejasi per depresiją, tai yra depresija yra tarpinis veiksnys tarp šių dviejų kintamųjų (Scher, Resick, 2005). Kadangi mūsų tyrime depresija nebuvo matuojama, galima tik svarstyti, kaip depresijos rodikliai įsiterptų į modelį.

Kalbant apie vidinės darnos jausmą, jis gali būti vertinamas kaip apsauginis veiksnys, esant trauminiam patyrimui, kuris sąveikauja su žalojančiomis potrauminėmis pasekmėmis. Pastebėta, kad kuo stipresnis vidinės darnos jausmas, tuo silpniau išreikšti traumos simptomai (Kazlauskas, 2006; Hal-van-Raalte ir kt., 2008). Atitinkamai ir mūsų tyrime vidinės darnos jausmo ir traumos simptomų, potrauminių reakcijų koreliacija yra neigiama.

4.2.4 Represuotųjų antros kartos psichinės sveikatos sąsajos su demografiniais ir tėvų šeimos veiksniais

Represuotųjų antrosios kartos imtyje nustatyti skirtumai tarp lyčių: nepaisant to, kad vyrai yra patyrę daugiau potencialiai traumuojančių įvykių per gyvenimą, moterims būdinga daugiau traumos simptomų. Viena vertus, kaip jau minėta, tai gali reikšti didesnę moterų jautrumą ir pažeidžiamumą. Iš kitos pusės, gali būti, kad moterys geriau reflektuoja, yra pastabesnės savo savijautai ir atviriau tai nurodo tyrimuose – pastebėta, kad vyrai labiau pasižymi aleksitimija (Frewen ir kt., 2008). Be to potrauminės reakcijos priklauso nuo trauminio patyrimo pobūdžio, o šis veiksnys mūsų tyrime nebuvo kontroliuojamas.

Gyvenimas santuokoje gali būti laikomas apsaugančiu veiksniumi nuo potencialiai traumuojančio patyrimo. Reprezentatyviame tyrime nustatyta, kad susituokę asmenys patiria mažiau smurto, rečiau būna sužeidimų liudininkai nei vieniši ar išsiskybę tiriamieji (de Vries, Olf, 2009).

Remiantis gautais rezultatais, galima teigti, kad išsilavinimas yra apsauginis veiksnys nevilčiai – mūsų tyrime nustatyta, kad aukštąjį išsilavinimą turintys asmenys pasižymi mažiausia neviltimi. Galima samprotauti, kad kognityviniai gebėjimai, reikalingi aukštojo išsilavinimo įgijimui, sąveikauja su neviltimi, pesimistinėmis nuostatomis: pastebėta, kad pesimizmas neigiamai koreliuoja su išsilavinimo lygiu (Gailienė, 2002; Kivimäki ir kt., 2005). Nustatyta, kad žemesnį išsilavinimą turintys asmenys per gyvenimą patiria daugiau potencialiai traumuojančių įvykių ir jiems dažniau pasireiškia potrauminio streso sutrikimas (Darves-Bornoz ir kt., 2008). Mūsų tyrime rasta, kad abiejų tėvų išsilavinimas yra reikšmingas veiksnys antrosios kartos psichologinei sveikatai. Kuo aukštesnis tėvų, tiek tėvo, tiek motinos, išsilavinimas, tuo mažiau traumos simptomų, nevilties ir daugiau vidinės darnos jaučia vaikai. Tėvų išsilavinimas gali būti vertinamas kaip geresnės adaptacijos ir apsauginis veiksnys traumų atveju. Lietuvos paauglių tyrime nustatyta, kad labiau psichiškai atsparūs yra tie

vaikai, kurių tėvų išsilavinimas aukštasis (Griciūtė, 2010). Bosnių karo pabėgėlių tyrime pastebėtos išsilavinimo sąsajos su potrauminėmis reakcijomis, sveikatos vertinimu (Mooren, Kleber, 2001a). Aukštesnis išsilavinimo lygis siejamas su mažesnėmis kognityvinio vengimo reakcijomis, be to tai susiję su didesniu pasitikėjimu savimi, didesniu savo veiksmingumo suvokimu. Žemesnis išsilavinimo lygis susijęs su daugiau potrauminio streso simptomų (Dekel ir kt., 2011).

Antrosios kartos jaunesni tiriamieji pasižymi mažesne neviltimi, ir tai atitinka nevilties sąsajų su amžiumi tendencijas. Pastebėta, kad vyresniems asmenims būdingesnis didesnis pesimizmas (Gailienė, 2002; Kivimäki ir kt., 2005).

Vaikų skaičius tėvų šeimoje koreliuoja su trauminiu patyrimu: didesnėje šeimoje augę tiriamieji yra patyrę daugiau potencialiai traumuojančių įvykių. Šis ryšys yra statistiškai reikšmingas tuomet, kai skaičiuojamas ne tik tiriamųjų asmeninis trauminis patyrimas, bet ir tie įvykiai, kai tiriamieji buvo traumų liudininkais ar traumas patyrė jiems artimi žmonės. Logiška samprotauti, kad didesnėje šeimoje pasitaiko daugiau neigiamo patyrimo.

Atlikus regresinę analizę, nustatyta, kad antrosios kartos traumos simptomus galima prognozuoti remiantis lytimi ir nevilties lygiu. Nors mūsų tyrime šie kintamieji nėra stabilūs prognozuojant, tačiau gauta tendencija atitinka traumų tyrimų rezultatus. Kaip jau minėta, moterys pasižymi aukštesniais potrauminio streso rodikliais.

Retrospektyviai vertinamas pokalbių apie tėvų represijas dažnumas yra reikšmingai susijęs su vidinės darnos jausmu – nustatyta neigiama šių kintamųjų koreliacija. Tai rodo, kad komunikacija pati savaime nėra pozityvus veiksnys traumų paliestose šeimose. Kaip pastebi ir kiti autoriai, šiuo atveju svarbiau yra komunikacijos turinys ir kokybė (Baranowsky ir kt., 1998). Mūsų tyrimo metodika leido giliau ir išsamiau paanalizuoti komunikaciją traumų tema. Kaip matyti iš gautų rezultatų, kalbėjimas su tėvais apie jų politinių represijų patyrimą turėdavo įvairų poveikį, tiek

teigiama, tiek neigiama. Kaip jau minėta, kartais tokie pokalbiai skaudindavo, liūdindavo pačius tėvus ir antrąją kartą, keldavo baimę, nerimą.

Taigi represuotųjų antrosios kartos psichinės sveikatos sąsajos su demografiniais veiksniais atspindi bendras tendencijas. Kalbant apie tarpgeneracines sąsajas, tėvų išsilavinimas yra reikšmingas matuojamiems psichinės sveikatos rodikliams. Į analizę įtraukus vieną iš politinių represijų veiksmų, pokalbių apie tėvų represijas dažnumą, taip pat nustatyta, kad jis sąveikauja su vidinės darnos jausmu.

4.2.5 Antrosios kartos psichinės sveikatos ryšys su tėvų sveikatos rodikliais

Į tarpgeneracinę psichologinės sveikatos analizę buvo įtraukti nuo politinių represijų nukentėję asmenys ir jų suaugę vaikai, siekiant patikrinti antrąją mūsų tyrimo hipotezę. Buvo keliamą prielaida, kad neigiamos psichologinės tėvų traumų pasekmės gali turėti įtakos antrosios kartos dabartinei savijautai.

Mūsų tyrime išgyvenusiųjų politines represijas traumos simptomai priklauso nuo trauminio patyrimo per gyvenimą – tai atitinka traumos ir potrauminio streso sampratą (Brewin, 2003). Nustatyta, kad traumos simptomai taip pat yra susiję su dabartinės fizinės sveikatos vertinimu – šis rezultatas siejasi su šiuolaikiniu požiūriu į trauminį poveikį, kuris apima ir biologines psichologinės traumos pasekmes (Olf ir kt., 2007b; Yehuda ir kt., 2011). Taip pat yra žinoma, kad ilgalaikis potrauminių reakcijų slopinimas gali pasireikšti psichologiniais ir fiziniais streso simptomais (Wastell, 2002). Vietnamo karo veteranų tyrime nustatyta, kad chroniškas PTSS, kompleksinis PTSS ar komorbidinis PTSS yra susijęs su reumatoidiniu artritu, žvyneline (psoriaze), diabetu, skyd liaukės ligomis, taip pat potrauminiai sutrikimai siejami su kardiovaskulinėmis ir autoimuninės sistemos ligomis (Boscarino, 2006).

Kalbant apie tarpgeneracines potraumines pasekmes, galima patvirtinti tėvų – vaikų potrauminių reakcijų ryšį. Kaip matome iš išgyvenusių ir antrosios kartos traumos veiksnių tarpgeneracinio tako modelio (Pav. 3.11), tėvų traumos simptomai turi įtakos jų suaugusių vaikų traumos simptomams. Tai galima aiškinti traumų paveiktų tėvų savijauta ir elgesiu. Pastebėta, kad tėvai dėl potrauminio streso sutrikimo santykiyje su vaikais gali jaustis emociškai sustingę, nesidomintys, emociškai nutolę ir nepalaikantys vaikų (Ruscio ir kt., 2002). Tokiu atveju gali būti, kad vaikai, turėdami mažiau resursų šeimoje, gali būti mažiau atsparūs savo gyvenimo trauminei patirčiai. Taip susidaro prielaidos atsirasti ryšiui tarp tėvų ir vaikų potrauminių reakcijų.

Nustatyta, kad karo veiksmuose dalyvavusių karių šeimos nariams, kurie yra patyrę traumų savo gyvenime, taip pat būdinga didesnė rizika potrauminio streso sutrikimui atsirasti – taigi ir čia yra svarbus šeimos narių asmeninis patyrimas (Herzog ir kt., 2011). Vaikų savijautai tokiose šeimose susijusi su tuo, kiek tėvai yra traumuoti karo patyrimo ir kiek motinos (žmonos) paveiktos šio traumavimo. Galima svarstyti, kad šios sąveikos antrosios kartos vaikystėje gali turėti įtakos savijautai ir suaugusiame amžiuje.

Dvynių studijos rodo, kad genetiniai faktoriai yra reikšmingi potrauminio streso pasireiškimui, pavyzdžiui, 46% potrauminio streso sutrikimo variacijos numatė paveldimumo, genetinę įtaką (Sartor ir kt., 2012). Ši paveldimumo įtaka nėra specifinė PTSS, ji taip pat būdinga ir depresijos atveju. Taigi genetinis polinkis gali turėti įtakos tiek vienam, tiek kitam sutrikimui, bet, kaip rodo mūsų tyrimo rezultatai, tai nebūtinai yra susiję su politinių represijų patyrimu. Atsižvelgiant ir į kitus mūsų tyrimo rezultatus: sugretinus išgyvenusių politines represijas antrosios kartos traumas simptomų ir palyginamųjų grupių traumas simptomų intensyvumą, nerasta statistiškai reikšmingų skirtumų tarp grupių. Tad gali būti, kad gauta sąsaja tarp tėvų ir suaugusių vaikų traumas simptomų nėra specifinė politinių represijų grupei.

Nuo holokausto nukentėjusių imtyje pastebima koreliacija tarp nukentėjusių motinų ir dukrų, tai yra antrosios kartos, streso reakcijų (Fridman ir kt., 2011). Tačiau, nepaisant šių sąsajų, autoriai teigia, kad nėra tarpgeneracinio traumos perdavimo holokausto imtyje. Mūsų tyrimo rezultatai ir kitų autorių darbai rodo, kad nuo politinių represuotųjų antroji karta nepasižymi labiau išreikštais psichikos sutrikimais (Major, 1996a; IJzendoorn ir kt., 2003; Fridman ir kt., 2011). Gali būti, kad gautas ryšys tarp kartų yra nepriklausomas nuo politinių represijų patyrimo, galbūt atitinkamas tėvų ir suaugusių vaikų sąsajas galima rasti ir nenukentėjusių imtyje. Taigi mūsų tyrimas rodo tarpgeneracines sąsajas, bet ne tarpgeneracinę represijų poveikį.

Tėvų sveikatos sąsajas su antrosios kartos neviltimi galima aiškinti su tėvų amžiumi susijusiomis sveikatos problemomis. Vidutinis represijas išgyvenusių tėvų amžius tyrimo metu buvo 73 metai – tikėtina, kad tokia amžiuje neretai pasireiškia sveikatos problemos, ir šie sunkumai tiesiogiai paliečia antrosios kartos atstovus. Pastebėta, kad optimizmas yra susijęs su mažesne sveikatos problemų rizika ir geresne stresinio patyrimo įveika (Kivimäki ir kt., 2005). Mūsų tyrime būtent tėvų sveikatos vertinimas leidžia prognozuoti antrosios kartos nevilties lygį – kuo prasčiau tėvai vertina dabartinę savo fizinę sveikatą, tuo didesnė neviltis būdinga vaikams.

Analizuojant nukentėjusių ir antrosios kartos grupes pagal lytį, nustatytas statistiškai reikšmingas potrauminių reakcijų ryšys tarp motinų ir jų suaugusių sūnų. Iš dalies tai gali būti susiję su motinų labiau išreikštomis potrauminio streso reakcijomis (Kazlauskas, 2006). Mūsų tyrime antrosios kartos vyrų dirglumo reakcijos taip pat buvo statistiškai reikšmingai intensyvesnės nei palyginamųjų grupių. Tad šioje vietoje randamos tarpgeneracinės sąsajos. Tokia motinų įtaka psichinei sveikatai pastebima ir nacių represijų tyrimuose. Holokausto antros kartos tyrimai kartais nustato streso reakcijų sąsajas tarp motinų ir dukrų (Baider ir kt., 2000; Fridman ir kt., 2011) arba valgymo sutrikimų sąsajas su holokausto patyrimu motinų –

dukų diadų tyrime (Zohar ir kt., 2007). Tai reiškia, kad motinų psichologinė savijauta, intensyvesnės potrauminės reakcijos potencialiai labiau veikia vaikų savijautą. Antra vertus, tai nepaaiškina nustatyto specifinio ryšio tik tarp motinų ir suaugusių sūnų mūsų tyrime.

Ryšys tarp tėvų subjektyvaus sveikatos vertinimo ir antrosios kartos nevilties yra statistiškai reikšmingas tėvų (t.y. vyrų) ir jų dukrų atveju. Analogiški rezultatai gauti Norvegijos nacių represijų tarpgeneraciniame tyrime, kur tėvų (vyrų) silpna fizinė sveikata teigiamai koreliavo su dukrų nerimo ir depresijos rodikliais, tačiau tokios koreliacijos nerasta su sūnų psichologinės sveikatos rodikliais (Major, 1996a). Mūsų tyrimu gauti duomenys nepaaiškina šio tėvų – dukrų ryšio. Šios sąsajos paaiškinimo reiktų ieškoti atliekant kokybinį, giluminį tyrimą. Pavyzdžiui, analitinėje psichologijoje yra pastebėtas reikšmingas tėvo vaidmuo dukros gyvenime (Rukšaitė, 2008).

Dar vienas reikšmingas tarpgeneracinis rezultatas – vidinės darnos jausmo sąsajos. Nustatyta statistiškai patikima koreliacija tarp motinų ir dukrų bei tėvų (t.y. vyrų) ir sūnų vidinės darnos jausmo rodiklių. Taigi kalbant ir apie pozityvių sveikatos rodiklių tarpgeneracinį ryšį, šiuo atveju vidinės darnos jausmą, taip pat yra svarbus lyties aspektas, o tėvų represijų patyrimas šiuo atveju nėra reikšmingas veiksnys.

Nors tarpgeneraciniai tyrimai gali nustatyti, kad komunikacija šeimoje represijų tema siejasi su antrosios kartos nerimu ir depresija (pvz., Major, 1996a), tačiau mūsų tyrime, įtraukus komunikacijos represijų tema dažnumo kintamąjį į tako modeliavimą, nenustatyti reikšmingi ryšiai su sveikatos rodikliais. Teigiama, kad tylą, nekalbėjimas gali būti tarpgeneracinis traumos perdavimo mechanizmas (Danieli 2009). Neikalbėjimas šeimoje apie tėvų patyrimą tremtyje ar lageryje mūsų tyrime statistiškai reikšmingai susijęs su antrosios kartos vidinės darnos jausmu, bet tarpgeneraciniame modelyje šis kintamasis nebuvo reikšmingas. Šiuo atveju mūsų tyrimas turi ribotumą, nes komunikacija kiekybinėje tyrimo dalyje buvo vertinta siaurai, tik pagal vieną kintamąjį – dažnumą, kuris

mažai atskleidžia komunikacijos ypatumus. Vis dėlto, kaip jau buvo aptarta, kokybiniai duomenys rodo, kad komunikacija kai kuriose šeimose pasižymėjo savitumais, būdingais politinėms represijoms.

Represuotųjų antrosios kartos palyginimas su palyginamosiomis grupėmis atskleidė, kad antrajai kartai būdingas labiau išreikštas dirglumas. Sąsajų su tėvų psichine sveikata nustatymas leidžia dar tvirčiau teigti, kad tėvų trauminis patyrimas ir potrauminės reakcijos yra reikšmingos suaugusių vaikų savijautai.

Vis dėlto mūsų atliktas tyrimas neleidžia priežastiniais ryšiais susieti politinių represijų su vertinta tiriamųjų psichologine sveikata. Nors tėvų savijauta turi įtakos suaugusiems vaikams, negalima objektyviai įvertinti, ar šis trauminių reakcijų ryšys yra nulemtas būtent tremties ar lagerio patyrimo. Šiuo atveju tik galima kelti prielaidą, kad tėvų potrauminių reakcijų reikšminga priežastimi buvo represijų patyrimas ir tuomet atitinkamai teigti, kad šios politinės tėvų traumos per tėvų potraumines reakcijas turi įtakos antrosios kartos savijautai. Kita vertus, išgyvenusieji politines represijas ir sulaukę garbingo amžiaus, kuomet buvo atliktas tyrimas, greičiausiai pasižymėjo gerais adaptacijos įgūdžiais ir trauminio patyrimo įveika ir atitinkamai antroji karta mažiau susidūrė su tėvų trauminiu patyrimu.

Apibendrinant, antroji tyrimo hipotezė iš dalies patvirtinta: sovietų ir nacių represijas išgyvenusiųjų antrosios kartos dabartinė psichinė sveikata yra susijusi su tėvų psichinės sveikatos rodikliais. Tačiau komunikacijos dažnumas šeimoje apie tėvų represijų patyrimą tarp tėvų ir vaikų, kaip buvo prognozuota, nėra reikšmingas veiksnys tarp tėvų ir vaikų psichinės sveikatos sąsajų.

4.3 Apibendrinimas

Analizuodami ilgalaikes politinių represijų Lietuvoje pasekmes ir ieškodami tarpgeneracinio traumų poveikio antrajai kartai, gavome įdomius ir reikšmingus rezultatus.

Kiekybiniais tyrimo duomenimis paremtas svarbus atradimas yra tas, kad išgyvenusiųjų politines represijas Lietuvoje antroji karta pagal daugumą matuotų psichikos sveikatos kriterijų nesiskiria nuo holokausto antrosios kartos ir palyginamosios grupės. Mūsų tikslinės grupės potencialiai traumuojančio patyrimo dažnumas, traumos simptomų intensyvumas, nevilties lygis, vidinės darnos jausmo stiprumas tokie kaip ir palyginamųjų grupių. Vienintelis skirtumas, kuris leistų kelti prielaidą apie tarpgeneracinį traumų poveikį šiame kontekste – represuotųjų antrosios kartos labiau išreikštos dirglumo reakcijos. Šį skirtumą gali paaiškinti ir tėvų politinių represijų trauminis patyrimas, ir nepalankios socialinės aplinkybės okupacijos metais, skatinusios didesnę atsargumą ir budrumą.

Tokie rezultatai nėra specifiški mūsų imčiai. Kiti tyrimai taip pat nenustato, kad antroji politinių represijų karta būtų labiau sutrikusi psichopatologine prasme, tačiau kartais pastebimas didesnis antrosios kartos jautrumas, pažeidžiamumas (pvz., Major, 1996b).

Taigi gauti rezultatai prisideda prie tyrimų, kurie neranda antrosios kartos išskirtinumo klinikine prasme. Be abejonės, tėvų represijų patyrimas palietė ir paveikė tiriamuosius, tačiau šis poveikis neapčiuopiamas tyrime naudotomis metodikomis, vertinančiomis potraumines reakcijas, nevilčių, vidinės darnos jausmą.

Ilgalaikės politinių represijų pasekmės antrajai kartai atsiskleidžia analizuojant kokybinius duomenis. Kaip matome iš to, ką patys tiriamieji nurodė atsakydami į atvirus klausimus, labai dažnai jų tėvų politinių traumų patyrimas turi ilgalaikes pasekmes ir yra reikšmingas represuotųjų antrajai kartai: okupacijos metais tai dažniau pasireiškėdavo neigiamai, patiriant baimę, nerimą, diskriminaciją. Pozityvūs aspektai labiau siejami su

politinės sistemos, represijų supratimu ir tiesos žinojimu, atitinkamų nuostatų formavimusi, šeimos tarpusavio santykiais ir nepriklausomybės šalyje atkūrimu, kuris leido atskleisti ir tinkamai įprasminti politines traumas.

Mūsų atlikto tyrimo metodika leido palyginti tėvų ir vaikų psichinės sveikatos rodiklius. Nustatėme reikšmingas tarpgeneracines sąsajas, tačiau remiantis atlikta tako analize negalime daryti vienareikšmiškos išvados apie tarpgeneracinį politinių represijų poveikį. Gali būti, kad palyginamųjų grupių, holokausto ir nenukentėjusiųjų antrosios kartos, išsamus tyrimas, į analizę įtraukiant ir jų tėvų psichinės sveikatos rodiklius, atskleistų analogiškas psichinės sveikatos sąsajas tarp kartų. Kol tai nėra įvertinta, mes galime apibendrinti taip, kad politines represijas Lietuvoje išgyvenusiųjų suaugusių vaikų savijautai turi įtakos jų tėvų potrauminės reakcijos. Šis tarpgeneracinis rezultatas prisideda prie gilesnio traumų psichologijos ir politinių represijų perdavimo antrajai kartai mechanizmų supratimo.

4.4 Tyrimo ribotumai ir metodologiniai sunkumai

Šiame darbe tyrėme asmeninį patyrimą ir vertinome ilgalaikį poveikį, remdamiesi traumų psichologijos žiniomis. Pasirinktas atskaitos taškas buvo tėvų politinių traumų poveikio perdavimas antrajai kartai. Atitinkamai buvo keliami tyrimo tikslai ir uždaviniai. Tokia tyrimo perspektyva yra įprasta antrosios kartos, visų pirma gausiuose holokausto, tyrimuose. Tačiau, remiantis kokybiniais tyrimo rezultatais, galime kelti prielaidą, kad ilgalaikės politinių represijų pasekmės neapsiriboja vien potrauminėmis reakcijomis, nevirties ar vidinės darnos jausmu. Teminės analizės metu išsiskyrė temos, rodančios giluminį poveikį asmenybei, tapatumui, pasaulėžiūrai. Tai pirminės, kiekybiniais tyrimo metodais nepamatuotos įžvalgos – tai vienas iš tyrimo ribotumų. Mūsų tyrimo

statistiškai pagrįstos išvados remiasi psichinės sveikatos rodiklių matavimais.

Be tyrimo matavimų, rezultatų reprezentatyvumas yra dar vienas iš tyrimo ribotumų. Atliktas tyrimas nereprezentuoja visos politinių represijų Lietuvoje antrosios kartos savijautos. Tyrime sutiko dalyvauti tik dalis pakviestųjų – apie pusė sovietų ir nacių represuotųjų antrosios kartos atstovų. Nors toks tiriamųjų aktyvumas yra dažnas reiškinyms traumų psichologijos tyrimuose, tačiau, be abejonės, tai turi įtakos rezultatų patikimumui.

Svarstydami, kodėl dalis antrosios kartos atstovų atsisakė dalyvauti tyrime, kėlėme tokias prielaidas: 1) tiriamieji atsisakė dalyvauti dėl laiko trūkumo, 2) tyrimo tema yra nemaloni ir dėl to kai kurie tyrimo dalyviai nesutiko dalyvauti, 3) tyrimo tema nėra asmeniškai aktuali tiriamiesiems, 4) Lietuvoje dalyvavimas moksliniuose tyrimuose yra naujas, mažai įprastas reiškinys ir dėl to galbūt keliantis nepasitikėjimą.

Iš tiesų atsisakymas dalyvauti traumų psichologijos tyrimuose visų pirma ir yra siejamas su laiko trūkumu ir tuo, kad pakviestiems dalyvauti tyrime asmenims pats tyrimas yra neįdomus (Hussain ir kt., 2009). Asmenys atsisako dalyvauti ir dėl to, jog tyrimo tema jiems nėra reikšminga – tyrimo klausimas mažai siejasi su jų asmenine patirtimi. Pastebėta, kad atsisakymas dalyvauti tyrime dėl to, kad jis kelia emocinę įtampą, yra gana retas. Taigi, galime kelti prielaidą, kad atsisakiusieji dalyvauti sovietų ir nacių represuotųjų antrosios kartos tyrime nėra labiau psichologiškai paveikti ir emociškai sutrikę nei tyrimo dalyviai.

Tyrimo dalyvių nepasitikėjimas ir retais atvejais priešiškus - viena iš atsisakymo dalyvauti priežasčių - buvo ypač stebimas holokausto antrosios kartos tyrime. Visų pirma, siekiant surasti tyrimo dalyvius buvo susisiekiama su jų tėvais, nukentėjusiais nuo nacių vykdytų represijų Lietuvoje. Dalis tėvų nesutiko duoti savo vaikų kontaktų, išreikšdami nepasitikėjimą ar net pasipiktinimą. Tad holokausto antrosios kartos tyrimas buvo sudėtingas dėl dalyvių atrankos. Tiriamieji buvo renkami

įvairiais keliais – per žydų bendruomenę Lietuvoje, pažįstamus. Kai kuriais atvejais jie gyveno užsienyje, kai kurie tiriamieji nekalbėjo lietuviškai ir anketas pildė rusų kalba. Taigi šios tiriamųjų grupės reprezentatyvumo ir rezultatų patikimumo problema yra dar aktualesnė. Dėl šių priežasčių holokausto antrosios kartos duomenis naudojome tik palyginamajai analizei su sovietų ir nacių represuotųjų antrąja karta.

Apibendrinant, atlikdami tyrimą pastebėjome, kad visuomenėje nėra įprasta kalbėtis politinių represijų tema. Tai dar kartą pagrindžia, kad šis klausimas yra vertas mokslinio tyrinėjimo, nes neįveiktos ir nesuvoktos praeities traumos gali turėti neigiamą poveikį dabartinei visuomenei, socialiniams santykiams ir psichinei sveikatai (Adjukovic, 2005; Gailienė, 2008; Maercker ir kt., 2009).

Tyrimo retrospektyvumas yra kita mūsų tyrimo problema. Represuotųjų antrosios kartos buvo prašoma pasidalinti savo patyrimu apie represijų poveikį jų tėvams ir jiems patiems – tai yra, buvo klausama apie praeities įvykius sovietinės okupacijos metais. Gali būti, kad tokių seniai nutikusių įvykių prisiminimai nėra visiškai tikslūs ir patikimi, paveikti dabartinės savijautos ir nuostatų. Negalime atmesti ir to, kad socialinės aplinkybės, pasikeitusi politinė sistema turi įtakos praeities interpretavimui. Kita vertus, visi tyrimo būdai, analizuojant ilgalaikes tarpgeneracines politinių represijų pasekmes, yra retrospektyvūs.

Norėdami išsamiau pasigilinti anketoje tiriamiesiems uždavėme atvirus klausimus. Atsakymų į atvirus klausimus analizei pasirinkome teminę analizės metodą. Šis metodas leidžia išskirti atsakymuose minimas temas. Viena vertus, tokia tyrimo strategija suteikė vertingų pradinių išvalgų, padedančių atsakyti į klausimą, koks yra ilgalaikis politinių represijų poveikis. Kita vertus, šis kokybinis tyrimas nėra išsamus. Suprantama, kad interviu su tiriamaisiais labiau praturtintų rezultatus. Mūsų tyrimo būdas šiuo aspektu yra ribotas.

Dar viena tyrimo problema yra susijusi jau nebe su tyrimo metodika, bet su tikslinės grupės išskyrimu Lietuvos populiacijoje. Karas, sovietų ir

nacių okupaciniai režimai palietė kiekvieną šeimą (Gailienė, 2008). Todėl, galima sakyti, kad visi mūsų tyrimo dalyviai, gimę okupuotoje totalitarinio režimo Lietuvoje, daugiau ar mažiau buvo paveikti šio režimo. Gali būti, kad visoje populiacijoje matuojami rodiklių įverčiai būtų prastesni, lyginant juos su kitų šalių imtimis. Turėdami tai galvoje, tyrime vengėme vartoti sąvoką „kontrolinė grupė“, nes tai būtų netikslu.

Traumų tyrimuose nustatyta, kad politinis aktyvumas yra vienas iš politinių represijų įveikos būdų (Žaržojutė, 2004; Gailiene, Kazlauskas, 2005). Deja, bet mūsų tyrime nebuvo matuojamas tiriamųjų politinis aktyvumas, dalyvavimas visuomeninėje veikloje. Gali būti, kad šis veiksnys yra reikšmingas vertinant ilgalaikes politinių represijų pasekmes. Taip pat nebuvo vertinamos nuostatos okupacinių režimų ir jų vykdytos politikos atžvilgiu, nebuvo atsižvelgta į nepriklausomybės atkūrimo, pripažinimo ir kitų visuomenės tendencijų vertinimą, kuris galėtų sąveikauti su psichologine savijauta. Tad tyrimo problematikos išplėtimas, įtraukiant ne vien traumų psichologijos veiksnius, būtų prasmingas toliau tęsiant politinių traumų tyrimus.

4.5 Tyrimų gairės ir praktinė tyrimo reikšmė

Remiantis gautais antrosios kartos rezultatais, manome, kad ateityje būtų galima plačiau pažvelgti į politinių represijų tyrimo lauką. Dabartinei visuomenės psichinei sveikatai yra reikšmingas dviejų totalitarinių politinių sistemų vykdytas politinis persekiojimas, todėl būsimi tyrimai galėtų analizuoti šių sistemų poveikį apskritai visai visuomenei, ne tik atskiroms jos grupėms.

Kalbėjimas apie politines represijas yra svarbus politinių traumų aspektas. Kaip parodė mūsų rezultatai, komunikacija šeimose apie sovietines represijas turi savo ypatumų. Būtų įdomu paanalizuoti tikslingai ir išsamiau klausiant apie šią tėvų ir vaikų sąveiką, nes tai gali būti susiję su antrosios kartos savijauta. Taip pat, siekiant geriau suprasti okupacinių

režimų palikimą, būtų svarbu pasižiūrėti, kaip apskritai visuomenėje yra kalbama apie politines represijas Lietuvoje, kiek ši tema yra priimtina, diskutuojama kaip mūsų tautos istorijos dalis. Okupacijos ir su jomis susijusios traumos yra kolektyvinės, paliečiančios visą visuomenę. Todėl įveikiant šių traumų ilgalaikes pasekmes vyksta ne tik individualūs, bet ir socialinei procesai (Adjukovic, 2004; Adjukovic, 2005; Gailienė, 2008). Istorinių procesų supratimas ir tautos praeities refleksija yra svarbūs formuojantys adekvačiam santykiui su traumine patirtimi. Tad tebevykstantys visuomenėje psichosocialiniai pokyčiai po politinių traumų galėtų būti išsamiau tyrinėjami.

Mūsų atliktas kokybinis tyrimas ir teminė rezultatų analizė atskleidė, kad tėvų represijų patyrimas daugeliui tiriamųjų yra reikšmingas, o jo ilgalaikis poveikis nevienareikšmis. Tačiau ši analizė turi ribotumą, nes tiriamieji į klausimus atsakė raštu, trumpai. Manome, kad kokybinis tyrimas, interviu, galėtų suteikti daugiau vertingos informacijos, padedančios suprasti ilgalaikes pasekmes. Tad kita būsimų tyrimų kryptis galėtų orientuotis į giluminius, kokybinius politinių represijų tyrimus. Nors tokių studijų jau yra (Gudaitė, 2004), bet taip pat yra ir dar netyrinėtų šios temos aspektų. Kadangi mūsų rezultatai parodė, jog psichopatologine prasme sovietų ir nacių represijas išgyvenusiųjų antroji karta nėra išskirtinė, vertėtų analizuoti kitus aspektus, pavyzdžiui, kaip šeimos politinių represijų patyrimas paveikia asmens tapatumo jausmą. Šioje vietoje svarbu atsižvelgti į tai, kad maždaug pusė antrosios kartos atstovų, pakviestų dalyvauti tyrime, atsisakė. Remiantis atsisakiusiųjų dalyvauti traumų psichologijos apklausoje analize (Hussain ir kt., 2009), galime kelti prielaidą, kad daliai nedalyvavusių tyrime represuotųjų antrosios kartos atstovų tėvų politinės traumos nėra asmeniškai reikšmingos. Būtų įdomu suprasti, kokie psichologiniai skirtumai tarp tų, kuriuos paveikė tėvų įkalinimas ar tremtis okupacijos metu, ir tų, kuriems šis šeimos patyrimas nėra aktualus.

Vienas iš mūsų tyrimo tikslų buvo nustatyti tarpgeneracines psichinės sveikatos sąsajas. Įvertinus turimus duomenis, rasti ryšiai tarp politines represijas išgyvenusių tėvų ir suaugusių vaikų, tai yra represuotųjų antrosios kartos, nevilties, vidinės darnos jausmo, traumos simptomų. Atlikus tako analizę, nustatyta, kad tiriamųjų potrauminės reakcijos lemia ne tik jų pačių trauminis patyrimas, bet ir tėvų traumos simptomų intensyvumas. Šis rezultatas galėtų paaiškinti, kaip vyksta politinių represijų perdavimas iš kartos į kartą. Tačiau mes negalime taip apibendrinti, nes į šią analizę nebuvo įtraukta palyginamoji grupė. Gali būti, kad tarpgeneracinis tako modelis yra būdingas tik sunkų ir ilgalaikį traumavimą patyrusioms šeimoms. Tokiu atveju tėvų traumos įveika ir potrauminės reakcijos būtų reikšmingos perduodant trauminį poveikį antrajai kartai. Kita vertus, gali būti, jog analogiškos tarpgeneracinės potrauminių reakcijų sąsajos tarp tėvų ir suaugusių vaikų būdingos ir nerepresuotoms šeimoms. Taigi šias prielaidas būtų galima patikrinti būsimoje tyrimuose.

Mūsų tyrime buvo analizuojamas išgyvenusių politines represijas Lietuvoje, politinių kalinių ir tremtinių, suaugusių vaikų patyrimas. Tačiau tai nėra vienintelė imtis, paveikta Antrojo pasaulinio karo ir okupacijų. Dalis lietuvių dėl neramumų šalyje emigravo į užsienį. Gyvenimas pabėgėlių stovyklose, emigracijoje, riboti ryšiai su Lietuvoje likusiais artimaisiais buvo dažnas jų patyrimas. Nors tai netolygu politinėms traumoms, bet gali būti, kad tai taip pat turi ilgalaikės pasekmės vėlesnėms kartoms. Emigracija karo metais taip pat yra viena iš sovietų ir nacių totalitarinių režimų pasekmių.

Dažniausiai kalbant apie politines represijas ar apskritai traumų psichologijoje yra kreipiamas dėmesys į nukentėjusius, išgyvenusius. Tačiau neretai yra ir kiti trauminio patyrimo dalyviai – tie, kurie sukėlė, vienaip ar kitaip buvo atsakingi už kitiems sukeltą grėsmę ir žalą sveikatai ar gyvybei. Sovietų ir nacių okupacinių režimų atstovai ir kolaboravę asmenys, be abejo, vengia viešumo ir dėmesio. Nepaisant to, galima kelti

prielaidą, kad jų ir jų artimųjų, vaikų gyvenimui politinių represijų patyrimas yra reikšmingas. Šios imties tyrimas dar labiau pagilintų ilgalaikio politinių represijų poveikio supratimą ir galbūt suteiktų svarbių įžvalgų apie dabartinę visuomenės psichinę sveikatą.

Nepaisant trūkumų, ribotumų, atlikta studija praplečia politinių traumų tyrimo lauką. Greta gausių holokausto antrosios kartos tyrimų, palaipsniui atsiranda ir kitų tautybių, kitų totalitarinių režimų analizės. Sovietų ir nacių politinių represijų Lietuvoje ilgalaikio poveikio psichologinis tyrimas leido pažvelgti į nepagrįstai pamirštą antrosios kartos patyrimą. Gauti rezultatai padeda geriau suprasti tuos asmenis, kurių tėvai išgyveno politines traumas. Kaip matome, šis patyrimas išgyvenusiujų vaikams neretai yra reikšmingas net ir praėjus daug metų po represijų. Tikimės, kad atsižvelgiant į tyrimo išvadas, politinių represijų tema sulauks daugiau dėmesio ir diskusijos visuomenėje, o antrosios kartos patyrimas – didesnio pripažinimo ir vertinimo.

Gauti tyrimo rezultatai gali būti reikšmingi ir klinikinei praktikai. Suteikiant efektyvią pagalbą traumų atveju, kaip rodo mūsų rezultatai, gali būti svarbu atsižvelgti į platesnį trauminį kontekstą ir kliento šeimos trauminę patirtį. Viena vertus, tai gali natūraliai iškilti psichoterapinio proceso metu. Antra vertus, gali būti, jog klientas nereflektuoja šio patyrimo kaip reikšmingo ar turinčio poveikį jo savijautai. Pastaruoju atveju gali būti tikslinga pasidomėti tiriamojo tėvų šeimos traumine istorija.

5. IŠVADOS

Gauti tyrimo rezultatai leidžia daryti tokius apibendrinimus:

1. Tyrimas atskleidė, kad išgyvenusiųjų politines represijas Lietuvoje antroji karta įvardina ilgalaikes tėvų politinių represijų pasekmes ir sieja kai kuriuos savo gyvenimo ypatumus su šiuo tėvų patyrimu: tai turėjo įtakos jų patirtiems sunkumams ir apribojimams sovietinės okupacijos metais, tai veikė jų savijautą, santykius su tėvais, pasaulėžiūrą, nuostatas.
2. Nuo politinių represijų Lietuvoje nukentėjusių antrosios kartos atstovų dabartinė psichinė sveikata, tai yra potrauminės reakcijos apskritai, nevilties lygis ir vidinės darnos jausmas, nesiskiria nuo palyginamųjų grupių atitinkamų psichinės sveikatos rodiklių.
 - 2.1. Nustatytas vienas statistiškai reikšmingas skirtumas: represuotųjų antrosios kartos atstovų potrauminio dirglumo reakcijos yra intensyvesnės nei nenukentėjusių antrosios kartos.
3. Nuo politinių represijų Lietuvoje nukentėjusių antrosios kartos atstovų dabartinė psichinė sveikata yra susijusi su tėvų psichinės sveikatos rodikliais.
 - 3.1. Antrosios kartos traumos simptomų intensyvumą galima prognozuoti remiantis antrosios kartos trauminiu patyrimu, nevilties lygiu ir jų tėvų traumos simptomų intensyvumu.
 - 3.2. Tiriamųjų vyrų traumos simptomai yra susiję su jų motinų traumos simptomais, o tiriamųjų moterų nevilties lygis yra susijęs su jų tėvų (tai yra vyrų) dabartinės sveikatos vertinimu.
 - 3.3. Tėvų ir suaugusių vaikų vidinės darnos jausmo rodikliai yra susiję: nustatyta statistiškai reikšminga koreliacija tarp motinų ir dukrų vidinės darnos jausmo bei tėvų ir sūnų vidinės darnos jausmo.
 - 3.4. Komunikacijos apie tėvų represijų patyrimą dažnumas šeimoje nėra reikšmingas tarpinis veiksnys tarp tėvų ir vaikų psichinės sveikatos sąsajų.

LITERATŪRA:

1. Adjukovic D. Social contexts of trauma and healing // *Medicine, Conflict and Survival*. 2004, vol. 20, p. 120-135.
2. Adjukovic D. Social (re)construction of local community after massive traumatization // *Promoting the Psychosocial Well Being of Children Following War and Terrorism*. Ed. by M.J. Friedman and A. Mikus-Kos. IOS Press, 2005, p. 3-9.
3. Akerstedt T., Fredlund P., Gillberg, M., Jansson B. Work load and work hours in relation to disturbed sleep and fatigue in a large representative sample // *Journal of Psychosomatic Research*. 2002, vol. 53 (1), p. 585-588.
4. Alphen E. Second - generation testimony, transmission of trauma, and postmemory // *Poetics Today*. 2006, vol. 27 (2), p. 473-488.
5. American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition, Text Revision*. Washington, DC, American Psychiatric Association, 2000.
6. Antonovsky A. *Health, stress, and coping*. Jossey-Bass Publishers: San Francisco, Washington, London, 1979, p. 256.
7. Antonovsky A. *Unraveling the mystery of health. How people manage stress and stay well*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco, London, 1987.
8. Anušauskas A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940-1958 metais*. Vilnius: Mintis, 1996, p. 331-405.
9. Arzi B.N., Solomon Z., Dekel R. Secondary traumatization among wives of PTSD and post-concussion casualties: distress, caregiver burden and psychological separation // *Brain Injury*. 2000, vol. 14, p. 725-736.
10. Bagdonaitė S. *Ilgalaikio traumavimo psichologinės pasekmės šeimai: išgyvenusiųjų ir antros kartos psichologinės sveikatos sąsajos*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas. Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra, 2010.

11. Baider L., Peretz T., Hadani P.E., Perry S., Avramov R., Kaplan De-Nour A. Transmission of responses to trauma? Second-generation Holocaust survivors' reactions to cancer // *American Journal of Psychiatry*. 2000, vol. 157, p. 904-910.
12. Baider L., Goldzweig G., Ever-Hadani P., Peretz, T. Psychological distress and coping in breast cancer patients and healthy women whose parents survived the Holocaust // *Psycho-Oncology*. 2006 vol. 15, p. 635-646.
13. Baker K.G., Gippenreiter J.B. Stalin's purge and its impact on Russian families. A pilot study // *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Ed. by Danieli Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 403-434.
14. Bar-On D., Ostrovsky T., Fromer D. (a). „Who am I in relation to my past, in relation to the other?“ German and Isreal students confront the Holocaust and each other // *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Ed. by Danieli Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 97-116.
15. Bar-On D., Eland J., Kleber R.J., Krell L., Moore Y., Sagi A., Soriano E., Suedfeld P., van den Velden P.G., van IJzendoorn M.H. (b). Multigenerational perspectives on coping with the Holocaust experience: an attachment perspective for understanding the developmental sequelae of trauma across generations // *International Journal of Behavioral Development*. 1998, vol. 22 (2), p. 315-338.
16. Baranowsky A.B., Young M., Johnson – Douglas S., Williams – Keeler L., McCarrey M. PTSD transmission: A review of secondary traumatization in Holocaust survivors families // *Canadian Psychology*. 1998, vol. 39 (4), p. 247-256.
17. Barocas H.A., Barocas C.B. Separation – individuation conflicts in children of Holocaust survivors // *Journal of Contemporary Psychotherapy*. 1980, vol. 11 (1), p. 6-14.

18. Beck A. T., Weissman A., Lester D., Trexler L. The measurement of pessimism: The hopelessness scale // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1974, vol. 42, p. 861-866.
19. Beck A.T., Steer R.A. Beck Hopelessness Scale. Manual // San Antonio: The Psychological Corporation, 1988.
20. Beck A.T., Brown G., Steer R.A. Prediction of eventual suicide in psychiatric inpatients by clinical ratings of hopelessness // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1989, vol. 57 (2), p. 309-310.
21. Beck J.K., Gow K., Liossis P. Holocaust survivors' delay in child rearing and the psychological health of their children // *Journal of Loss and Trauma*. 2005, vol. 10, p. 205-219.
22. Becker D., Diaz M. The social process and the transgenerational transmission of trauma in Chile// *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Ed. by Danieli Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 435–445.
23. Bentler P. M. Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*. 1990, vol. 107, p. 238-246.
24. Bernstein M.M. Conflicts in adjustment. World War II prisoners of war and their families // *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Ed. by Danieli Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 119-124.
25. Berznitski J. Nacių represijų pasekmės antrajai kartai: Lietuvos žydų bendruomenės tyrimas. Bakalauro darbas. Vilniaus universitetas. Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra, 2010.
26. Bichescu D., Schauer M., Saleptsi A., Neculau A., Elbert T., Neuner F. Long-term consequences of traumatic experiences: an assessment of former political detainees in Romania // *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*. 2005, vol. 1 (17), doi: 10.1186/1745-0179-1-17.

27. Bødvarsdóttir I., Elklit A. Victimization and PTSD-like states in an Icelandic youth probability sample // *BMC Psychiatry*. 2007, vol. 7, doi: 10.1186/1471-244X-7-51.
28. Boscarino J.A. Posttraumatic stress disorder and physical illness: results from clinical and epidemiologic studies // *Annals of the New York Academy of Sciences*. 2006, vol. 1032, p. 141-153.
29. Boyatzis R. E. Transforming qualitative information – thematic analysis and code development. Sage Publications, Inc, 1998.
30. Braun V., Clarke V. Using Thematic Analysis in Psychology // *Qualitative Research in Psychology*. 2006, vol. 3, p. 77–101.
31. Breslau N. Gender differences in trauma and posttraumatic stress disorder // *Journal of Gender Specific Medicine*. 2002, vol. 5, p. 34-40.
32. Breslau N., Anthony J.C. Gender differences in the sensitivity to posttraumatic stress disorder: an epidemiological study of urban young adults // *Journal of Abnormal Psychology*. 2007, vol. 116 (3), p. 607-611.
33. Brewin C.R. Posttraumatic Stress Disorder. Malady or Myth? Yale University Press: New Haven & London, 2003.
34. Briere J., Runtz M. The Trauma Symptom Checklist (TSC-33): early data on a new scale // *Journal of Interpersonal Violence*. 1989, vol. 4, p. 151-163.
35. Brown E.M. The Transmission of trauma through caretaking patterns of behavior in Holocaust families: re-enactments in a facilitated long-term second-generation group // *Smith College Studies in Social Work*. 1998, vol. 68 (3), p. 267-285.
36. Browne M. W., Cudeck R. Alternative ways of assessing model fit // *Testing structural equation models*. Ed. by Bollen K.A., Long J.S. London: Sage, 1993, p. 136-162.
37. Burinskaitė K. Buvusių kalinių ir tremtinių kontrolė KGB dokumentuose // *Genocidas ir rezistencija*, 2006, nr. 1 (19). Prieiga per

internetą: <http://www.genocid.lt/centras/lt/342/a/> [žiūrėta 2012 m. gegužės 17 d.].

38. Bubnys A. Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

39. Chaitin J. Facing the Holocaust in generations of families of survivors: the case of partial relevance and interpersonal values // *Contemporary Family Therapy*. 2000, vol. 22 (3), p. 289-313.

40. Chesler B.E. Implications of the Holocaust for eating and weight problems among survivors' offspring: an exploratory study // *European Eating Disorder Review*. 2005, vol. 13, p. 38-47.

41. Cresswell J.W., Zhang W. The application of mixed methods designs to trauma research // *Journal of Traumatic Stress*. 2009, vol. 22 (6), p. 612-621.

42. Čekanavičius V., Murauskas G. Statistika ir jos taikymas II. Vilnius: TEV, 2002.

43. Danieli Y. The treatment and prevention of long-term effects and intergenerational transmission of victimization: a lesson from Holocaust survivors and their children // *Trauma and its wake*. Ed. by Figley C.R. New York: Brunner/ Mazel, 1985, p. 295-313.

44. Danieli Y. (a). Introduction. History and conceptual foundations // *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Ed. by Danieli Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 1-17.

45. Danieli Y. (b). Conclusions and further directions // *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Ed. by Danieli Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 669-689.

46. Danieli Y. Massive trauma and the healing role of reparative justice // *Journal of Traumatic Stress*. 2009, vol. 22 (5), p. 351-357.

47. Danziger K. *Interpersonal Communication*. Pergamon Press Inc, 1976, p. 121-122.

48. Darvez-Bornoz J.M., Alonso M., de Girolamo G., de Graff R., Haro J.M., Kovess-Masfety V., Lepine J.P., Nachbaur G., Negre-Pages L.,

Vilagut G., Gasquet I. Main traumatic events in Europe: PTSD in the European study of the epidemiology of mental disorders survey // *Journal of Traumatic Stress*. 2008, vol. 21 (5), p. 455–462.

49. de Vries G.J., Olf M. The lifetime prevalence of traumatic events and posttraumatic stress disorder in the Netherlands // *Journal of Traumatic Stress*. 2009, vol. 22 (4), p. 259-267.

50. Dekel R., Zahava S. Secondary traumatization among wives of Israeli POWs: the role of POWs distress // *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. 2006, vol. 41, p. 27-33.

51. Dekel R., Goldblatt H. Is there intergenerational transmission of trauma? The case of combat veterans' children // *American Journal of Orthopsychiatry*. 2008, vol. 78 (13), p. 281-289.

52. Dekel R., Tuval-Mashiach R. Multiple losses of social resources following collective trauma: the case of the forced relocation from Gush Katif // *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, American Psychological Association, 2010, doi: 10.1037/a0019912.

53. Dekel S., Mandl C., Solomon Z. Shared and unique predictors of post-traumatic growth and distress // *Journal of Clinical Psychology*. 2011, vol. 68 (3), p. 241-252.

54. Delima J., Vimpani G. The neurobiological effect of childhood maltreatment. An often overlooked narrative related to the long-term effects of early childhood trauma // *Family Matters*. 2011, no. 89, p. 42-52.

55. Domanskaite-Gota V., Elklit A., Christiansen D.M. Victimization and PTSD in a Lithuanian national youth probability sample // *Nordic Psychology*. 2009, vol. 61, p. 66-81.

56. Dulmus C.N., Wodarski J.S. Trauma-related symptomatology among children of parents victimized by urban community violence // *American Journal of Orthopsychiatry*. 2000, vol. 70, p. 272-277.

57. Ehlers A., Clark D.M. A cognitive model of posttraumatic stress disorder // *Behaviour Research and Therapy*. 2000, vol. 38 (4), p. 319-345.

58. Elklit A. Victimization and PTSD in a Danish national youth probability sample // *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 2002, vol. 41, p. 174-181.
59. Erikson K.T. Trauma at Buffalo Creek // *Society*. 1976, vol. 13 (6), p. 58-65.
60. Eriksson M., Lindström B. Validity of Antonovsky's sense of coherence scale: a systematic review // *Journal of Epidemiology and Community Health*. 2005, vol. 59, p. 460-466.
61. Ermann M. Involvement, shame and guilt. Children of Nazi Germany sixty years on // From the Panel, "Children of Nazi-Germany. Representation of their childhood sixty years later" at the International Psychoanalytic Congress Berlin, 2007.
62. Felsen I. Transgenerational transmission of effects of Holocaust. The North American research perspective // *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Ed. by Danieli Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 43-68.
63. Field N.P., Om C., Kim T., Vorn S. Parental styles in second generation effects of genocide stemming from the Khmer Rouge regime in Cambodia // *Attachment & Human Development*. 2011, vol. 13 (6), p. 611-628.
64. Finkelstein N.G. Holokausto industrija. Kaip išnaudojama žydų kančia // *Dialogo kultūros institutas*, 2004.
65. Flory J.D., Bierer L.M., Yehuda R. Maternal exposure to the holocaust and health complaints in offspring // *Disease Markers*. 2011, vol. 30, p. 133-139.
66. Fossion P., Rejas M.C., Servais L., Pelc I., Hirsch S. Family approach with grandchildren of Holocaust survivors // *American Journal of Psychotherapy*. 2003, vol. 57, p. 519-527.
67. Frattaroli J. Experimental disclosure and its moderators: A meta-analysis // *Psychological Bulletin*. 2006, vol. 132 (6), p. 823-865.

68. Frewen P.A., Dozios D.J., Neufeld R.W., Lanius R. A. Meta-analysis of alexithymia in posttraumatic stress disorder // *Journal of Traumatic Stress*. 2008, vol. 21 (2), p. 243-246.
69. Fridman A., Bakermans-Kranenburg M.J., Sagi-Schwartz A., van IJzendoorn M.H. Coping in old age with extreme childhood trauma: aging Holocaust survivors and their offspring facing new challenges // *Aging & Mental Health*. 2011, vol. 15 (2), p. 232-242.
70. Gailienė D. Nevilties lygis socialinės atskirties grupėse. Mokslinio tyrimo ataskaita. Vilnius: Socialinės politikos grupė, 2002.
71. Gailienė D. Suicide in Lithuania during the years of 1990 to 2002 // *Archives of Suicide Research*. 2004, vol. 8 (4), p. 389-395.
72. Gailienė D. Užburtame rate: savižudybių paplitimas Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo // *Psichologija. Mokslo darbai*. 2005, nr. 31, p. 7-15.
73. Gailienė D. Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu. Vilnius: Tyto alba, 2008.
74. Gailienė D., Kazlauskas E. Po penkiasdešimties metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai // *Sunkių traumų psichologija. Politinių represijų padariniai*. Sud. Gailienė D. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004, p. 78-126.
75. Gersons B.P.R., Carlier I.V.E., Lamberts R.D., van der Kolk B.A. Randomized clinician trial of brief eclectic psychotherapy for police officers with posttraumatic stress disorder // *Journal of Traumatic Stress*. 2000, vol. 13 (2), p. 333-347.
76. Gersons B.P.R., Olf M. Coping with the aftermath of trauma // *British Medical Journal (International Edition)*. 2005, vol. 330 (7499), p. 1038-1039.
77. Gold S.R., Milan L.D., Mayall A., Johnson A.E. A cross-validation study of the Trauma Symptom Checklist: The role of mediating variables // *Journal of Interpersonal Violence*. 1994, vol. 9, p. 12-26.

78. Gradus J.L., Qin P., Lincoln, A.K., Miller M., Lawler E., Sørensen H.T., Lash T.L. Posttraumatic stress disorder and completed suicide // *American Journal of Epidemiology*. 2010, vol. 171, p. 721-728.

79. Griciūtė A. Paauglių psichinio atsparumo sąsajų su motinos ir tėvo išsimokslinimu bei šeimos gyvenimo lygiu ypatumai // *Visuomenės sveikata*. 2010, nr. 2, p. 95-103.

80. Groeger J.A., Zijlstra F.R.H., Dijk D.J. Sleep quantity, sleep difficulties and their perceived consequences in a representative sample of some 2000 British adults // *Journal of Sleep Research*. 2004, vol. 13 (4), p. 359-371.

81. Gudaitė G. Sovietinės traumos psichologiniai padariniai ir analitinis procesas // *Sunkių traumų psichologija. Politinių represijų padariniai*. Sud. Gailienė D. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004, p. 127-149.

82. Hal-van-Raalte E.A.M., IJzendoorn M.H., Bakermans-Kranenburg M.J. Sense of coherence moderates late effects of early childhood Holocaust exposure // *Journal of Clinical Psychology*. 2008, vol. 64 (12), p. 1352-1367.

83. Han M. Relationship among perceived parental trauma, parental attachment, and sense of coherence in Southeast Asian American college students // *Journal of Family Social Work*. 2005, vol. 9 (2), p. 25-45.

84. Hardtmann G. Children of Nazis. A psychodynamic perspective // *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Ed. by Danieli Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 85-95.

85. Herman J.L. Trauma ir išgijimas. Prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro. Vilnius: Vaga, 2006.

86. Herzog J., Everson R., Whitworth J. Do secondary trauma symptoms in spouses of combat-exposed National Guard soldiers mediate impacts of soldiers' trauma exposure on their children? // *Child & Adolescent Social Work Journal*. 2011, vol. 28 (6), p. 459-473.

87. Hinton D.E., Rasmussen A., Nou L., Pollack M.H., Good M. Anger, PTSD and the nuclear family: A study of Cambodian refugees // *Social Science & Medicine*. 2009, vol. 69 (9), p. 1387-1394.
88. Horowitz M., Wilner N., Alvarez W. Impact of Event Scale: a measure of subjective stress // *Psychosomatic Medicine*. 1979, vol. 41 (3), p. 209–218.
89. Hu L., Bentler P. M. Fit indices in covariance structure modeling: sensitivity to underparameterized model misspecification // *Psychological Bulletin*. 1998, vol. 3, p. 424– 453.
90. Hussain A., Weisaeth L., Heir T. Nonresponse to population-based postdisaster postal questionnaire study // *Journal of Traumatic Stress*. 2009, vol. 22 (4), p. 324-328.
91. IJzendoorn M.H., Bakermans-Kranenburg M.J., Sagi-Schwartz A. Are children of Holocaust survivors less well-adapted? A meta-analytic investigations of secondary traumatization // *Journal of Traumatic Stress*. 2003, vol. 16, p. 459-469.
92. Iliceto P., Candilera G., Funaro D., Pompili M., Kaplan K.J., Markus-Kaplan M. Hopelessness, temperament, anger and interpersonal relationships in Holocaust (Shoah) survivors's grandchildren // *Journal of Religion and Health*. 2009, published online, doi 10.1007/s10943-009-9301-7.
93. Yakushko O. The impact of social and political changes on survivors of political persecutions in rural Russia and Ukraine // *Political Psychology*. 2008, vol. 29 (1), p. 119-130.
94. Yehuda R., Schmeidler J., Wainberg M., Binder-Brynes K., Duvdevani T. Vulnerability to posttraumatic stress disorder in adult offspring of Holocaust survivors // *American Journal of Psychiatry*. 1998, vol. 155, p. 1163-1171.
95. Yehuda R., Labinsky E., Tischler L., Brand S.R., Lavin Y., Blair W., Bierer L.M., Goodman R.Z., Grossman R.A. Are adult offspring

reliable informants about parental PTSD? A validation study // *Annals of the New York Academy of Sciences*. 2006, vol. 1071, p. 484-487.

96. Yehuda R., Koenen K.C., Galea S., Flory J.D. The role of genes in defining a molecular biology of PTSD // *Disease Markers*. 2011, vol. 30 (2/3), p. 67-76.

97. Janoff-Bulman R., Frieze I.H. A theoretical perspective for understanding reactions to victimization // *Journal of Social Issues*. 1983, vol. 39 (2), p. 1-17.

98. Janoff-Bulman R. *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma*. New York: Free Press, 1992.

99. Jeffreys M.D., Leibowitz R.Q., Finley E., Arar N. Trauma disclosure to health care professionals by veterans: clinical implications // *Military Medicine*. 2010, vol. 175, p. 719-724.

100. Johnson D., Titma M. Repressions against people and property in Estonia // *International Journal of Sociology*. 1996, vol. 26 (2), p. 74-99.

101. Joseph S. Psychometric evaluation of Horowitz's impact of event scale: A review // *Journal of Traumatic Stress*. 2000, vol. 13 (1), p. 101-113.

102. Kaitz M., Levy M., Ebstein R., Faraone S.V., Mankuta D. The intergenerational effects of trauma from terror: a real possibility // *Infant Mental Health Journal*. 2009, vol. 30 (2), p. 158-179.

103. Kamm H. Transference of silence of psychoanalytic socialisation // From the Panel, "Children of Nazi-Germany. Representation of their childhood sixty years later" at the International Psychoanalytic Congress Berlin, 2007.

104. Kazlauskas E. Politinių represijų psichologinės pasekmės. Magistro darbas. Vilniaus universitetas. Klinikinės ir socialinės psichologijos katedra, 2001.

105. Kazlauskas E. Politinių represijų ilgalaikės psichologinės pasekmės. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006.

106. Kazlauskas E., Gailienė D. Išgyvenusiųjų politinės represijos potrauminės simptomatikos ir trauminės patirties, demografinių, somatinių veiksnių bei vidinės darnos sąsajos // *Psichologija. Mokslo darbai*. 2005, nr. 32, p. 46-59.

107. Kazlauskas E., Gailienė D., Domanskaitė-Gota V., Trofimova J. Ivykio poveikio skalės – revizuotos (IES-R) lietuviškos versijos psichometrinės savybės // *Psichologija. Mokslo darbai*. 2006, nr. 33, p. 22-30.

108. Kellermann N.P.F. The long-term psychological effects and treatment of Holocaust trauma // *Journal of Loss and Trauma*. 2001, vol. 6, p. 197-218.

109. Kellermann N.P.F. Transmitted Holocaust trauma: a curse or a legacy? The aggravating and mitigating factors of Holocaust trauma transmission // *Israel Journal of Psychiatry & Related Sciences*. 2008, vol. 45 (4), p. 263-271.

110. Kessler R.C., Sonnega A., Bromet E., Hughes M., Nelson C.B. Posttraumatic stress disorder in the national comorbidity survey // *Archives of General Psychiatry*. 1995, vol. 52 (12), p. 1048-1060.

111. Kivimäki M., Elovainio M., Singh-Manoux A., Vahtera J., Helenius H., Pentti J. Optimism and pessimism as predictors of change in health after death or onset of severe illness in family // *Health Psychology*. 2005, vol. 24 (4), p. 413-421.

112. Krukauskienė E. 1941 metų tremtis: nukentėjusiųjų požiūriai, vertinimai, atmintis // *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*. Sud. Krukauskienė E., Šutinienė I., Trinkūnienė I., Vosyliūtė A. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 67-82.

113. Kruse A., Schmitt E. Reminiscence of traumatic experiences in (former) Jewish emigrants and extermination camp survivors // *Post-Traumatic Stress Disorder. A Lifespan Development Perspective*. Ed. by Maercker A., Schützwohl M., Solomon Z. Mogrefe and Huber Publishers, 1999, p. 155-176.

114. Kuodytė D. (2004). Traumuojanti istorija // Sunkių traumų psichologija. Politinių represijų padariniai. Sud. Gailienė D. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004, p. 13-27.
115. Levav I., Levinson D., Radomislensky I., Shemesh A.A., Kohn R. Psychopathology and other health dimensions among the offspring of Holocaust survivors: results from the Israel national health survey // *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*. 2007, vol. 44 (2), p. 144-151.
116. Lichtman H. Parental communication of Holocaust experiences and personality characteristics among second-generation survivors // *Journal of Clinical Psychology*. 1984, vol. 40 (4), p. 914-924.
117. Lin N., Suyemoto K.L., Kiang P.N. Education as catalyst for intergenerational refugee family communication about war and trauma // *Communication Disorders Quarterly*. 2009, vol. 30 (4), p. 195-207.
118. Lindt M.W.J. Children of collaborators. From isolation toward integration // *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Ed. by Danieli Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 163-174.
119. Lindauer R.J.L., Gersons B.P.R., van Meijel E.P.M., Blom K., Carlier I.V.E., Vrijlandt I., Olff M. Effects of brief eclectic psychotherapy in patients with posttraumatic stress disorder: randomized clinical trial // *Journal of Traumatic Stress*. 2005, vol. 18 (3), p. 205-212.
120. Lindstrom K.M., Mandell D.J., Musa G.J., Britton J.C., Sankin L.S., Mogg K., Bradley B.P., Ernst M., Doan T., Bar-Haim Y., Leibenluft E., Pine D.S., Hoven C.W. Attention orientation in parents exposed to the 9/11 terrorist attacks and their children // *Psychiatry Research*. 2011, vol. 187 (1/2), p. 261-266.
121. Lutz W., Hock E., Kang M.J. Children's communication about distressing events: the role of emotional openness and psychological attributes of family members // *American Journal of Orthopsychiatry*. 2007, vol. 77 (1), p. 85-94.

122. Maercker A., Schützwohl M. Long-term effects of political imprisonment: a group comparison study // *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. 1997, vol. 32, p. 435-442.
123. Maercker A., Beauducel A., Schützwohl M. Trauma severity and initial reactions as precipitating factors for posttraumatic stress symptoms and chronic dissociation in former political prisoners // *Journal of Traumatic Stress*. 2000, vol. 13, p. 651-660.
124. Maercker A., Herrle J. Long-term effects of the Dresden bombing: relationships to control beliefs, religious belief, and personal growth // *Journal of Traumatic Stress*. 2003, vol. 16, p. 579-587.
125. Maercker A., Povilonyte M., Lianova R., Pöhlmann K. Is acknowledgment of trauma a protective factor? The sample case of refugees from Chechnya // *European Psychologist*. 2009, vol. 14 (3), p. 249-254.
126. Major E. (a). War stress in a transgenerational perspective. Norwegian concentration camp survivors and two other resistance groups and their children. Oslo: University of Oslo, 1996.
127. Major E. (b). The impact of Holocaust on the second generation: Norwegian Jewish Holocaust survivors and their children // *Journal of Traumatic Stress*. 1996, vol. 9, p. 441-454.
128. Major E.F. Health effects of war stress on Norwegian World War II resistance groups: a comparative study // *Journal of Traumatic Stress*. 2003, vol. 16, p. 595-599.
129. Martikainen K., Partinen M., Hsan J., Laippala P., Urponen H., Vuori I. (2003). The impact of somatic health problems on insomnia in middle age // *Sleep Medicine*. 2003, vol. 4 (3), p. 201-206.
130. Meffert S.M., Marmar C.R. Darfur refugees in Cairo. Mental health and interpersonal conflict in the aftermath of genocide // *Journal of Interpersonal Violence*. 2009, vol. 24 (11), p. 1835-1848.
131. Miller K.E. The effects of state terrorism and exile on indigenous Guatemalan refugee children: a mental health assessment and

an analysis of children's narratives // *Child Development*. 1996, vol. 67, p. 89-106.

132. Mollica R.F., Caspi-Yavin Y., Bollini P., Truong T., Tor S., Lavelle J. The Harvard trauma questionnaire. Validating a cross – cultural instrument for measuring torture, trauma, and posttraumatic stress disorder in Indochinese refugees // *The Journal of Nervous and Mental Disease*. 1992, vol. 180, p. 111-116.

133. Mooren T.T.M., Kleber R.J. (a). Adaptation among Bosnian refugees in the Netherlands: a longitudinal study of coping and health related to war, migration and acculturation // *The Impact of War. Studies on the Psychological Consequences of War and Migration*. Ed. by Mooren, T.T.M. Eburon Publishers: the Netherlands, 2001, p. 161-183.

134. Mooren T.T.M., Kleber R.J. (b). The Impact of War in Bosnia and Herzegovina: Devastated Trust // *International Journal of Mental Health*. 2001, vol. 30 (2), p. 6-22.

135. Morey R.A., Hariri A.R., Gold A.L., Hauser M.A., Munger H.J., Dolcos F., McCarthy G. Serotonin transporter gene polymorphisms and brain function during emotional distraction from cognitive processing in posttraumatic stress disorder // *BMC Psychiatry*. 2011, vol. 11 (1), p. 76-88.

136. Morina N., Ford J.D. Complex sequelae of psychological trauma among Kosovar civilian war victims // *International Journal of Social Psychiatry*. 2008, vol. 54 (5), p. 425-436.

137. Mueller J., Moergeli H, Maercker A. Disclosure and social acknowledgement as predictors of recovery from posttraumatic stress: a longitudinal study in crime victims // *Canadian Journal of Psychiatry. Revue Canadienne de Psychiatrie*. 2008, vol. 53 (3), p. 160-168.

138. Mushtaq D., Ali A., Margoob M.A., Murtaza I., Andrade C. Association between serotonin transporter gene promoter-region polymorphism and 4- and 12-week treatment response to sertraline in

posttraumatic stress disorder // *Journal of Affective Disorders*. 2012, vol. 136 (3), p. 955-962.

139. Muthén L. K., Muthén B. O. *Mplus users guide*. Los Angeles, CA: Muthén and Muthén, 2006.

140. Nadler A., Kav-Venaki S., Gleitman B. Transgenerational effects of Holocaust: externalization of aggression in second generation of Holocaust survivors // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1985, vol. 53, p. 365-369.

141. Nagata D.K., Trielweiler S.J., Talbot R. Long-term effects of internment during early childhood in third-generation Japanese American // *American Journal of Orthopsychiatry*. 1999, vol. 69, p. 19-29.

142. Nagata D.K., Cheng W.J.Y. Intergenerational communication of race-related trauma by Japanese American former internees // *American Journal of Orthopsychiatry*. 2003, vol. 73, p. 266-278.

143. O’Kearney R., Hunt A., Wallace N. Integration and organization of trauma memories and posttraumatic symptoms // *Journal of Traumatic Stress*. 2011, vol. 24 (6), p. 716-725.

144. Olf M., Langeland W., Draijer N., Gersons B.P.R. (a). Gender differences in posttraumatic stress disorder // *Psychological Bulletin*. 2007, vol.133 (2), p. 183-204.

145. Olf M., de Vries G.J., Güzelcan Y., Assies J., Gersons B.P.R. (b). Changes in cortisol and DHEA plasma levels after psychotherapy for PTSD // *Psychoneuroendocrinology*. 2007, vol. 32 (6), p. 619-626.

146. Op den Velde W. Children of Dutch war sailors and civilian resistance veterans // *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Ed. by Danieli Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 147-162.

147. Philippe F.L., Laventure S., Beaulieu-Pelletier G., Lecours S., Leves N. Ego-resilience as a mediator between childhood trauma and psychological symptoms // *Journal of Social and Clinical Psychology*. 2011, vol. 30 (6), p. 583-598.

148. Phillips S.D., Gates T. A conceptual framework for understanding the stigmatization of children of incarcerated parents // *Journal of Child and Family Studies*. 2011, vol. 20 (3), p. 286-294.

149. Phuong N.P., Weinstein H.M., Longman T. Trauma and PTSD symptoms in Rwanda: implications for attitudes toward justice and reconciliation // *Journal of the American Medical Association*. 2004, vol. 292 (5), p. 602-612.

150. Pielmaier L., Maercker A. (2011). Psychological adaptation to life-threatening injury in dyads: the role of dysfunctional disclosure of trauma // *European Journal of Psychotraumatology*. 2011, vol. 2 (8749), doi: 10.3402/ejpt.v2i0.8749.

151. Punamäki R.L., Qouta S., Sarraj E.E. Models of traumatic experiences and children's psychological adjustment: the role of parenting and the children's own resources and activity // *Child Development*. 1997, vol. 64, p. 718-728.

152. Raykov T., Marcoulides G. A. A first course in structural equation modeling. Marwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publisher, 2006.

153. Rosenheck R., Fontana A. Transgenerational effects of abusive violence on the children of Vietnam combat veterans // *Journal of Traumatic Stress*. 1998, vol. 11, p. 731-742.

154. Rousseau C., Drapeau A. The impact of culture on the transmission of trauma. Refugees' stories and silence embodied in their children's lives // *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Ed. by Danieli Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 465-486.

155. Rowland-Klein D., Dunlop R. The transmission of trauma across generations: identification with parental trauma in children of Holocaust survivors // *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*. 1997, vol. 32 (3), p. 358-369.

156. Ruscio A.M., Weathers F.W., King L.A., King D.W. Male war-zone veterans' perceived relationship with their children: the importance of

emotional numbing // *Journal of Traumatic Stress*. 2002, vol. 15, p. 351-357.

157. Russell A., Plotkin D., Heapy N. Adaptive abilities in nonclinical second-generation Holocaust survivors and controls: a comparison // *American Journal of Psychotherapy*. 1985, vol. 39 (4), p. 564-579.

158. Rukšaitė G. Santykio su tėvu svarba moters individuacijai // *santykis ir pokytis. Tarpasmeninių ryšių gelminės prielaidos ir psichoterapija. Kolektyvinė monografija. Sud. Gudaitė G. Vilniaus universiteto leidykla, 2008.*

159. Rutkowsky K. The structure of values system after experience of trauma in childhood or adulthood // *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*. 2007, vol. 4, p. 45-51.

160. Sagi-Schwartz A., Ijzendoorn M.H., Grossmann K.E., Grossmann K., Scharf M., Koren-Karie N., Alkalay S. Attachment and traumatic stress in female Holocaust child survivors and their daughters // *Amsterdam Journal of Psychiatry*. 2003, vol. 160, p. 1086-1092.

161. Sartor C.E., Grant J.D., Lynskey M.T., McCutcheon V.V., Waldron M., Statham D.J., Bucholz K.K., Madden P.A.F., Heath A.C., Martin N.G., Nelson E.C. Common heritable contributions to low-risk trauma, high-risk trauma, posttraumatic stress disorder, and major depression // *Archives of General Psychiatry*. 2012, vol. 69 (3), doi:10.1001/archgenpsychiatry.2011.1385.

162. Schaal S., Elbert T. Ten years after the genocide: trauma confrontation and posttraumatic stress in Rwandan adolescents // *Journal of Traumatic Stress*. 2006, vol. 19 (1), p. 95-105.

163. Schwartz S., Dohrenwend B.P., Levav I. Nongenetic familial transmission of psychiatric disorders? Evidence from children of Holocaust survivors // *Journal of Health and Social Behavior*. 1994, vol. 35 (4), p. 385-402.

164. Schützwohl M., Maercker A. The long-term effects of political imprisonment in the German Democratic Republic: implications for treatment and forensic assessment // *The Psychology of Extreme Traumatization. The Aftermath of Political Repression*. Ed. by Gailienė D. Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2005, p. 150-181.
165. Shank G. Six alternatives to mixed methods in qualitative research // *Qualitative Research in Psychology*. 2006, vol. 3, p. 346-356.
166. Scher C., Resick P.A. Hopelessness as a risk factor for post-traumatic stress disorder symptoms among interpersonal violence survivors // *Cognitive Behaviour Therapy*. 2005, vol. 34 (2), p. 99-107.
167. Shapiro F. EMDR and the role of the clinician in psychotherapy evaluation: towards a more comprehensive integration of science and practice // *Journal of Clinical Psychology*. 2002, vol.58 (12), p. 1453-1463.
168. Shapiro F., Maxfield L. Eye movement desensitization and Rrprocessing (EMDR): information processing in the treatment of trauma // *Journal of Clinical Psychology*. 2002, vol. 58 (8), p. 933-946.
169. Shlafer R.J., Poelmann J. Attachment and caregiving relationships in families affected by parental incarceration // *Attachment & Human Development*. 2010, vol. 12 (4), p. 395-415.
170. Shmotkin D., Shrira A., Goldberg S.C., Palgi Y. Resilience and vulnerability among aging Holocaust survivors and their families: an intergenerational overview // *Journal of Intergenerational Relationships*. 2011, vol. 9, p. 7-21.
171. Shrira A., Palgi Y., Ben-Ezra M., Shmotkin D. Transgenerational effects of trauma in midlife: evidence of resilience and vulnerability in offspring of Holocaust survivors // *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2011, doi: 10.1037/a0020608.

172. Skruibis P. Ryšys tarp nuostatų savižudybių atžvilgiu ir suicidinių tendencijų. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.

173. Skruibis P., Kazlauskas E., Gailienė D. Nevilties lygis, nuostatos savižudybių atžvilgiu ir suicidinė rizika. *Psichologija. Mokslo darbai*. 2008, nr. 37, p. 44-56.

174. Solomon Z., Kotler M., Mikulincer M. Combat-related posttraumatic stress disorder among second-generation Holocaust survivors: preliminary findings // *American Journal of Psychiatry*. 1988, vol. 145 (7), p. 865-873 .

175. Sorscher N., Cohen L.J. Trauma in children of Holocaust survivors: transgenerational effects // *American Journal of Orthopsychiatry*. 1997, vol. 67 (3), p. 493-500.

176. Stankevičiūtė R. Politinių represijų Lietuvoje tarpgeneracinis poveikis: antrosios kartos subjektyviai suvokiami padariniai. Magistro darbas. Vilniaus universitetas. Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra, 2009.

177. Starinskaitė I. Long-term effects of political repressions in Lithuania to second generation: subjective influence, communication, hopelessness and sense of coherence. Master thesis. Vilnius University. Department of Clinical and Organizational Psychology, 2008.

178. Starman H. Generation of trauma: victimhood and the perpetuation of abuse in Holocaust survivors // *History and Anthropology*. 2006, vol. 17 (4), p. 327-338.

179. Štutininė I. Sovietinio laikotarpio atminties bruožai autobiografiniuose pasakojimuose. Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys. Sud. Krukauskienė E., Štutininė I., Trinkūnienė I., Vosyliūtė A. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 13-66.

180. TLK-10 psichikos ir elgesio sutrikimai: klinika ir diagnostika. Pasaulinė sveikatos organizacija, Ženeva. Lietuvos psichiatrų asociacija, leidybos komitetas: Medicinos leidykla, 1997.

181. Tataru M. The second generation of Hibakushka, atomic bomb survivors. A psychologist's view // International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma. Ed. by Daniela Y. New York: Plenum Press, 1998, p. 141-146.
182. Trappler B., Cohen C.I., Tulloo R. Impact of early lifetime trauma in later life: depression among Holocaust survivors 60 years after the liberation of Auschwitz // American Journal of Geriatric Psychiatry. 2007, vol. 15, p. 79-83.
183. Truska L. Ūkinė Lietuvos aneksija // Lietuva 1940-1990. Okupuotos Lietuvos istorija. Sud. Anušauskas A. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 720.
184. Tucker L. R., Lewis C. The reliability coefficients for maximum likelihood factor analysis. Psychometrika. 1973, vol. 3, p. 1-10.
185. Valstybės Žinios. Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939-1990 metų okupacijų, teisinio status įstatymas, Nr. 66-1609, 1997.
186. VandenBos G.R. (ed.). APA Dictionary of Psychology. Washington, DC: American Psychological Association 2007, p. 200.
187. Vidnere M., Nucho A.O. Living through extreme stress: Latvian survivors of deportation to Soviet forced labor camps. 1996. Prieiga per internetą: <http://vip.latnet.lv/LPRA/vidnere.htm> [žiūrėta 2012 m. balandžio 30 d.].
188. Vojvoda D., Weine S.M., McGlashan T., Becker D.F., Southwick S.M. Posttraumatic stress disorder symptoms in Bosnian refugees 3 ½ years after resettlement // Journal of Rehabilitation Research & Development. 2008, vol. 45 (3), p. 421-426.
189. Wastell C.A.B. Exposure to trauma: the long-term effects of suppressing emotional reactions // The Journal of Nervous and Mental Disease. 2002, vol. 190. p. 839-845.

190. Weiss D.S., Marmar C.R. The Impact of Event Scale – Revised // Assessing psychological trauma and PTSD. Ed. by Wilson J.P., Keane T.M. New York: Guilford Press, 1996, p. 399-411.

191. Weisæth L. Psychotraumatology: An overview from a European perspective // The Psychology of Extreme Traumatization. The Aftermath of Political Repression. Ed. by Gailienė D. Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2005, p. 26-66.

192. Wiseman H., Barber J.P., Raz A., Yam I., Foltz C., Livne-Snir S. Parental communication of Holocaust experiences and interpersonal patterns in offspring of Holocaust survivors // International Journal of Behavioral Development. 2002, vol. 26 (4), p. 371-381.

193. Wiseman H., Metzl E., Barber J. Anger, guilt, and intergenerational communication of trauma in the interpersonal narratives of second generation Holocaust survivors // American Journal of Orthopsychiatry. 2006, vol. 76 (2), p. 176-184.

194. Zohar A.H., Giladi L., Givati T. Holocaust exposure and disordered eating: a study of multi-generational transmission // European Eating Disorder Review. 2007, vol. 15, p. 50-57.

195. Žaržojutė R. Ilgalaikio trauminio patyrimo įveikos ir vidinės darnos jausmo ryšys. Magistro darbas. Vilniaus universitetas: Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra, 2004.